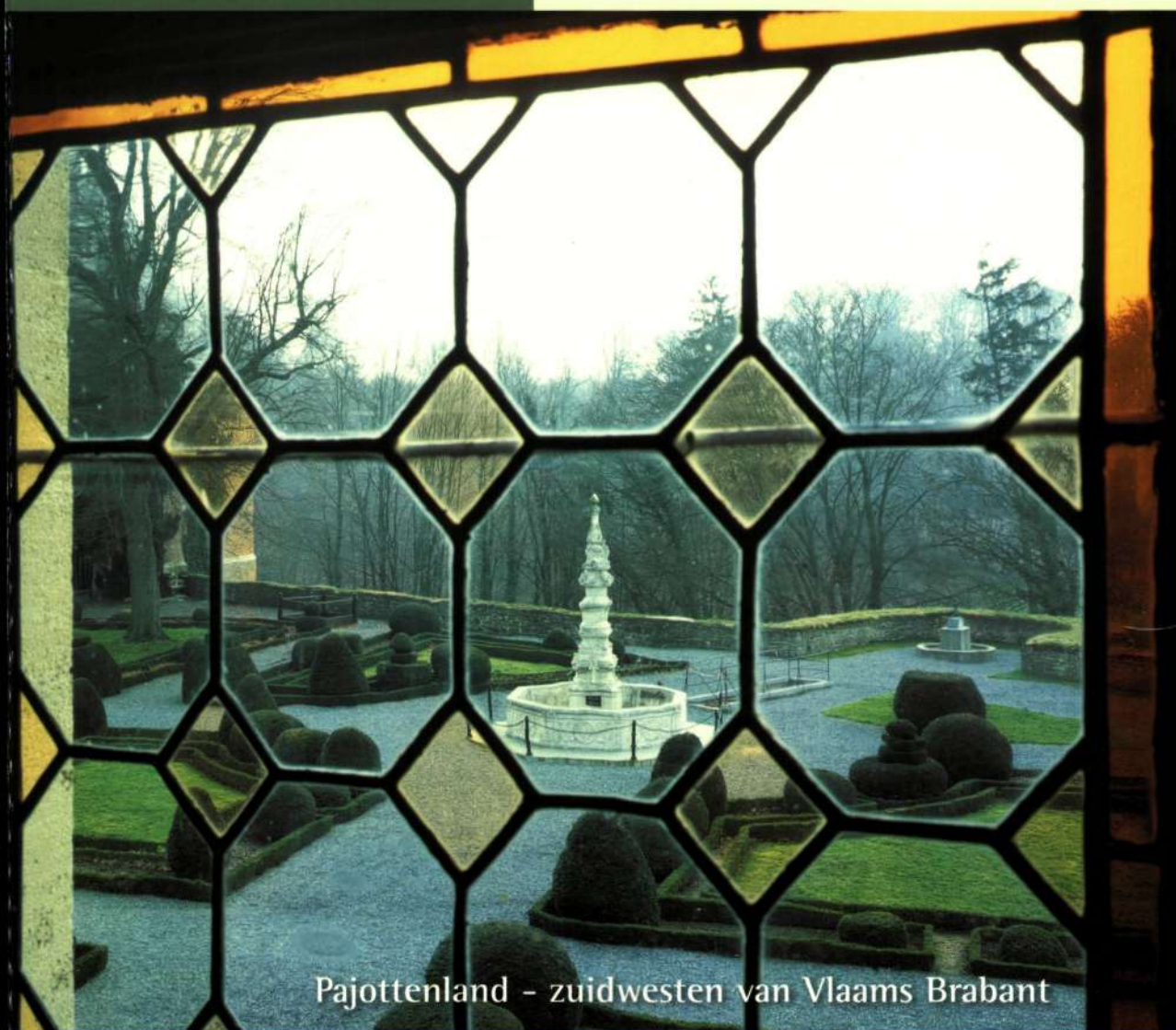

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Pajottenland - zuidwesten van Vlaams Brabant

Provincie Vlaams-Brabant

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Afdeling Monumenten en Landschappen

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Vlaams-Brabant

Pajottenland - Zuidwestelijk Brabant

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Vlaams-Brabant

Pajottenland – Zuidwestelijk Brabant

Bever, Dilbeek, Galmaarden, Gooik, Herne, Lennik, Liedekerke,
Pepingen, Roosdaal, Sint-Pieters-Leeuw, Ternat

Résumés français – English summaries

*Roger Deneef, Jo Wijnant, Nele Rombouts, Dorothée Imbert, Boudewijn Goossens,
Greta Paesmans, Chris De Maegd, Marcel Van Liedekerke,
P. Copriau, Thierry Claeys, E. Everaet, Willy Paessens,
Jan Machiels & André Cresens*

*Eindredactie en synthese:
Roger Deneef*

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Afdeling Monumenten en Landschappen
Brussel 2005

Verantwoordelijke uitgever: Joris Scheers

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Afdeling Monumenten en Landschappen
Koning Albert II-laan 19 bus 3, 1210 Brussel – tel. (02) 553 16 11 – fax (02) 553 16 05

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden veelevoudigd en/of
openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
auteurs en de uitgever.

D/2005/3241/116
ISBN 90-403-0226-X
NUR 648

Dit boek verscheen in juli 2005 en werd uitgegeven door het
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Afdeling Monumenten en Landschappen

Coördinatie & concept

Luc Tack

Auteurs

Roger Deneef, Jo Wijnant, Nele Rombouts, Dorothée Imbert, Boudewijn Goossens, Greta Paesmans,
Chris De Maegd, Marcel Van Liedekerke, P. Copriau, Thierry Claeys, E. Everaet, Willy Paessens,
Jan Machiels & André Cresens

Eindredactie & synthese

Roger Deneef

Fotografie

Kris Vandevorst (V.I O.E.), Miel Verhasselt, Michel Lejeune, Jo Wijnant, Roger Deneef,
Bart Van Camp, Marjolein Van Damme, Sofie Van Turtelboom

Scanning

Marylin Verhulst

Leescomité

Marijke Hoflack, Luc Tack, Gilbert Pické

INHOUD

Voorwoord	9
Inleiding	
DEFINITIES	11
BRONNEN, INTERNE VERWIJZINGEN EN AFKORTINGEN	11
WAT ZIJN MERKWAARDIGE BOMEN?	11
INVALSHOEKEN EN WERKWIJZE	13
BEVINDINGEN	14
BEVER	
VOORMALIGE BROUWERIJ RIGAUX	20
VILLA VAN VICTOR RIGAUX	23
PASTORIE VAN DE SINT-MARTINUSKERK	25
DILBEEK (Dilbeek)	
SINT-ALENAPARK	27
's GRAVENHUIS	34
RESIDENTIE MARIA ASSUMPTA	38
KASTEEL VAN ELEGEM	42
KASTEEL VAN WOLSEM	44
LES ORMES	47
KASTEEL BRIARD	49
MICHIELSHEEM - THABORBERG	51
LE TILLEUL	54
DILBEEK (Dilbeek, Itterbeek)	
VILLA DE SMET	56
RESIDENTIE KONING ALBERT	58
DILBEEK (Groot-Bijgaarden)	
KASTEEL VAN GROOT-BIJGAARDEN	60
VILLA GOSSET	67
SINT-WIVINAKLOOSTER	68
DILBEEK (Itterbeek)	
KASTEEL VAN WINSSINGER (OF VAN FLETTÉ)	77
STEENPOELGOLF	82
GULDEN KASTEEL	87
CHANTEMERLE	89
SINT-ANNAKASTEEL	92
DILBEEK (Schepdaal)	
VILLA EYLENBOSCH	97

DILBEEK (Sint-Martens-Bodegem)	
CASTELHOF	98
KASTEEL STORMS	101
KASTEEL VAN MARLIER - HOF TE BODEGEM	103
DILBEEK (Sint-Ulriks-Kapelle)	
KASTEEL LA MOTTE	106
RUSTHUIS DE VERLOSSER	110
KASTEEL NIEUWERMOLLEN	115
GALMAARDEN (Galmaarden)	
BALJUWHUIS	121
GALMAARDEN (Vollezele) / GOOIK (Oetingen)	
KASTEEL VAN STEENHOUT	123
GOOIK (Gooik)	
KASTEEL VAN SAFFELBERG	128
GOOIK (Oetingen)	
OUDE PERENBOOMGAARD	133
HERNE (Herne)	
VILLA VAN CAUWENBERGHE	134
VILLA WIELANT	135
VILLA MISONNE	137
LENNIK (Gaasbeek)	
KASTEEL VAN GAASBEEK	138
LENNIK (Sint-Kwintens-Lennik)	
KASTEEL VAN SINT-KWINTENS-LENNIK	153
KLOOSTER FRANCISCANESSEN – TEHUIS ZONNESTRAAL	156
LENTEKIND	158
PASTORIE VAN DE SINT-KWINTENSKERK	159
KASTEEL VAN EIZERINGEN	160
KASTEEL VAN ROSSOM	165
'T NELLEKEN	167
LENNIK (Sint-Martens-Lennik)	
KASTEEL VAN SCHEPDAAL – INSTITUUT LEVENSLUST	169
LIEDEKERKE (Liedekerke)	
VOORMALIGE PASTORIE VAN DE SINT-NIKLAASKERK	173
WONING DOKTER HEEREMANS	175
PEPINGEN (Bellingen)	
KASTEEL DEN DAEL	183
PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE-VROUWEEKERK	188
PEPINGEN (Heikruis)	
KASTEEL TER RIJST	189
KAPEL ONZE-LIEVE-VROUW TER LINDEN	198
PASTORIE VAN DE ONZE-LIEVE-VROUWEEKERK	199
RUSTHUIS MATER DEI	200

PEPINGEN (Pepingen)	
KASTEEL PUTTENBERG	202
MANEBROEK	207
HET KASTEELTJE (HERENHUIS DEVALCKENEER-PILETTE)	210
ROOSDAAL (Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek)	
KASTEEL ROKKENBORCH	213
ROOSDAAL (Pamel)	
VOORMALIGE SCHOENFABRIEK DE PROOST	217
PUTTENBERG	219
ROOSDAAL (Strijtem)	
KASTEEL VAN STRIJTEM	221
HOF TEN BRUGSKEN	226
SINT-PIETERS-LEEUEW (Ruisbroek)	
KASTEEL DE HELLE	228
SINT-PIETERS-LEEUEW (Sint-Pieters-Leeuw)	
KASTEEL VAN COLOMA	233
KASTEEL VAN KLEIN BIJGAARDEN - MISSIEHUIS VAN SCHEUT	238
KASTEEL VAN RUKKELINGEN	244
KASTEEL VAN RATTENDAAL	248
RINK	254
SINT-PIETERS-LEEUEW (Vlezenbeek)	
KASTEEL VAN INKENDAAL - ZIEKENHUIS DE BIJTJES	256
SINT-PIETERS-LEEUEW (Vlezenbeek) / LENNIK (St-Martens-Lennik)	
KASTEEL GROENENBERG	259
TERNAT (Ternat)	
KASTEEL KRUIKENBURG	265
KASTEEL TERLINDEN	270
PASTORIE VAN DE SINT-GERTRUDISKERK	275
Résumés	277
Summaries	283
Kaarten met situering van de besproken tuinen en parken	288
Overzicht van kwaliteiten en kenmerken	294
Personenregister	297
Dankwoord	303

VOORWOORD

Dit is het vierde inventarisdeel betreffende historische tuinen en parken dat als 'M & L cahier' in omloop wordt gebracht. Het is merklijk dikker dan de vorige. Voor het eerst worden niet drie of vier gemeenten, maar een ganse regio onder de loep genomen: het ganse zuidwesten van de provincie Vlaams-Brabant, door de geografen en in de toeristische folderliteratuur vaak aangeduid als Pajottenland, een benaming die omstreeks 1850 vermoedelijk als grap werd bedacht. Dit gebied komt ongeveer overeen met het vroegere 'Land van Gaasbeek', dat op zijn hoogtepunt in de middeleeuwen een dertiental dorpen omvatte en waarvan het kasteel van Gaasbeek de spil vormde.

Het kasteeldomein van Gaasbeek vormt ook de kern van dit boek én van de tentoonstelling die gekoppeld is aan de publicatie ervan. Wat maakt Gaasbeek zo interessant tussen 72 tuinen, tuintjes, parken en parkjes die in dit boek aan bod komen? De aantrekkelijke site? Zijn bewogen geschiedenis? Twee eigenaars kwamen op dramatische wijze aan hun einde, één haalde zelfs de wereldliteratuur. Voor de geschiedenis van de tuinkunst gaat het vooral om de aanwezigheid van een structuur, die in het begin van de 17de eeuw werd vastgelegd en die alle veranderingen in stijl en smaak overleefde. In Gaasbeek werd nooit een poging ondernomen om een landschappelijk ('Engels') park aan te leggen. Als 'levend fossiel' contrasteert het Gaasbeeks domein met vergelijkbare middeleeuwse sites waar dit wél gebeurd is, bijvoorbeeld Kruikenburg te Ternat of het Sint-Alenapark te Dilbeek.

Zoals de vorige inventarisdelen – twee betreffende het oosten van Vlaams-Brabant en één over het zuidwesten van Limburg – werd ook nu gesteund op een unieke combinatie van archief-, literatuur- en terreinonderzoek (inventaris van de bomen inclusief) en op een benadering vanuit verschillende disciplines (met veertien auteurs kan dat). Het is ook de eerste keer dat een buitenlands auteur haar medewerking heeft verleend in de vorm van een uitvoerige bijdrage over een modernistische tuin in Liedekerke.

Het onmiddellijke nut van een dergelijke inventaris kan moeilijk overschat worden. Onbekend is onbemind en het onder aandacht brengen van ons tuinhistorisch erfgoed is een eerste stap naar herwaardering en behoud. Het terreinbezoek leidt niet zelden tot een dialoog met de eigenaars en – los van elke administratieve procedure – tot een beheer dat nauwer aansluit bij de cultuurhistorische achtergrond van het eigendom.

Dirk VAN MECHELEN

Vlaams minister van Financiën, Begroting en Ruimtelijke Ordening

▲ Het Kasteel van
Steenhout op de
grens van Vollezele
en Oetingen
(foto K. Vandevorst,
2005)

INLEIDING

Definities

Voor ons is *"tuin: omheind stuk grond waar bloemen gekweekt of groenten enz. geteeld worden"* (eerste betekenis in: <http://www.vandale.nl/current>). In eerdere edities van het 'Groot Woordenboek der Nederlandse taal' (bijvoorbeeld die van 1984) werd ook het behoren *"bij een huis en daaraan sluitende, of het omgevende"* als essentieel onderdeel van de definitie gegeven. In dat geval zouden volkstuinjes, kerkhoven, begraafplaatsen... ten onrechte buiten de definitie vallen.

Voor de definities van park en plantsoen verlaten we ons echter op de oude uitgaven:

"Park: terrein bij of om een kasteel of landhuis, bestaande uit bos en weiland, meestal door vijvers en kunstmatige aanleg verfraaid." (2de betekenis in: Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal*, 1992).

"Plantsoen: aanleg met bomen en planten als openbare tuin, publieke wandelplaats" (3de betekenis in: Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse taal*, 1992).

Deze definities van tuin en park sluiten nauw bij elkaar aan en we vinden ze niet alleen in Franse en Engelse taalwoordenboeken terug, maar ook in de vakliteratuur, zowel in de oudere, bijvoorbeeld bij J. Vacherot (*Les parcs et jardins au commencement du XXe siècle*, 1908) als in recente, bijvoorbeeld in de *Glossary of Garden history* van M. Symes (1993), in de *Dictionnaire historique de l'art des jardins* van M. Conan (z.d., 1997?) en in *Jardin – Vocabulaire typologique et technique* van M.-H. Bénetière (2000).

Wij zullen 'tuin' en 'park' zo consequent mogelijk gebruiken om een verschil in schaal en intensiteit (of intensiviteit) aan te geven: intensief, min of meer kleinschalig (tuin) versus extensief, grootschalig (park).

Voor 'historisch' verkiezen we de derde definitie van de 'Petit Robert' (uitgave 1983): *"Qui est ou mérite d'être conservé par l'histoire"* – een pseudo-definitie die niets afbakent, maar in de teksten hopen wij duidelijk te maken waarom het de moeite waard was om een bepaalde tuin of een bepaald park in de inventaris op te nemen.

Bronnen, interne verwijzingen en afkortingen

Alle vermelde kadastrale documenten werden geraadpleegd in het archief van het Kadaster – Directie Brabant, Stevensstraat 7 te 1000 Brussel.

Soms wordt verwezen naar de beschrijving van een ander domein dat aan bod komt in dit inventarisdeel: in dat geval wordt de naam van het domein gevolgd door een asterisk (*).

- ICM = Institut Cartographique Militaire, voorloper van het huidige Nationaal Geografisch Instituut (NGI).

Wat zijn merkwaardige bomen?

Onder de titel 'Merkwaardige bomen' worden voor een aantal domeinen bomen opgesomd gevolgd door hun stamomtrek. Deze bomen worden merkwaardig geacht wegens hun afmetingen, ouderdom en/of de zeldzaamheid van de soort of variëteit – vaak cultuurvariëteit ('cultivar').

► De 'rivier' in het Kasteeldomein Ter Rijst te Heikruis (foto K. Vandevorst, 2004)

In België wordt de stamomtrek doorgaans gemeten op 150 cm boven het maaiveld. Door de aanwezigheid van gesteltakken, knobbels, aanwassen... moet hij soms op een andere, meestal lagere, hoogte worden gemeten. In dat geval wordt het stamomtrekgetal gevolgd door een tweede getal *tussen haakjes*, dat staat voor de afwijkende meethoogte. De regels die gevolgd werden bij het meten van bomen – ook op hellingen of bij scheefgezakte, vanaf de grond vertakte of zelfs liggende exemplaren... – worden uiteengezet in: R. DENEFF & A. DE HAECK, *Borsthoogten en stamomtrekken door de eeuwen heen*, p. 26-48 in: *Jaarboek van de Belgische Dendrologische Vereniging* 1996.

Het nummer voor de naam van de boom is het nummer dat we binnen elke tuin of park aan elke geregistreerde boom hebben toegekend en dat ook voorkomt op de plattegrond die we voor elk domein hebben uitgetekend. Deze kan geraadpleegd worden in het archief van de Inventaris te Leuven.

Bij de determinatie van bomen en struiken werd meestal gebruikgemaakt van:

- BOOM B.K., *Nederlandse dendrologie* (12de druk), Wageningen, Veenman & zonen, 1982.
- KRÜSSMANN G., *Handbuch der Laubgehölze* (3 delen), Berlin-Hamburg, Verlag Paul Parey, 1976-1978.
- KRÜSSMANN G., *Handbuch der Nadelgehölze*, Berlin-Hamburg, Verlag Paul Parey, 1972.

Soms van:

- REHDER A., *Manual of cultivated trees and shrubs* (2nd ed.), New-York, MacMillan Publishing Co, 1974.
- MITCHELL A., *A field guide to the trees of Britain and northern Europe*, London, Collins, 1992.

Invalshoeken en werkwijze

Cultuurhistorische, artistieke, architecturale, esthetische, sociaal-economische, dendrologische, horticulturele en zelfs ecologische aspecten (bijvoorbeeld de aanwezigheid van een min of meer authentieke bosflora) kregen in deze inventaris een belangrijke rol toebedeeld. Ook gedeeltelijk of zelfs geheel verdwenen tuinen en parken (zie verder: het overzicht van kwaliteiten en kenmerken) werden opgenomen. De schaal en de functie van de objecten kunnen zeer uiteenlopend zijn, van kleine moes- of villa-tuinen tot parken en (niet in dit inventarisdeel) tuinvijken van bij de honderd hectare. Ook 20ste-eeuwse creaties kregen aandacht, bijvoorbeeld de Puttenberg te Roosdaal (Pamel) en, vooral, de door Jean Canneel-Claes ontworpen modernistische tuin te Liedekerke.

Potentieel interessante objecten werden opgespoord aan de hand van literatuuronderzoek, luchtfoto's, oude kaarten (bijvoorbeeld de Ferrariskaart, oude stafkaarten), terreinonderzoek en overleg met gespecialiseerde personen en verenigingen zoals de *Vereniging Belgische Dendrologie*, *Natuurpunt* en heemkundige of historische verenigingen.

Het terreinonderzoek omvatte een gedetailleerde inventaris van bomen, architecturale kenmerken en elementen zoals zichtassen en panorama's, parkmeubilair in de ruimste zin van het woord, paviljoens, kunstmatige heuveltjes en ander architecturaal microreliëf. Ook de spontane plantengroei (flora, vegetatie) kreeg aandacht. Aan het opmeten en beschrijven van bomen werd relatief veel tijd besteed, voor sommige domeinen zoals dat van Gaasbeek zelfs twee dagen. De stamomtrek van bomen kan tot op zekere hoogte als dateringsmiddel worden aangewend. Niet zelden kon een verband worden gelegd tussen de diverse generaties van aanplantingen en de opeenvolgende aanleg- en bouwcampagnes. Het belang van dit soort 'dendrochronologie' bij park- en tuininventarisatie werd al eerder benadrukt door Tom Williamson (*Garden history and systematic survey*, in: *Garden history. Issues, approaches, methods*. Washington D.C., 1992, p. 59-78).

Archiefonderzoek is onontbeerlijk. Het archief van het kadaster bleek de voornaamste en vaak de enige beschikbare bron van historische gegevens. Bij de datering van gebouwen, landschapselementen, afbraak en heropbouw speelden de kadastrale opmetings- of mutatieschetsen (beschikbaar vanaf 1833) een belangrijke rol. Normaliter worden die opgemaakt binnen het jaar na de wijziging in de toestand van een perceel, maar enkele keren kwam het voor dat er veel meer dan één jaar verliep tussen een belangrijke verbouwing en de registratie ervan. Bovendien stelden we vast dat bepaalde wijzigingen in het landschap, bijvoorbeeld van contouren van vijvers of padentracés, in het geheel niet of pas veel later tot het kadastrale beeld zijn doorgedrongen. De datering bij middel van kadastrale gegevens werd dus zoveel mogelijk gecontroleerd en gecorrigeerd aan de hand van andere bronnen, zoals jaarstenen in de gevel, militaire topografische kaarten, getuigenissen van de eigenaars of notariële akten.

Met 'primitieve' kadasterkaart wordt de eerste kadasterkaart met de hedendaagse nummering (zonder exponenten) bedoeld, opgesteld tussen 1815 en 1830. Het gaat dus niet noodzakelijk om de oudste kadasterkaarten, zoals de niet genummerde 'plans géométriques' uit de Franse periode, die we voor Sint-Anna-Pede, Groot-Bijgaarden, Dilbeek en Gaasbeek hebben teruggevonden. De 'primitieve legger' en 'primitieve eigenaar' refereren aan de eigendomstoestand en de perceelsbeschrijving, die in 1831 het uitgangspunt vormden voor het nog steeds vigerende systeem. Om 'primitief' in kadastrale zin te onderscheiden van de meer gangbare betekenissen, zullen we het woord met een hoofdletter schrijven: *Primitieve kadasterkaart*.

Onderzoek van oud beeldmateriaal zoals prentbriefkaarten, familiekiekjes, factuurhoofdingen, etsen, litho's... bleek bijzonder vruchtbaar, omdat zij een inkijk geven in het dagelijkse leven tijdens de hoogdagen van tuinen en parken. Slechts in een beperkt aantal gevallen – het Kasteel van Gaasbeek, het park van Groenenberg (Vlezenbeek), het Sint-Wivinaklooster (Groot-Bijgaarden), Kasteel Nieuwermolen (Sint-Ulriks-Kapelle), het Sint-Annakasteel (Itterbeek) en de modernistische tuin bij de woning van Dokter Heeremans (Liedekerke) – was er een archief met ontwerpen, aanlegplannen en in één geval een maquette betreffende de tuin of het park voorhanden en kon ook de naam van de ontwerper worden achterhaald.

▲
Het Kasteel
Nieuwermolen te
Sint-Ulriks-Kapelle
(foto Miel Verhasselt,
1997)

Bevindingen

Dit inventarisdeel omvat elf gemeenten in het zuidwesten van de provincie Vlaams-Brabant, vaak aangeduid met de ietwat mistige term 'Pajottenland'. De graad van verstedelijking en de verstedelijkingsdruk binnen dit gebied variëren sterk van noordoost naar zuidwest en evenredig daarmee ook de verspreidingsdichtheid van objecten die voor de inventaris in aanmerking komen. Van zuidwest (Bever, Galmaarden) naar noordoost (Dilbeek), in de schaduw van Brussel, neemt de frequentie van kasteel- en villatuinen exponentieel toe. De inventarisatie van deze elf gemeenten, met een totale oppervlakte van bijna 345 vierkante kilometer, leidde tot de selectie van 72 parken, tuinen, tuintjes en plantsoenen van zeer uiteenlopende aard, functie, historische achtergrond en schaal – van kleine villatuinen van amper twintig are tot en met het kasteeldomein van Gaasbeek, bijna vijftig hectare.

Andermaal is gebleken dat het uitzicht en de vorm van de meeste tuinen en parken – zelfs na een ingrijpende (romantische of landschappelijke) 19de-eeuwse 'fase' – in hoge mate schatplichtig zijn aan de primitieve vorm of de functie van het object waaromheen ze aangelegd werden of gegroeid zijn: feodale motte, hoeve, 'hof van plaisantie', molenvijver... Landschapsgenetische aspecten wogen

minstens even sterk door als stijl- of modetrends. Een rudimentaire 'genetische' typologie en classificatie bevinden zich achteraan in het boek. De 'landschappelijke' heraanleg in de loop van de 19de eeuw is in een aantal gevallen niet veel meer dan recyclage van oude elementen: een beek wordt verbreed en opgestuwd zoals in het domein Den Dael te Pepingen (Bellingen), een slotgracht krijgt een 'landschappelijke' appendix zoals bij het Kasteel van Kruikenburg te Ternat, de rechtlijnige afboording van de waterpartijen van een oude baroktuin werd afgezwakt zonder de oorspronkelijke symmetrie aan te tasten zoals in het domein Puttenberg te Pepingen (Pepingen).

Op het vrij beperkte belang van brede cultuurstromingen, literaire teksten zoals de 'Georgica' van Vergilius, handboeken en essays over tuinaanleg om veranderingen in de tuin- en parkaanleg te verklaren, werd – in een Engelse context – reeds gewezen door de voornoemde Tom Williamson. In parken en tuinen wordt in de eerste plaats geleefd; financiële overwegingen, kostenafwegingen, recreatiebehoeften, landbouwstructuren en de economische en sociale structuur van de plaatselijke gemeenschap waren (en zijn nog steeds) belangrijke vormdeterminanten. Deze vaststelling geldt des te meer voor het gebied dat in dit inventarisdeel wordt besproken: de financiële draagkracht (en culturele horizon) van de bouwers van parken en tuinen in de 19de eeuw was – vergeleken met Engeland – vrij beperkt. België

▲
Het kasteeldomein
van Gaasbeek aan
de horizon
(foto K. Vandevorst,
2004)

heeft nooit een bloeiende slavenhandel gekend en kreeg pas in 1908 een kolonie. Geldgebrek, overlijden of veranderingen in de ruimere omgeving zoals de aanleg van een nieuwe steenweg (bijvoorbeeld Brussel-Ninove rond 1820) konden lang gekoesterde ambities en plannen doen verzanden of ombuigen. Gevallen zoals het domein Puttenberg te Pepingen (Pepingen) – een mozaïek van slechts gedeeltelijk uitgevoerde intenties en onafgewerkte plannen – vormen geen uitzondering.

Opdrachtgevers of bouwheren waren nazaten van de oude landadel en – vanaf het midden van de 19de eeuw en vooral in de nabijheid van Brussel (Dilbeek en Sint-Pieters-Leeuw) – de opkomende industriële bourgeoisie. De uitbouw van een esthetisch-landschappelijk 'cordon sanitaire', het zich opsluiten in arcadische coulissenlandschappen, de ruimtelijke scheiding die ook de uitdrukking is van de groeiende afstand tussen de sociale klassen in de loop van de 19de eeuw, worden vooral vanaf 1850 bepalend voor de aanleg of heraanleg van landgoederen. Dit schijnbaar asociale gedrag werd paradoxaal genoeg vaak gecompenseerd door een uitgesproken, maar paternalistische, betrokkenheid bij het dorpsleven, niet alleen als grootgrondbezitter maar ook als burgemeester en weldoener. Dit inventaris-deel beschrijft enkele interessante gevallen van 'neofeodaal' gedrag, zoals een Brusselse notaris, *nouveau riche*, die zich vanuit zijn pas aangelegd kasteeldomein aan de noordgrens van Sint-Martens-Lennik als dorpsheer-weldoener voor het aangrenzende Schepdaal tracht op te werpen, niet alleen door de bouw van school en kerk te financieren, maar ook door de aanleg van nieuwe dreven en oprijlanen die de band met het dorp onderstrepen. Soortgelijke ambities hebben ook het uitzicht van Eizeringen te Sint-Kwintens-Lennik en Den Dael te Pepingen (Pepingen) bepaald. Aperte gevallen van zelfbediening zoals in het kasteeldomein van Huizingen, waar tramtycoon Vaucamps (ook burgemeester en senator) rond 1880 voor de uitbreiding van zijn park twintig huizen liet afbreken en een lokale verbindingsweg privatiseerde, hebben we in dit gebied niet gevonden.

Dit boek bevat enkele boeiende voorbeelden van vroege landschappelijke aanleg. Kunstmatige rivieren – in feite opgestuwde en verbrede beken en grachten – vormen een belangrijk thema in de landschappelijke parken van de late 18de (bijvoorbeeld het park van Laken) en de hele 19de eeuw. Het domein Den Dael te Pepingen (Bellingen), rond 1800 aangelegd op de grens met Saintes (Waals-Brabant), mag gelden als een archetype: een brede rivier die van onder een imposante nepbrug te voorschijn stroomt. Andere specimens, bijvoorbeeld Rattendaal te Sint-Pieters-Leeuw en het Kasteel van Oplombeek te Gooik, werden zwaar verminkt of zijn verdwenen.

Er is een archaïsch type van onregelmatige tuinaanleg, de '*jardins à l'anglaise*' of '*anglo-chinois*' met overmatig kronkelende paden en een bewogen microreliëf met rotspartijen en kanaaltjes, maar binnen een strakke omkadering, een pre-romantisch type dat als 'chaotisch' compartiment binnen de rococotuin tot ontwikkeling kwam. Hiervan hebben we enkele interessante voorbeelden gevonden in het oosten van Vlaams-Brabant, onder meer Groot Asdonk op de grens van Diest (Molenstede) en Tessenlo, maar niet in het hier beschouwde gebied. In vergelijking met oostelijk Brabant is de omschakeling van regelmatige, strak geometrische aanlegpatronen naar informele, landschappelijke parken eerder aan de late kant. Het aandeel van de nieuwe sites, kasteelparken die na 1850 werden aangelegd op plaatsen die tot dan toe landbouwgrond of bos waren geweest, is hier ook opmerkelijk groter. Dit hangt misschien samen met het grote aantal '*nouveaux riches*' die als bouwheer optreden. Feodale kasteelmottes, die in oostelijk Brabant in de 19de eeuw dikwijls een nieuw leven gingen leiden, bleven hier vaak onberoerd.

De 'herenboerenparkjes' – kleine landschappelijke tuinen die vanaf 1850 werden aangelegd bij grote boerderijen (vaak gecombineerd met brouwerij of distilleerderij) – die in de oostelijke leemstreek (inclusief Limburgs en Waals Haspengouw) legio zijn, komen in het Pajottenland niet voor, op één uitzondering na: de voormalige brouwerij Rigaux te Bever, oorspronkelijk een windmolen. De in oostelijk Vlaams-Brabant frequente 'molenvijverparken', waar een watermolen en zijn reservoir het uitgangspunt vormen, zijn eveneens afwezig, behalve één archaïsch specimen: Nieuwermolen te Dilbeek (Sint-Ulriks-Kapelle), waar rond 1600 naast de molenvijver een 'huis van plaisantie' werd gebouwd.

De kleine villatuin (zelden groter dan 1 hectare) is een type dat naar het einde van de 19de eeuw toe aan belang wint en waarvan in Bever, Dilbeek, Herne en Lennik enkele voorbeelden voorkomen.

◀ Het Sint-Annakasteel te Itterbeek
(foto K. Vandevorst, 2004)

De meeste van deze tuinen zijn verkleinde versies van de laat-landschappelijke tuin, maar de moderniteit doet haar intrede in de vorm van een autogarage (in plaats van een remise met stallen).

Neoformele en architecturale tuinstijlen zijn uitdrukkelijk aanwezig. De revival van de regelmatig-geometrische, 'Franse' tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw, onder impuls van publicaties zoals de *'Traité général de la composition des parcs et jardins'*, 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de *'style Duchêne'*, heeft ook zijn sporen nagelaten in het Pajottenland. De kasteeldomeinen van Groot-Bijgaarden en Gaasbeek herbergen interessante voorbeelden van nieuwe 'Franse' of 'Italiaanse' tuinaanleg. Dergelijke aanleg betreft door- gaans alleen de onmiddellijke omgeving van het huis of het kasteel, de toegangspartij of het ereplein, zoals bij het Sint-Annakasteel te Dilbeek (Itterbeek), maar besloeg in enkele gevallen (Groot-Bijgaarden, Nieuwermolen) ook grotere gedeelten van het kasteeldomein.

De tuin bij het huis van dokter Heeremans te Liedekerke, 20 are groot, een archetypen van modernistische tuinarchitectuur ontworpen door Jean Canneel-Claes in 1938 (Huib Hoste ontwierp het huis), kan sinds kort ook op internationale belangstelling en waardering rekenen. Het modernisme dook ook op een onverwachte plaats op, in het kasteeldomein van Gaasbeek, in de vorm van een kleurig ontwerp voor een parterre, die nooit werd gerealiseerd.

Interessante voorbeelden van aanleg geïnspireerd op de *'Nouveau jardin pittoresque'* – een Belgisch uitvloeisel (opgericht in 1913) van de *'Arts and Crafts'*-beweging – werden in het inventarisgebied niet gevonden.

Zoals blijkt uit de reeds gepubliceerde inventarisdelen was (en is) de pastorie een opvallende aanwezigheid in het dorpsbeeld in het oostelijk gedeelte van de provincie Vlaams-Brabant. Meestal gaat het om een omwald en omgracht goed dat min of meer beantwoordt aan het model van een bescheiden

▲
Het kasteeldomein
van Gaasbeek op
een schilderij van
Andries Immenraet,
1694

neokerken zijn, gebouwd aan het einde van de 19de of in het begin van de 20ste eeuw.) Behalve die van Sint-Kwintens-Lennik, dateren alle pastorieën van na 1830 en slechts één ervan (Ternat) bevindt zich op een oude, omgrachte site.

In feite twee, want rond het pastoorsgoed van Liedekerke waren tot in het begin van de 19de eeuw sporen van een ringgracht aanwezig, maar de pastorie werd rond 1990 afgebroken; slechts een gedeelte van de beplanting is overgebleven.

De religieuze thematuin wordt bijna modelmatig belichaamd in het domein van het Sint-Wivina-klooster (voormalige abdij) te Groot-Bijgaarden, waar onder meer circa 1900 de verdwenen abdijkerk werd geëvoceerd aan de hand van puinfragmenten en zilveresdoorns – ‘vegetale gotiek’ die we ook bij het ursulinnenklooster te Haacht (Tildonk-Haacht) hebben aangetroffen.

Van het tuinmeubilair, tuinvazen, beelden, paviljoenen... is in de meeste parken en tuinen weinig overgebleven en veel van wat werd aangetroffen werd aangevoerd door de huidige, recente eigenaars. Dat is uiteraard niet alleen een gevolg van verwaarlozing. Antieke tuinornamenten liggen goed in de markt. Bij de situering, beschrijving en evaluatie van deze ‘roerende’ zaken werd daarom enige discretie aan de dag gelegd.

Verbreedingen en rechtekkingen van wegen zijn nefast gebleken voor een aantal tuinen en parken. Dat ging vaak ten koste van de randbeplanting – oude hagen of bomenrijen, dikwijls bruine beuken – en soms van oude tuinenmuren en hekken. Een vroege golf van rechtekkingen en verbreedingen is rond 1840 merkbaar. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog, bij de opkomst van het autoverkeer, was er eveneens een opmerkelijke piek. De pas uitgebroken iepenziekte werd toen volgens sommigen niet zelden als alibi gebruikt om door massale vellingen van iepen aanpassingen van het wegnennet mogelijk te maken en ze bovendien, dankzij de houtverkoop, te financieren. Een verbolgen commentator in het ‘Maandelijks Bulletin van de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon’ (maart 1927, p. 33-34) was daar alleszins van overtuigd. Een bijzonder destructief moment was de ‘macadamisering’ van het wegnennet aan het einde van de jaren 1940 en in de eerste helft van de jaren 1950, toen ook talloze secundaire wegen op een standaardbreedte van 5 of 6 m werden gebracht en bochten werden afgesneden. Door het toenemende snelverkeer en de risico’s die objecten langs de wegbermen vertegenwoordigen, is er bovendien steeds minder tolerantie ten opzichte van bomen. Door de heraanleg en verbreding van de steenweg Brussel-Ninove aan het einde van de jaren 1960 verloren ettelijke landgoederen, vooral in Itterbeek, hun oorspronkelijke randbeplanting, hun toegangshekken en in één geval (het domein Steenpoel te Itterbeek) zelfs een gedeelte van hun gebouwen: de portiersloge.

‘huis van plaisantie’ uit de 17de eeuw (bijvoorbeeld Sint-Pieters-Rode) of het model “*vivre entre cour et jardin*” dat in de 18de eeuw opgang maakte (bijvoorbeeld Korbeek-Lo). Rond 1850 werden bovendien de meeste Oost-Brabantse pastoriestuinen, een bij het huis aansluitend perceel met een padenkruis, uitgebreid naar het aanpalende ‘pastoorsbosje’, waarin een klein landschappelijk parkje met bruine beuken, treurbomen en kronkelpaadjes werd aangelegd. Wie de 19de-eeuwse kaarten van het Pajottenland napluist, te beginnen met de Primitieve kadasterkaarten, zal in de meeste gevallen tevergeefs naar de pastorie zoeken. Van dergelijke, voor Oost-Brabant typische, tweeledige pastoriestuinen en van een apart genre van tuinaanleg is in het Pajottenland geen sprake. Een uitleg hiervoor werd niet gevonden. (Opvallend is dat de meeste dorpskerken van het Pajottenland ook

Het is niet eenvoudig om zich een beeld te vormen van de veranderingen en verwoestingen die de opeenvolgende uitbarstingen van de iepenziekte sinds 1919 in onze parken en in het landschap in het algemeen hebben aangericht. De laatste ons bekende iependreef in Vlaams-Brabant – bij het kasteel van Snoy te Steenokkerzeel (Melsbroek), de huidige 'Brabantse Golf' – is doodgegaan in 1983. De enige min of meer dikke iepen binnen het hier beschouwde gebied werden teruggevonden bij het Kasteel Van Rossom te Lennik (Sint-Kwintens-Lennik) en – in de vorm van een cultivar met opgaande twijgen – bij het Hof te Bodegem te Dilbeek (Sint-Martens-Bodegem). Een getuigenis over het belang van de iepen klinkt door in de naam van één van de landgoederen: 'Les Ormes' te Dilbeek.

Historische tuinen en parken worden soms vanuit onverwachte hoek bedreigd. De aankoop van het kasteeldomein de Viron door de gemeente Dilbeek in 1923 betekende misschien wel de redding van het kasteel en zijn aanhorigheden, maar niet bepaald van het park. De gemeente had zich diep in de schulden gestoken, ongetwijfeld de reden waarom de noordelijke helft van het park werd verkaveld in villapercelen. Dit is een historisch precedent.

Bij de vaststelling van de gewestplannen in de jaren 1970 werden ettelijke landgoederen geheel of gedeeltelijk – vaak de met hoogstammige bomen beplante randzone – ingekleurd als 'woongebied', al dan niet met een 'landelijk karakter'. Dat leidde en leidt nog steeds tot de opdeling van tuinen en parken in dure bouwpercelen en de vernietiging van een groot deel van hun historische beplanting. Slachtoffers zijn vooral de typische, eclectische villa's uit de belle époque, omringd door relatief bescheiden parkjes, maar waarvan het volume en de kleur van de boomkruinen beeldbepalend zijn voor de straat of de wijk. Met hen verdwijnen ook de getuigen van een woonvorm die typisch was voor de bourgeoisie in de steden en voor de notabelen in het dorp. De astronomische schadeclaims die bij een eventuele bescherming (als monument, dorps- of stadsgezicht of landschap) kunnen worden opgeworpen, vrijdelen elke poging tot behoud en zijn bovendien niet in verhouding tot de reële waarde van de goederen. Alleen al op grond van de vigerende gewestplannen verkeert ongeveer één vierde van de totnogtoe 570 geïnventariseerde objecten in Vlaams-Brabant in een dergelijk geval; het aantal 'goed-gekeurde en niet vervallen verkavelingen' buiten de woongebieden is vooralsnog onbekend. Voor het hier behandelde gebied lopen 13 van de 72 besproken parken en tuinen gevaar om in de nabije toekomst geheel of gedeeltelijk te worden verkaveld. In een min of meer recent verleden werden grote delen verkaveld van belangrijke kasteeldomeinen als dat van Kruikenburg te Ternat of dat van Groot-Bijgaarden.

Het onderzoek van historische tuinen en parken is tot op zekere hoogte een vorm van archeologie: de archeologie van een levenswijze die, hoe interessant ook, onderdeel vormde van een sociaal-economisch bestel dat sinds de Tweede Wereldoorlog tot het verleden behoort. Verwaarlozing en verval – vooral van de nutsgedeelten en subtiliteiten zoals hagen en priëlen – zijn dan ook de regel. De naoorlogse 'superette' heeft bovendien een fatale slag toegebracht aan de groente- en fruittuinen, die een belangrijk onderdeel vormden van nagenoeg alle tuinen en parken.

Roger Deneef

Roger Deneef, Jo Wijnant
& Thierry Claeys

BEVER: VOORMALIGE BROUWERIJ RIGAUX

PLAATS 9, 1547 BEVER

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Factuurhoofding met afbeelding van het brouwerij-distilleerderijcomplex van Gustave Rigaux, eigenaar vanaf 1909 (met dank aan T. Claeys, Bever)

Landschappelijk herenboerenparkje, circa 1 hectare, aangelegd vanaf het einde van de 19de eeuw naast een in 1940 gesloten brouwerij-distilleerderij (tot 1901 met een windmolen); open ruimte met vijvertje, omgeven door hoogstammige bomen (vooral bruine beuken) en een rondpad.

Vanaf omstreeks 1850 komen rond een aantal welvarende boerderijen kleine tuinen tot ontwikkeling. In een opstoot van welvaart, vaak ondersteund door niet-agrarische nevenactiviteiten zoals brouwerij of paardenfokkerij, wordt de woonvleugel omgebouwd tot villa of 'kasteel' en wordt, in de schaduw

daarvan, een embryo van landschappelijke tuin aangelegd. Het park bij de voormalige brouwerij Rigaux, soms ook 'Moulin de la Place' genoemd, is ontstaan in een dergelijke context. In de kadastrale leggers of op de diverse stafkaarten is daar echter niets van te merken.

De brouwerij-distilleerderij bij de windmolen aan de oostrand van de dorpskern werd in 1789 opgericht door Josse Rigaux, zoals blijkt uit een factuurhoofding van circa 1900. Volgens de 'Dictionnaire géographique' van Vander Maelen (1) was de firma van Rigaux in 1833 uitgegroeid tot een belangrijke drankproducent in de regio, met een jaarlijkse productie van 1500 vaten bier en 130 vaten jenever van 10 graden. De toenmalige brouwer, Charles Rigaux, bezat zes hectare grond in de gemeente,

▲ Het residentiële gedeelte van de voormalige brouwerij-distilleerderij van Rigaux vanaf de straat (foto R. Deneef, 2001)

grotendeels geconcentreerd nabij het gesloten gebouwencomplex, dat bestond uit een windmolen, een brouwerij en een woonvleugel, opgesteld rond een grote binnenplaats en, los daarvan, de distilleerderij (2). Drie tuinpercelen, ongeveer 37 are samen, en een weide van 93 are vormden de directe omgeving. Na de dood van Charles Rigaux in 1875 werd het bedrijf overgenomen door zijn zoons Os-

▼ Leifruit tegen de romp van de in 1901 afgebrande en niet meer opgebouwde windmolen (foto Chris De Maegd, 1974)

▲ Het gebouwencomplex van Rigaux vanuit het park (foto R. Deneef, 2004)

car, Paul en Victor. In de jaren 1880-1900 werden de gebouwen uitgebreid en werd de productie gemoderniseerd door de installatie van een stoommachine (3). Victor kon het zich veroorloven om wat verderop – in de Kamstraat nr. 3 – een riante villa te bouwen. Het brouwerijcomplex strekte zich ook uit aan de noordzijde van de straat, zoals blijkt uit de afbeelding op de factuurhoofding. De welstand en het aanzien van de familie waren dermate gestegen dat zij zelfs de bouw van een nieuw gemeentehuis tegenover het familiehuis kon financieren.

Waarschijnlijk werd in die periode een aanvang gemaakt met de aanleg van een landschappelijke tuin; de afmetingen van enkele paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*) – 3 à 3,90 m stamomtrek – zouden daarop kunnen wijzen. In 1899 werden door het kadaster met betrekking tot de tuin volgende mutaties geregistreerd: 1° de samensmelting van twee van de drie tuinpercelen tot één nieuwe tuin van 38 are 60 centiare (perceel 364a), volgens de afbeelding op de factuurhoofding (waarop een stukje van dit perceel zichtbaar is) een siertuin of misschien een combinatie van moes en sier; 2° de bouw van een (nog bestaande) halve serre tegen de muur langs de straat en 3° twee gebouwtjes in het midden van de tuin: een volière en een tuinpaviljoen, beide ver-

dwenen. Volgens dezelfde mutatieschets werd de zuidelijke vleugel van het complex, een deel van de brouwerij, aanzienlijk uitgebreid. De brand van 5 januari 1901, waarbij de molen werd vernield, luidde een grondige renovatie in van het hele gebouwenpatrimonium, die door de nieuwe eigenaar, Gustave Rigaux, werd aangevat en onder de volgende en laatste brouwer, Charles II Rigaux (4), tot in de late jaren 1920 werd voortgezet (5). Het bovengedeelte van de molen werd niet meer opgebouwd (6), het resterende gedeelte kreeg een plat dak en werd ingericht als magazijn. De balustrade van gevlochten takken geïmiteerd in gewapend cement laat een belvédèreterras vermoeden, maar er is geen toegangstrap.

Bovendien werden alle gebouwen in een nieuw kleedje gestoken: de gevels kregen een cementering met imitatie van baksteenmetselwerk, natuurstenen plinten, hoekkettingen, banden, venster- en deurlijsten. De oorspronkelijke zadeldakvorm werd langs de straatzijde en langs de oprit aan de westzijde van het complex herbouwd als mansardedak. De hoge, met een balustrade bekroonde muur met toegangshek gaf het complex langs die zijde een meer monumentaal, minder industrieel karakter. Een deur langs de straatzijde behield het oorspronkelijke houtwerk met in de waaier een brouwersmotief en daaronder het bouwjaar 1789 (7). De stopzetting van het bedrijf in 1940 (8) leidde uiteindelijk tot de afbraak van het industriële gedeelte in 1980, met uitzondering van de molenromp en een hoog volume met drie verdiepingen onder een plat dak langs de straat. De overblijvende gebouwen werden gerestaureerd en de tuin werd in twee fasen heraangelegd door de huidige eigenaar, Thierry Claeys, kleinzoon van Charles II Rigaux. In 1982 werd de plek waar zich het gros van het bedrijfsgebouw bevond, met aarde afgedekt (meer dan 1230 vrachtwagens) en beplant naar ontwerp van tuinaannemer Jo Corbisier uit Sint-Pieters-Kapelle. Later, rond 1993, werd het gedeelte langs de oprit heraangelegd naar ontwerp van architect Peter Cattoir uit Gent: een bekken met fonteintje, taxushaagjes, kegels en andere snoeivormen, borders en parterres met struiken en vaste planten, bomen als Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), goudiep (*Ulmus carpinifolia* 'Wredei'), zuilvormige haagbeuk (*Carpinus betulus* 'Fastigiata'), meelbes (*Sorbus aria*)...

Op enkele paardekastanjes na is de huidige hoogstammige beplanting 20ste-eeuws, het werk van Gustave en Charles II Rigaux. Een aanleg, die men als landschappelijk zou kunnen omschrijven, strekt zich uit ten zuiden van een gelobd vijvertje over ongeveer één hectare: een langgerekte open ruimte omgeven door hoogstammig groen, oude paardekastanjes en bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Het lengteperspectief, oorspronkelijk als 'vista' bedoeld, wordt momenteel gebroken door een tennisveld en vooral door opslag van gewone esdoorn, es en paardekastanje. Het parkje wordt ontsloten door een rondpad, dat nu en dan in het randgroen verdwijnt. Het resterende gedeelte van de brouwerij, met steunberen en begroeid met blauweregen en klimop, doet vanuit de tuin gezien een beetje aan een donjon denken en roept samen met de afgeknotte molenromp de sfeer van de klassieke tuinfolies op.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 22 mei 2001)

10. paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) 406
18. paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) 388

NOTEN

- (1) VANDER MAELEN Ph., *Dictionnaire géographique de la province de Hainaut*, Bruxelles, 1833.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Bever, art. 573 nrs. 6-14; Primitieve kadastrakaart Bever sectie B eerste blad, opgemaakt in 1818 door Lefèvre.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Bever 1899 nr. 11; oude kadastrale legger 212 Bever art. 573 nr. 42.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Bever, art. 2873.
- (5) Kadastrale opmetingsschetsen Bever 1902 nr. 9, 1921-1922 nr. 11 en vooral 1929 nr. 7, waarin de industriële vleugel in oppervlakte meer dan verdubbelt.
- (6) DELVIN D., *Histoire de la commune de Bièvre* (2e éd.), Mons, Duquesne-Masquiller, 1909, p. 24-25; zie ook de oudste kadastrale legger Bever art. 2211, nr. 28.
- (7) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 57-58.
- (8) Hoewel de stopzetting van de productie al in 1937 wordt geregistreerd in de oude kadastrale legger 212A Bever, art. 2873 nr. 33.

Roger Deneef & Jo Wijnant

BEVER: VILLA VAN VICTOR RIGAUX

KAMMESTRAAT 3, 1547 BEVER

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De villa van Victor Rigaux met de vijver en de boogbrug
(foto: K. Vandevorst, 2004)

Mooie villatuin van 60 are, aangelegd in 1895 volgens het 'schotelmodel' met gelobd vijvertje, boogbrugje, ondertunneld belvédèreheuveltje en een prieel van goudenregen.

Een jaarsteen boven de voordeur vermeldt 1894 als bouwjaar. Het jaartal wordt voorafgegaan door de initialen "V.R.D.", verwijzend naar de bouwheer Victor Rigaux-Devroede, een van de drie gebroeders-brouwers die aan de overzijde van de straat, 100 m naar het dorp toe, een brouwerij uitbaatten (1). De villa [situering op p. 25] was een sober, bakstenen dubbel huis onder een leien schilddak, drie traveeën breed, met een verdieping, de plint en de deur- en vensteromlijstingen van natuursteen.

Los van het huis, tegen de oostelijke perceelsgrens aan, werd een klein koetshuis (twee steekboogpoorten) met stal, "volière" en woongelegenheden voor de tuinier of koetsier opgetrokken. In de jaren 1920 verbrak de volgende eigenaar, Omer Pieret, de symmetrie van het huis aan de linkerzijde door een kleine, gelijkvloerse uitbouw en ondergingen de gelijkvloerse ramen aan de tuinzijde een 'panoramische' verbreding (2).

Bij de villa werd een siertuin van 60 are aangelegd (3) volgens een veel beproefd concept, een variant op het 'schotelmodel'. De 25 m diepe voortuin vormde een soort van erepleintje met een rotonde en een oprit naar de remise. De eigenlijke siertuin (56 are) lag aan de achterzijde: een 60 m brede en 100 m diepe ruimte, ontsloten door een ringpad en

▲ De 'platformgrot' in de landschappelijke tuin van Victor Rigaux (foto K. Vandevorst, 2004)

omgeven door een bomengordel, momenteel met tamme kastanje (*Castanea sativa*), fijnspar (*Picea abies*), reuzenlebensboom (*Thuja plicata*) en uiteraard ook bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') – waarvan twee met verbazende stamomtrekken van meer dan 4 m. In de westrand bevindt zich ook een 'verlopende' witbonte es (*Fraxinus excelsior* 'Argenteovariegata'). Deze bomen maken waarschijnlijk deel uit van de door Rigaux bestelde aanplanting. Latere toevoegingen zijn een gele trompetboom (*Catalpa ovata*) en vier canadapopulieren (*Populus x canadensis*).

Het middelpunt van de siertuin wordt gevormd door een gelobd vijvertje met een stereotiep boogbrugje met balustrades van gevlochten cementen takken. Vermoedelijk werd dit pas in de jaren 1920 aangelegd. Het uitzicht op het achterliggende landschap, noordwaarts, wordt belemmerd door een vrij zeldzame constructie waar het ringpad overheen loopt: een met klimop begroeid heuveltje bekroond met een plateau bedoeld als uitzichtpunt, en doorboord met een naar verhouding brede tunnel, waarin een bewaar ruimte voor groenten en fruit werd uitgespaard. De villa biedt een kijk op de vijver en doorheen de tunnel kan een glimp worden opgevangen van het achterliggende landschap, omlijst met goudenregen (*Laburnum anagyroides*). Opvallend in de struikbeplanting is de grote diversiteit van soorten, naast rododendrons – veelal cultivars van Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) – en 'ubiquisten' zoals sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*), gewone mahonia (*Mahonia aquifolium*) of *Deutzia scabra*, ook relatieve zeldzaamhe-

den als Europese pimpernoot (*Staphylea pinnata*) en Oosterse karmozijnbes (*Phytolacca esculenta*). Het achterste gedeelte van de tuin wordt minder intensief onderhouden en wordt beheerst door een spontane begroeiing met mannetjesvaren (*Dryopteris filix-mas*), kleine maagdenpalm (*Vinca minor*), groot vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*), reuzenbalsemien (*Impatiens glandulifera*), wilde hyacint (*Hyacinthoides non-scripta*) en vingerhelmbloem (*Corydalis solida*).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 28 mei 2002)

3. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 425
7. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 426
14. witbonte gewone es (*Fraxinus excelsior* 'Argenteovariegata') 137

NOTEN

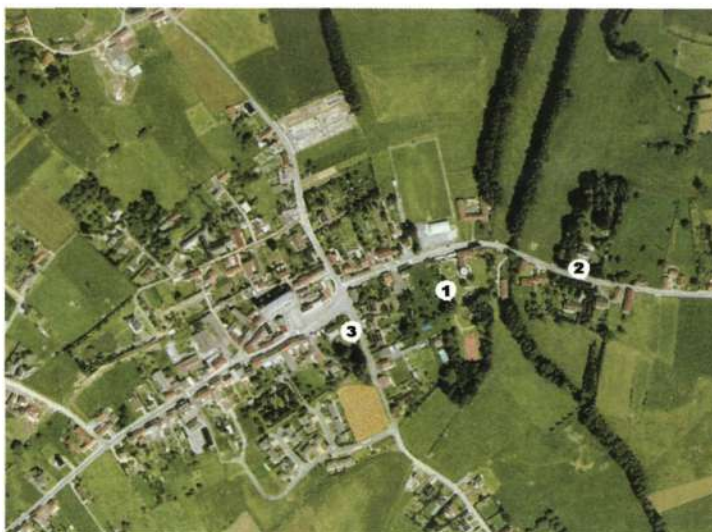
- (1) Kadastrale opmetingsschets Bever 1897 nr. 1; oude kadastrale legger 212 Bever, art. 1449 nrs. 9 e.v.
- (2) Kadastrale opmetingsschetsen Bever 1923 (bundel ontbreekt in het archief) en 1926 nr. 1.
- (3) Het tuingedeelte voor het huis, 5 are, werd bij het perceel van het huis gerekend (nr. 79f).

Roger Deneef & Jo Wijnant

BEVER: VOORMALIGE PASTORIE VAN DE SINT-MARTINUSKERK

PLAATS 60, 1547 BEVER

► Het dorpscentrum van Bever, de rond 1900 gebouwde pastorie [3], de voormalige brouwerij-distilleerderij Rigaux [1] en de villa van Victor Rigaux [2] (Eurosense, 1990)

Tuin van 38,50 are rond een circa 1900 gebouwde pastorie, gedeeltelijk ommuurd, met restanten van de oorspronkelijke beplanting.

Tot omstreeks 1900 woonde de pastoor van Bever in een vrij bescheiden huis op het dicht bebouwde pleintje rond de Sint-Martinuskerk. Het hele pastoriegoed (de Primitieve percelen sectie A nrs. 718 en 719) besloeg nauwelijks 18 are. De nieuwe pastorie werd opgetrokken op een ruimer (38,50 are), driehoekig perceel aan de overzijde van de steenweg naar Geraardsbergen (1). Een bestaand huis werd afgebroken. In de plaats kwam een ruim, bakstenen gebouw, twee verdiepingen hoog, vijf traveeën

breed, onder een laag zadeldak, met arduinen kordons en negblokken, de vensters van de verdieping onder blinde rondbogen, die van de benedenverdieping met spitsboogjes.

De tuin omvatte twee percelen: het ommuurde, bijna vierkante perceel rond het pastoriegebouw (nr. 172a) en *extra muros* de met hoogstammige bomen beplante punt van de driehoek (nr. 172b), momenteel een openbaar plantsoentje. Zowel de architectuur van het gebouw (symmetrisch dubbel huis met zadeldak, het 'vivre entre cour et jardin') als de indeling van het pastoriegoed zijn bijna archetypisch, kenmerkend voor de meeste pastorieën die sinds de 17de eeuw werden gebouwd. Ook de typische dualiteit die veel pastorietuinen kenmerkte is aanwezig: de dikwijls ommuurde

De rond 1900
gebouwde pastorie
van Bever
(foto R. Deneef,
2001)

moes- en bloementuin ('nut en sier') versus het 'pastoorsbosje' of de 'warande van de pastoor', vanaf circa 1850 vaak opgesmukt tot sierbos met, zoals hier, bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en taxus (*Taxus baccata*). Tot de oorspronkelijke beplanting behoren waarschijnlijk ook de vijf, in rij aangeplante zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) binnen het ommuurde gedeelte.

MERKWAARDIGE BOOM

(opname 22 mei 2001)

2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
394(130)

NOTEN

- (1) Oude kadastrale legger 212 Bever, art. 41 nrs. 5, 6, 11, 12, 35, 36 en 37; kadastrale opmetingsschets Bever, 1903 nr. 31.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (DILBEEK): SINT-ALENAPARK

GEMEENTEPLAATS 1, 1700 DILBEEK

►
Het kasteel de Viron
naar ontwerp van
J.-P. Cluysenaar op
een litho van
M. Vasseur in: E. de
Damseaux, *La
Belgique pittoresque*,
1872-1878
(copyright FUNDP,
Bibliothèque
universitaire Moretus
Plantin, Namen)

Landschappelijk park, oorspronkelijk 8 hectare, later vergroot tot 12,5 hectare, aangelegd rond een eclectisch kasteel gebouwd in 1862 naar ontwerp van J.P. Cluysenaar; het omvat een middeleeuwse kasteelmotte en, als folly, een gotische toren, restant van de oude burcht; aangekocht door de gemeente in 1923 en gehalveerd; sindsdien aanzienlijke vermindering van de dendrologische verscheidenheid.

Cluysenaar

In 1923 verkocht baron Frantz de Viron (1) het kasteel van Dilbeek met aanhorigheden en het omgevend park aan de gemeente. Sinds 1787, vijf generaties lang, waren het kasteeldomein, een groot deel van het dorp en de burgemeesterssijerpen in handen geweest van de familie de Viron. Het kasteel, voortaan gemeentehuis van Dilbeek, was

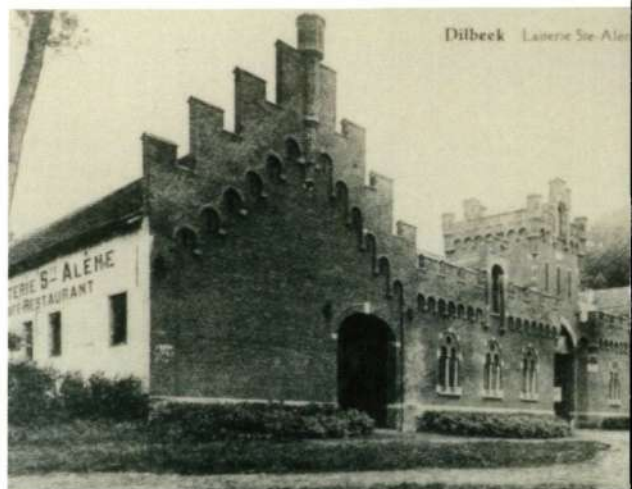
gebouwd in 1862 in opdracht van zijn vader Théodore (2). Architect Jean-Pierre Cluysenaar (1811-1880), bekend van onder meer de Sint-Hubertusgalerijen te Brussel (1846-1847), ontwierp een fraai gebouw van twee bouwlagen en negen traveeën, de hoektorens en spietorentjes met peerspitsen, de (trap)gevels versierd met risalieten, boogfriezen en zandstenen hoekkettingen – een van de eerste uitingen van de eclectische bouwstijl (3). Cluysenaar had al in 1851 de heraanclinging geleid van het oude neerhof tot 'Laiterie Sainte-Alène' en had ook een wagenhuis met stal en tuinierswoning ernaast ontworpen (4) – alles min of meer in dezelfde stijl als het kasteel (trapgevels, spietorentjes, blindbogen...) maar nog niet zo uitbundig en zonder natuursteen, meer 'middeleeuws' aandoend, "*pseudo-gothique*" volgens ooggetuige Alphonse Wauters (5).

De landschappelijke opstelling van het kasteel van Cluysenaar is karakteristiek voor de heraanleg van landgoederen in de daaropvolgende vijftig jaar: een visueel-strategische locatie, onderdeel en hoogte-

▲ Spelevaren rond 1900 op de voormalige slotgracht voor het 'Château Sainte

Alène', een eclectisch kasteel op een visueel strategische plaats, met de Sint-Alenatoren als 'folly' (met dank aan Miel Verhasselt, Sint-Martens-Bodegem)

▲ Het door Cluysenaar tot 'laiterie' opgedirkte neerhof bij het Sint-Alenakasteel te Dilbeek (met dank aan Miel Verhasselt, Sint-Martens-Bodegem)

▼ De smeedijzeren boogbrug naar de oude kasteelmotte en, op de achtergrond, het Sint-Alenakasteel (foto K. Vandevorst, 2005)

punt van een nieuwe, 'landschappelijke' aanleg. Het nieuwe park rond het 'château de Sainte-Alène' (genoemd naar een legendarische, plaatselijk vereerde, Merovingische heilige) verschijnt in optimale vorm op de stafkaart van 1891. De middel-

eeuwse kasteelmotte bleef behouden. De oude burcht, afgebeeld op een pentekening uit 1645 (6), werd gedeeltelijk verwoest tijdens de oorlogshandelingen in de jaren 1690. In 1714 werd een groot deel afgebroken, inclusief drie van de vijf torens.

▲ Het dorpscentrum van Dilbeek en de kasteelmotte met het neerhof op een kadastraal plan voltooid op 26 november 1811 door landmeter eerste klasse Demortier (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Op de eerste kadasterkaarten (1811 en de eigenlijke Primitieve kaart van 1830) wordt een U-vormig grondplan met twee ronde uitstulpingen getoond – de twee resterende hoektorens. Twee aquarellen uit die periode tonen het ‘château de Dilbeek’ vanuit twee hoeken, respectievelijk het zuidoosten [zie p. 282] en het zuidwesten. Van het oorspronkelijke kasteel heeft slechts één vleugel met twee ronde hoektorens met kegeldaken de verwoestingen van het einde van de 17de eeuw overleefd. De classicistische aanbouw met leien schilddak en steekboogramen, vier traveeën en twee bouwlagen, staat haaks op de oude vleugel en contrasteert met een ouder, hoger gedeelte met puntgevels, ontlastingsbogen, kloosterkozijnen en pannendak.

De zogenaamde Sint-Alenatoren is duidelijk herkenbaar. De andere toren heeft een overkragende, op modillons rustende bovenverdieping en – curieus – smalle spitsboogramen. Een stenen boogbrug en een monumentale poortconstructie met door vazen bekroonde pijlers geven toegang tot de kasteelmotte. Links op beide afbeeldingen is een stukje van het neerhof zichtbaar. Geen spoor van baksteen, alle constructies zijn van witte kalkzandsteen, die mogelijk werd betrokken uit de steengroeve achter het neerhof. Op één van de aquarellen wor-

▲ De kasteelsite van Dilbeek aan het einde van de 19de eeuw: de ‘laiterie’ op de voorgrond, de gekanteelde vierkante toren van het wagenhuis, de Sint-Alenatoren en het kasteel van Cluyse-

den de attributen getoond van een bescheiden maar duidelijk herkenbare, informele lusttuin: een sier-vaas op sokkel, drie cipresachtigen, twee bloemperken, een spar en ondefinieerbare loofbomen en struikgewas.

Tijdens de bouw van het kasteel van Cluysenaar werd alles afgebroken, op één toren na: de Sint-Alenatoren, die als ‘folly’ in het landschappelijk park werd geïntegreerd en in 1946 als monument beschermd. Het kasteleilandje werd via een onlangs gerestaureerd boogbrugje met smeedijzeren balustrades verbonden met het ‘vasteland’.

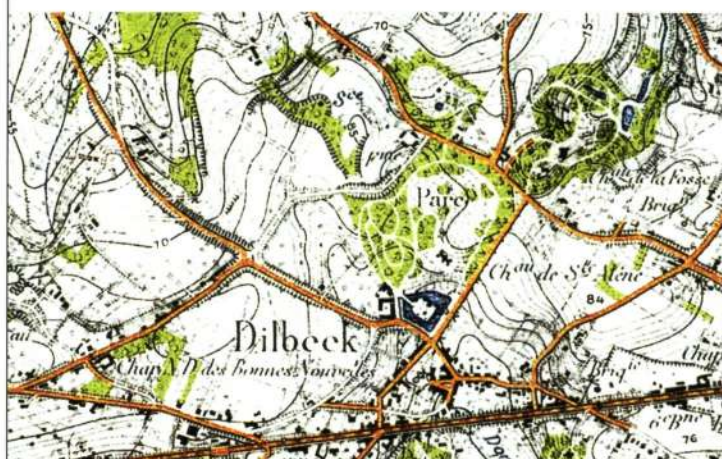
De landschappelijke aanleg

Eigenaar van het kasteel van Dilbeek bij de opstelling van het Primitief kadaster (1830) was de pas

▼ Dilbeek in 1810: de dorpskern, de burchtmotte, het neerhof, de beukendreef (ten noordoosten van de kerk), de oude steengroeve met een sterrenbos en, op het hoogste punt van Dilbeek, de optische telegraaf volgens het systeem Chappe, op de Bruxelles et de ses environs van G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Kaarten & Plannen) Carte topographique

► Het kasteel van Moereman ('Château de la Fosse', nu rusthuis 'Maria Assumpta') in de rechterbovenhoek, en het Sint-Alenakasteel van baron de Viron met middeleeuwse motte, neerhof en landschappelijke aanleg in 1891 (ICM, 1894; herdruk 1904)

▲ Het kasteel van Moereman in de rechterbovenhoek; centraal het Sint-Alenakasteel (pas gemeentehuis geworden) en het gewijzigde landschappelijk park in 1924; links beneden het Gravenhuis (ICM, 1933)

tot baron gepromoveerde Jean-Bernard de Viron (1764-1834), hoge ambtenaar tijdens het Ancien Régime en de eropvolgende regimes (7). Het kasteel vormde het middelpunt van 2 hectare 11 are lustpercelen, motte en slotgracht inbegrepen. Een 15 m brede dreef (de huidige Sint-Alenalaan) verbond de kasteelsite met de oude weg van Brussel naar Ninove. In 1811 was deze dreef beplant met 465 beuken, zoals genoteerd op de in dat jaar opgemaakte kadasterkaart. In augustus 1851, toen Waueters het kasteeldomein bezocht, bestond deze dreef nog – volgens hem “magnifique” en ongetwijfeld aangeplant in de vroege 18de eeuw.

► De oude kasteelmotte met de Sint-Alenatoren en bloemenperk, de 'laiterie' op de achtergrond, omstreeks 1900 (met dank aan Miel Verhasselt)

▲ De voormalige slotgracht, de motte met de Sint-Alenatoren, de dorpskerk en de 'zwakke' jongetjes van de Thaborberg onder het waakzame oog van pastoor Vetsuypens (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Het landschappelijk park dat gelijktijdig met de bouw- en verbouwingswerken van Cluysenaar gestalte kreeg was circa acht hectare groot, ongeveer de helft van het nieuwe perceel 'lustgrond' (nr. 157a). Volgens de stafkaart van 1891 omvatte dit mammoetperceel ook een groot bosplantsoen (perceel 108 op de kaart van 1811), een boomgaard en twee kleine moestuinen. Het landschap van Dilbeek – ook toen het in heemkundige en toeristische publicaties nog als een parel van pittoreske landelijkheid werd bezongen (8) – is in feite 'industrial wasteland', een opeenvolging van steengroeven. Een groot gedeelte van het laat-middeleeuwse Brussel – en onder meer ook van het stadhuis van Leuven (9) – werd opgetrokken uit Lediaan kalkzandsteen ('Balegemse steen') afkomstig uit Dilbeekse 'steenpoelen' op de waterscheidingskam tussen Zenne en Dender (10). Het bos van circa drie hec-

▼ De volière bij het Sint-Alenakasteel, met een vleugje 'chinoiserie' (met dank aan Miel Verhasselt)

▲ Een eclectisch hondenhok bij het Sint-Alenakasteel (met dank aan Miel Verhasselt)

tare valt gedeeltelijk samen met de reeds vermelde steengroeve achter de 'laiterie'. Op de *'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs'* van G. De Wautier uit 1810 kan men zien dat het ging om een 'sterrenbos', met paden die uitstralen vanuit een centrale rotonde – een klassiek stijlelement typisch voor de 18de eeuw. De ijskelder aan de rand van dit bosplantsoen, langs de huidige De Heetveldelaan, dateert vermoedelijk uit de Cluysenaar-periode.

Het landschappelijk park strekte zich voornamelijk uit op het vlakke gedeelte ten noorden van het nieuwe kasteel. Het kasteel keek uit over de burchtmotte aan de voet van de helling. Op de huidige parking voor het gemeentehuis stonden twee bizarre gebouwtjes: een voliëre met een vleugje speel-se 'chinoiserie', en een kennel met blindboogjes en natuurstenen zuilen.

Op de stafkaart van 1891 wordt een patroon van twee rondwegen weergegeven die door een recht stukje weg met elkaar worden verbonden. De zuidelijke cirkel met het kasteel wordt bleekgroen weergegeven (gazon) met drie rode vlekken (bloeiende struikmassieven of corbeilles). De noordelijke cirkel (in feite een ovaal) bestaat uit een afwisseling van rode en donkergroene vlekken, te interpreteren als 'lustbos' of een hoogstammige sieraanplanting met bloeiende struiken. De moestuin (13,60 are) bevond zich zoals vanouds naast de 'laiterie', achter het koetshuis (11). Op de stafkaart die werd bijgewerkt in 1924, het jaar na de aankoop door de gemeente, lijkt de oppervlakte van het landschappelijk park verdubbeld en triomfeert de kromme lijn. Boomgaard en moestuintjes zijn verdwenen; een

net van vertakkende slingerpaden doorkruist het steengroeve-bosplantsoen ten westen van het kasteel.

De excursie

De aankoop van het domein de Viron door de gemeente in 1923 betekende misschien wel de redding van het kasteel en zijn aanhorigheden, maar niet bepaald van het park. De gemeente had zich diep in de schulden gestoken, ongetwijfeld de reden waarom de noordelijke helft van het park werd verkaveld in villapercelen (12). Vlak daarvoor hield de *Société centrale forestière de Belgique* haar maandelijkse bijeenkomst in het Sint-Alenapark. Het excursieverslag vermeldt een hele reeks zeldzame bomen, waarvan niets meer te bespeuren valt: Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*), dakspaaneik (*Quercus imbricaria*), Pyreneese eik (*Quercus pyrenaica*), Amerikaanse gleditsia (*Gleditsia triacanthos*), massieven van Kaukasische spar (*Picea orientalis*), een Chinese iepensoort (*Ulmus macrocarpa*) (13), een Noord-Amerikaanse linde (*Tilia heterophylla*), grootbladesdoorn (*Acer macro-*

▲ De betonnen sokkel en de voet van een recentelijk verdwenen tuinvaas, eindpunt van de zichtas in de beboste, voormalige steengroeve achter de 'laiterie' (foto R. Deneef, 2003)

▲ Het gemeentehuis van Dilbeek, de Sint-Alenatoren, restanten van 19de-eeuws plantsoen en de met beton beschoeide oevers van de oude ringgracht (foto K. Vandevorst, 2005)

phyllum), vederesdoorn (*Acer negundo*), Amerikaans geelhout (*Cladrastis lutea*), netelboom (*Celtis australis*) (14).

Het aantal boomsoorten is momenteel vrij beperkt en meestal gaat het om courante soorten. Een groot aantal beuken – gewone, bruine en treurbeuken (*Fagus sylvatica*, *F.s.* ‘Atropunicea’, *F.s.* ‘Pendula’) – en enkele linden (*Tilia platyphyllos*, *T. petiolaris*) zijn overblijfselen van de 19de-eeuwse aanplantingen. De witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*), treurwilg (*Salix alba* ‘Tristis’), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) en Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) werden waarschijnlijk niet lang na de overname aangeplant. Ook de jongere aanplantingen bleven beperkt tot populaire soorten, inclusief blauwe atlasceder (*Cedrus atlantica* ‘Glauc’), blauwe spar (*Picea pungens* ‘Glauc’), kerspruim met donkerrood blad (*Prunus cerasifera* ‘Nigra’) en Japanse sierkers (*Prunus serrulata* ‘Kanzan’). De

struikmassieven zijn zeer gevarieerd maar zijn eveneens opgebouwd uit zeer courante soorten.

Het beheer van openbare parken wordt in de meeste gevallen ook gedomineerd door een verlangen naar onderhoudsvriendelijke en veilige oplossingen (asfalt, betonklinkers, stevige oevers etc.), vaak ten koste van het pittoreske en van biologische habitats, waardevolle oeverbegroeiing, etc. De betonning van de oevers van de slotgracht-vijver rond 1970 (15) mag als voorbeeld gelden.

Het oude beukenbestand (ooit ‘sterrenbos’) in en rond de beboste steengroeve ten westen van het kasteel, aan de overzijde van de huidige Heetvelde-laan, werd sterk uitgedund tijdens de voorjaarsstormen van 1990. De excursionisten van de *Société centrale forestière* hadden in 1924 al in bewondering gestaan voor de uitzonderlijke afmetingen van deze bomen – enkele meer dan 40 hoog!

In de steengroeve – in feite een rechte, brede en diepe holle weg in het verlengde van het wagenhuis – werd niet lang na de overname een ambtelijke poging tot architectuur ondernomen, waarin een echo waarneembaar is van de neoformele tuinstijlen uit het interbellum. De holle weg eindigt in een soort van exedra: een halfronde gevormd door Amerikaanse eiken en, in de as van de weg, een rodo-dendronmassief (*Rhododendron ponticum*) en een trompetboom met geel blad (*Catalpa bignonioides* 'Aurea'), kleurige achtergrond voor een (na ons bezoek verdwenen) arduinen tuinvaas op een betonnen sokkel.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 1 augustus 2000)

1. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **443**
6. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **413**
18. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **446**
20. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **439**
21. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **447**
23. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) **371** (90)
27. treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') **379**
45. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **410**
49. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **385**, 45 m hoog

NOTEN

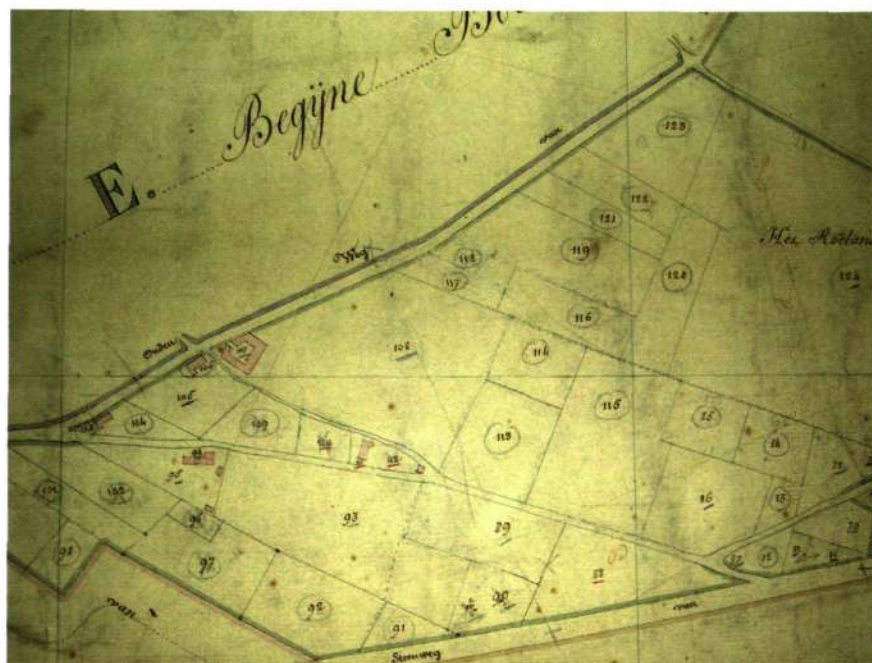
- (1) François-Zénon-M.-G. ('Frantz') de Viron (1859-1926); cf. DE RIDDER A., *La noblesse belge. Annuaire de 1920-1930* (2e partie), Bruxelles, Librairie nationale d'Art et d'Histoire, 1931, p. 189.
- (2) Pas geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1871 nr. 5, waarop ook afbraak van de middeleeuwse burcht te zien is.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p.109-110; DE SCHRIJVER M., Architect Jean-Pierre Cluysenaar en het kasteel van Dilbeek. *Brabant*, dec. 1987, nr. 9. Voor een overzicht van Cluysenaars werk zie: VANDENDAELE R. e.a., *Poelaert en zijn tijd* (tentoonstellingscatalogus), Brussel, Gemeentekrediet, 1980, p. 153-167, en vooral CLUYSENAAR F. (wed. H. Hymans) e.a., *Les Cluysenaar: une famille d'artistes*, Bruxelles, Weissenbruch, 1928, 331 pp.
- (4) Plattegrond en gevelopstanden getoond onder de titel "Ecuries et remises du château à Dilbeek" in: *Maisons de campagne, châteaux, fermes, maisons de jardinier, garde-chasse et d'ouvriers, etc. exécuté en Belgique par Jean-Pierre Cluysenaar, architecte*, Bruxelles, B. Van der Kolk, 1859.
- (5) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 22.
- (6) Gereproduceerd in: WAUTERS A., *op. cit.*, p. 21.
- (7) DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* (4e année), Bruxelles, A Decq – C. Muquardt, 1850, p. 198-199; oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 386.
- (8) Bijvoorbeeld COSIJN A., Le parc Sainte-Alène, à Dilbeek. *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 30(13), 1924, p. 289-293.
- (9) VAN LIEDEKERKE M., *Steenrijk Dilbeek*, uitgave Gemeentestuur Dilbeek n.a.v. de Open Monumentendag 1998, 19 pp.
- (10) LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Anderlecht 87E*. Centrum voor Bodemkartering, 1957, p. 53.
- (11) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 603 nr. 326.
- (12) Geregistreerd in 1925, zie: oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 1186 nr. 18.
- (13) Misschien gewoon gladde iep (*Ulmus minor*), waarvan de opslag ook kurklijsten aanmaakt.
- (14) M.O., Réunion mensuelle. Le parc de Sainte-Alène, à Dilbeek. *Bulletin de la Société centrale forestière de Belgique* 27, 1924, p. 469-471.
- (15) Foto van de werken in: VANHAMME M., L'hôtel communal de Dilbeek et son environnement. *Brabant*, 1972 nr. 2, p. 4.

Roger Deneef, Jo Wijnant
& Nele Rombauts

DILBEEK (DILBEEK): 'S GRAVENHUIS

D'ARCONATISTRAAT 108, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► 's Gravenhuis op de Primitieve kadastraalkaart opgemaakt door F. Muller in 1830 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

► Dilbeek op de Ferrariskaart (1771-1775); links in beeld: het jachthuis of buiten-

verblijf van de graaf van Tirimont, vanaf 1775 eigendom van de familie de Viron;

rechts: de dorpskern van Dilbeek met het waterslot, later Sint-Alenapark

Landschappelijke tuin, 2 hectare (oorspronkelijk 38 are groter) aangelegd tussen 1800 en 1830 bij een 18de-eeuws buitenhuis; aanleg van een regelmatige 'Franse' tuin tijdens het interbellum: heroriëntering van het landhuis, nieuw toegangshek en oprijlaan, nieuwe zichtas met 'follies', tuinvazen en exedra, samen met pergola en minigolf.

's Gravenhuis ligt aan de oude weg van Ninove naar Brussel, zowat 900 m ten westen van het dorpscentrum en het feodale kasteel (nu gemeentehuis) van Dilbeek. De naam verwijst naar Louis Alexander Scockaert, heer van Gaasbeek, vanaf 1690 graaf van Tirimont, die het gebouw als jachthuis of buitenverblijf liet inrichten (1). In de monumenteninventaris wordt het huidige gebouwencomplex in de 18de eeuw gedateerd (2). De dikste en oudste bomen in het domein – vier tamme kastanjes (*Castanea sativa*) met stamomtrekken tot 577 cm en een

▲ 's Gravenhuis met de tuin op de voorgrond, circa 1830 (privé-verzameling)

Hollandse linde (*Tilia x europaea*) met 370 cm omtrek – werden mogelijk nog in de 18de eeuw aangeplant. De vroegste, maar nogal vage afbeelding komt voor op de Ferrariskaart (1771-1775); een omhaagde boomgaard van circa 30 are naast het huis is het enige teken van tuinbouwactiviteit.

Op de Primitieve kadastrakaart, opgemaakt door F. Muller in 1830, wordt 's Gravenhuis weergegeven als een bijna gesloten complex in de hoek van de oude weg Ninove-Brussel met de Ketelheidestraat. De toenmalige eigenaar was baron François-Ignace-Joseph de Viron (3). Naast het gebouw lag een 'lusthof' van 2 hectare 38 are. Gebouw en tuin worden afgebeeld op een aquarel die – te oordelen

▼ 's Gravenhuis met de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Goed Nieuws naast het poortgebouw vóór de Eerste Wereldoorlog; de huidige kapel kwam waarschijnlijk tot stand bij een verbouwing rond 1940 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▲ 's Gravenhuis vanuit de tuin op een in 1928 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

naar de biedermeierfiguren op de voorgrond – ongeveer uit die periode moet dateren (4). 's Gravenhuis was een symmetrisch, zogenaamd dubbel huis, vijf traveeën breed, bepleisterd en geel geverfd en geleed met witte banden, de brede middentravee bekroond met een driehoekig fronton met oeil-de-boeuf. Op de frontonpunt en de hoeken van het dak staan siervazen, die (behalve die van de frontonpunt) de pilasters met Franse voegen accentueren. De lagere aanbouwen aan weerszijden herbergen vermoedelijk de dienstruimten. Het gebouw ademt het classicisme typisch voor landhuizen uit het midden van de 18de eeuw (nog met kruiskozijnen), maar dat het gaat om de heraankleding van een ouder gebouw blijkt uit enkele archaïsch aandoende details: de ramen rechts van de toegangsdeur (kruisramen waarvan slechts de onderste gedeelten beluikt zijn, relict van de oude slag- of tochtvensters) zouden kunnen wijzen op het be-

▼ 's Gravenhuis aan de tuinzijde; het driehoekige fronton is van recente makelij (foto K. Vandevorst, 2005)

► 's Gravenhuis op een door ons bijgewerkte kaart uit 1953 (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958), met: A) kasteel; B) locatie van de verdwenen serres; C) nieuwe ingang; D) exedra; E) terras met schandpaal; F) heuveltje met half ingegraven gebouwtje

staan van een opkamer, de witte banden op de zandstenen speklagen van de traditionele bak- en zandsteenbouw. De naar beneden toe verlengde en volledig beluikte ramen links van de toegangsdeur duiden de ligging van de salon aan.

Ook de tuin vertoont ambivalentie: het padenkruis (met een harkende tuinman) is nog aanwezig, maar het compartiment dat de voorgrond van de tekening vormt – mogelijk lichtjes verzonken – is gedegradeerd tot een vierkant gazon, omzoomd door een grazige band met een informele beplanting van struiken, bomen en grote kruidachtige planten. De broderieën en snoeivormen zijn allang verdwenen; peuter, geit en hond hebben vrij spel. De netjes gesnoeide golvende haag links in beeld is misschien

▼ De exedra met terras en tuinvazen aan de oostrand van het park bij 's Gravenhuis (foto K. Vandevorst, 2005)

een relict van een omlopende 'bersauw', een door latwerk gestutte loofgang met doorkijkjes naar de 'parterres de broderie' van de baroktuin.

Pas in 1883 registreert het kadaster een eerste wijziging (5). De naar de tuin gekeerde aanbouwen krijgen een verdieping (bij de oostelijke met spitsboogramen in de zijgevel) en het centrale woongedeelte wordt verhoogd met een mezzanine. Het fronton boven de ingangstravee is verdwenen en mogelijk werden toen ook de kruiskozijnen weggenomen. In de luthof verschijnen serres en een tuinpaviljoen (6). Dit paviljoen zal twintig jaar later worden afgebroken en het perceelsgedeelte met de serres (B op de hier bijgevoegde kaart) werd in 1941 verkocht en van het domein afgesplitst. De afbraakwerken en verbouwingen van 1904 – het werk van Frantz de Viron (7), ook eigenaar van het kasteel in het dorpscentrum en de laatste Dilbeekse de Viron – waren ingrijpend, maar bepalend voor het huidige aanzicht was een verbouwing in de jaren 1920.

Het meest in het oog springend vanaf de straat is de kapel van 'Onze-Lieve-Vrouw van Goed Nieuws', een kleine vierkante kapel, bekroond met een klok-dak met een lantaarn en een kwartholle daklijst, en getooid met opvallende versieringen, zoals de gestorste zuiltjes met engelenkapitelen en een schelpfronton. Deze kapel is niet ouder dan 1928 (8); oorspronkelijk ging het om een eenvoudige nis, zoals blijkt uit een oude ansichtkaart. Uit deze ansichtkaart blijkt ook dat de vier rondbogen in de straatgevel van de dienstvleugel eveneens van recente makelij zijn, hoewel ze aan een authentiek koetshuis doen denken. De poorttoren met rondboogpoort en tentdak is het resultaat van de verbouwing van 1904, waarbij mogelijk oude elementen werden hergebruikt (vaasbekroningen boven de pilasters, wapenstein). Rond 1940 wordt de tuinzuide van het kasteel opnieuw geënclassiceerd. De middelste vijf traveeën in de op het zuidoosten en de tuin georiënteerde gevel worden verenigd onder een driehoekig fronton, dat veel breder is dan het vroegere. De bakstenen gevels zijn aan die zijde gewit.

Tijdens het interbellum werd ook de tuin aangepakt. Daarbij werden waarschijnlijk oudere elementen hergebruikt, bijvoorbeeld bestaande heuveltjes en ornamenten. In het zuiden van het domein (bijna op de hoek van de Ketelheidestraat en de Molenstraat) werd een nieuwe, monumentale toegang uitgebouwd: een smeedijzeren hek gevat in

▲
De pergola en de
minigolf in het park
bij 's Gravenhuis
(foto K. Vandevorst
2005)

een trechter van met balustraden bekroonde muurtjes (C op de kaart). Het laantje, dat *linea recta* naar het middenrisaliet van het kasteel leidt, wordt geflankeerd door (momenteel in halve bollen) gesnoeide taxussen (*Taxus baccata*). Een tweede, oost-west gerichte as, die een hoek van 30 graden vormt met de nieuwe oprijlaan, vertrekt van het kasteel naar een met breukstenen muurtjes en tuinvazen gemarkeerde exedra aan de oostrand van het domein (D op de kaart). Deze zichtas wordt geflankeerd door twee kunstmatige heuvels: links een heuveltje met een terras omgeven door een balustrade en iets wat op een schandpaal lijkt; rechts een gebouwtje met spitsboogaampjes (ooit met gekleurd glas), half ingewerkt in de helling van een heuvel, het geheel begroeid met klimop (*Hedera helix*) en kleine maagdenpalm (*Vinca minor*). De (onbekende) ontwerper van deze aanleg liet zich ongetwijfeld inspireren door de revival van de regelmatig-geometrische, 'Franse' tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw, onder impuls van publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins', 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de 'style Duchêne' (9). Sommige van deze elementen, zoals het gebouwtje met de spitsboogramen, dateren mogelijk uit de 19de eeuw. De bakstenen pergola, de minigolf en de rijbeplanting met hinokischijncypressen (*Chamaecyparis obtusa*) in het oostelijk gedeelte van het park dateren vermoedelijk ook uit het interbellum.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 17 juli 2001)

1. ginkgo (*Ginkgo biloba*) 257
4. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 577
6. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 441
7. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 434
17. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 483
20. Hollandse linde (*Tilia x europaea*) 370

NOTEN

- (1) *Biographie nationale* (XXII), Bruxelles, Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, 1914-1920, p. 108-109; VERDOODT F., Beknopte geschiedenis van Dilbeek. *Eigen Heem*, 1971, nr. 3, p. 71; VAN CAUWELAERT J.P. & GEZEL E., Geschiedkundige schetsen der gemeente Dilbeek. *Contactblad* 2(1), 1978, p. 45.
- (2) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 110.
- (3) DE STEIN D'ALTENSTEIN L., *Annuaire de la noblesse de Belgique* (4e année), Bruxelles, A. Decq – C. Muquardt, 1850, p. 198-199; oude kadastrale 212 legger Dilbeek, art. 384.
- (4) Gefotografeerd door Miel Verhasselt in privé-verzameling, niet nader gespecificeerd.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1883, nr. 38.
- (6) Volgens de oude kadastrale legger 212 Dilbeek art. 384 nrs. 41 en 42, respectievelijk een "broeikas" en een "zomerhuis". Voor de afbraak van het tuinpaviljoen, zie kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1904, nr. 21.
- (7) François-Zénon-M.-G. ('Frantz') de Viron (1859-1926); cf. DE RIDDER A., *La noblesse belge. Annuaire de 1920-1930* (2e partie), Bruxelles, Librairie nationale d'Art et d'Histoire, 1931, p. 189.
- (8) Niet 18de-eeuws zoals gesteld in DE MAEGD C., *op. cit.*, p. 110; cf. kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1928 nr. 24.
- (9) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879; DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.

DILBEEK (DILBEEK): RESIDENTIE MARIA ASSUMPTA

HENRI MOEREMANSTRAAT 8, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

Landschappelijk park, oorspronkelijk bijna 8 hectare, aangelegd rond 1880 in een middeleeuwse steengroeve rond een eclectisch kasteel; sinds 1953 rusthuis voor bejaarden in een gehalveerd park; enkele bomen uit de 19de eeuw en een mooie rozenparterre.

Een groot gedeelte van het laat-middeleeuwse Brussel – en onder meer ook van het stadhuis van Leuven (1) – werd opgetrokken uit Lediaan kalkzandsteen ('Balegemse steen') afkomstig uit Dilbeekse 'steenpoelen' op de waterscheidingskam tussen Zenne en Dender (2). Het 'Hof te Putte' of 'Château de la Fosse', gelegen in een oude steengroeve

aan de noordrand van het dorp, zou al vermeld zijn in de 14de eeuw (3). Het wordt onnauwkeurig afgebeeld op de Ferrariskaart (1771-1775) en met wat meer precisie op de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' opgesteld door G. De Wautier in 1811 [zie p. 29]. Het lag in het verlengde van de beukendreef die vanaf de dorpskerk langsheen de slotgracht van het groot kasteel naar de oude steenweg Brussel-Ninove liep, de huidige Sint-Alenalaan. In 1830 behoorde het toe aan een familie Emmerechts, die het in 1792 had gekocht. Het landhuis werd omringd door een lappendeken van kleine percelen bos, boomgaard, moestuin en een perceel 'lustbos' van 1 hectare 75 are (perceel 256) aan de rand waarvan een 'lustvijver' met twee eilandjes (perceel 283) lag, in totaal bijna zes hectare (4).

Dilbeek - Château de la Fosse.

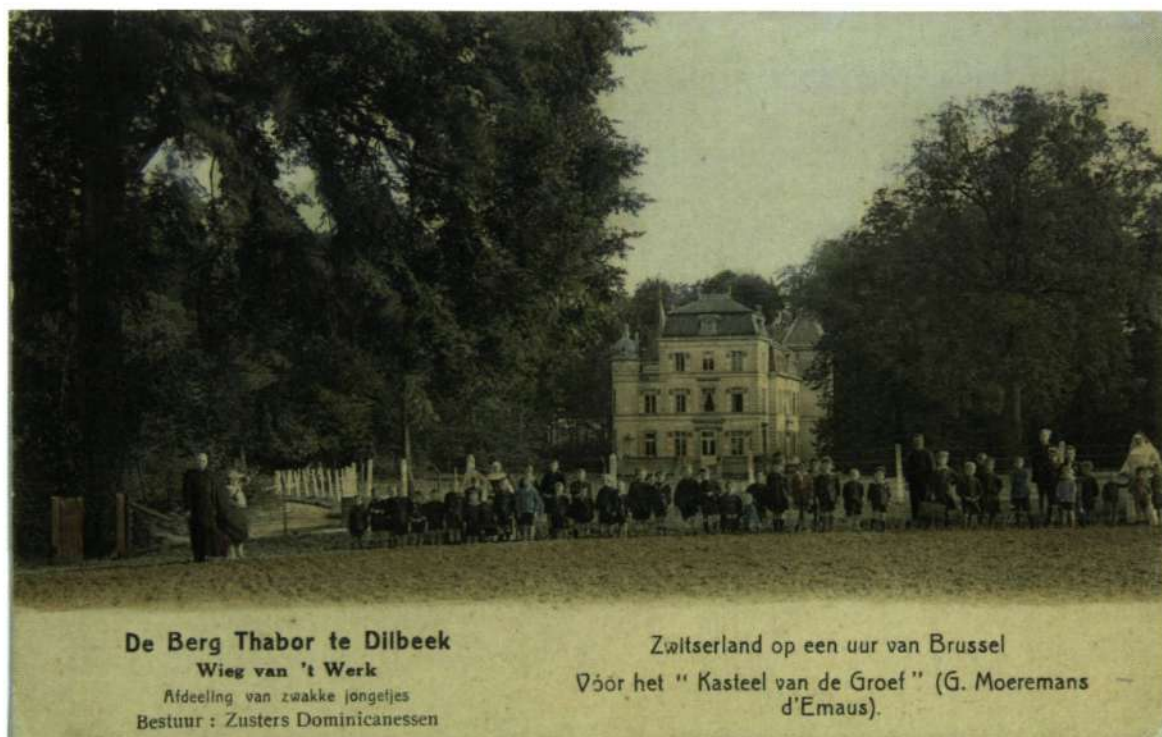

▲ Het kasteel van Moeremans op een in 1909 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

In 1835 werd het Hof te Putte verkocht aan Gaspard Moeremans (5), die het oude landhuis grondig liet herbouwen, mogelijk naar het ontwerp van de bekende architect Tilman-François Suys (1783-1861) (6). De uiteindelijke vormgeving van het kasteel werd geregistreerd in 1916 (7) maar moet al lang voordien zijn uitgevoerd, want een in 1909 afgestempelde prentbriefkaart toont het kasteel in zijn huidige, eclectische gedaante: een witgepleisterd, tweelaags gebouw met een leien mansardedak, twee hoektorens, oeils-de-boeuf en dakkapellen,

▲ Dilbeek in 1958: het Sint-Alenapark, het Kasteel van Elegem en het kasteel van Moeremans, "Château de la Fosse", twee jaar later rusthuis "Maria Assumpta": het noordwestelijk gedeelte van het park wordt verkaveld (uitgave Ministerie Openbare Werken en Wederopbouw)

◀ Bezoek van 'zwakke jongetjes' van de Thaborberg — het 'Kasteel van de Groef' tijdens het interbellum (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

De Berg Thabor te Dilbeek
Wieg van 't Werk
Afdeling van zwakke jongetjes
Bestuur : Zusters Dominicanessen

Zwitserland op een uur van Brussel
Vóór het " Kasteel van de Groef " (G. Moeremans d'Emaus).

▼ De rozentuin in het park van het rusthuis Maria Assumpta te Dilbeek (foto R. Deneef, 2000)

▲ Verrijking van het parkmeubilair met heiligenbeelden na de overname van het kasteel van

Moeremans door de 'Dames hospitalières du Foyer de Saint-Joseph' in 1953; links van het

kasteel een oude zomerlinde (ansichtkaart verspreid door de instelling)

imitatie-hoekkettingen, bordes, festoenen en pilasters. De heterocliete verzameling percelen rond het kasteel werd dan ook samengesmolten tot één perceel lusttuin (nr. 256a) van bijna acht hectare. Op de stafkaart van 1891 [zie p. 30] wordt de landschappelijke structuur van het park afgebeeld: de oprit (steil bergaf) vanaf de oude weg Brussel-Ninove en in het verlengde van de beukendreef die van de dorpskerk komt, en een net van lussen die het park ontsluiten; geen duidelijke zichtassen of perspectieven. In het noordwestelijk gedeelte van de tuin bevond zich een ommuurde moestuin met serres, later aangevuld met een kleine oranjerie, en niet ver van de vijver lag een paviljoen dat werd afgebroken rond 1940 (8). Het koetshuis – rond 1960 vervangen door het huidige complex – bevond zich rechts van de oprit, 50 m voor het kasteel. Aan de zuidoostelijke rand van het domein stond ook een dienstwoning (perceel 256f, geregistreerd in 1903).

In 1946 werd het domein onder verschillende eigenaars verdeeld en werd ook een begin gemaakt met de verkaveling van de randzones. Door de aanleg van een nieuwe straat met villapercelen in de jaren 1950 ging de noordwestelijke helft van de voormalige lusthof teloor. Het verdwenen parkgedeelte leeft nog voort in de nieuwe straatnamen (Bloemendal, Oranjerielaan, Priceldreef). In 1953 werd het kasteel met de rest van het park (circa 2 hectare) verkocht aan de vereniging zonder winstgevend doel 'Dames hospitalières du Foyer de Saint-Joseph' (9), die het kasteel inrichtte als rusthuis, naast het kasteel een vierlaags blok met kamers en appartementen bouwde (10) en het parkmeubilair verrijkte met (ondertussen verdwenen) madonnabeelden en een Lourdesgrotje. Bovendien werd er een mooie rozentuin aangelegd, de parterres afgeboord met buxushagen en gepunt met cipresachtigen (*Juniperus communis* 'Hibernica', *J. sabina*, *Chamaecyparis pisifera* 'Nana aureovariegata',...), naar achter toe oplopend tegen een achtergrond van met klimrozen begroeide boogjes. De (onbekende) ontwerper van de rozenparterres heeft mogelijk ook de groene fauteuils geïnspireerd, gevormd door zitbanken en nissen van laurierkers (*Prunus laurocerasus*, 'Otto Luyken') op het gazon langs de oprit ten zuiden van het kasteel en voor het terrasje met balustrade op het steile, 8 m hoge talud aan de zuidrand van het park (momenteel ingelijfd bij een van de villatuinen aan de H. Moeremansstraat).

Wat is er overgebleven van het 19de-eeuwse park? De bakstenen pijlers van het toegangshek aan de Moermansstraat en een van de arduinen pijlers aan Bloemendal. Een dozijn bomen: de monumentale, laagvertakte zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) en de ginkgo (*Ginkgo biloba*) op het ereplein ten zuiden van het kasteel en, verspreid over de periferie, twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en twee tamme kastanjes (*Castanea sativa*). Het oude 'lustbos' met het vijvertje ten noorden van het huidige park is deels verkaveld, deels gedegradeerd tot een struweel met veel opslag van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) en Japanse duizendknoop (*Polygonum cuspidatum*).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 9 augustus 2000)

1. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **681**
2. ginkgo (*Ginkgo biloba*) **371**
11. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **363**
12. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **351**

NOTEN

- (1) VAN LIEDEKERKE M., *Steenrijk Dilbeek*, uitgave Gemeentestuur Dilbeek n.a.v. de Open Monumentendag 1998, 19 pp.
- (2) LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Anderlecht 87E*. Centrum voor Bodemkartering, 1957, p. 53.
- (3) ANON., *Simple notes sur Dilbeek, Anderlecht et Scheut*, Liège, Grandmont-Donders, 1895, p. 19-22; als "petit château" besproken in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 18.
- (4) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 140, nrs. 1-14.
- (5) Over de familie Moeremans, vanaf 1928 Moeremans d'Emaus, zie: COOMANS DE BRACHENE O., *Etat présent de la noblesse belge - annuaire de 1978*, 2e partie, Bruxelles, Collection 'Etat Présent' a.s.b.l., p. 189-190.
- (6) Volgens ANON., *Simple notes sur Dilbeek, Anderlecht et Scheut*, p. 22, die 1837 als verbouwingsjaar opgeeft. De verbouwingen worden geregistreerd in de kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1848 nr. 4, 1854 nr. 4 en 1883 nr. 20. Zie ook de oude kadastrale 212 legger Dilbeek, art. 441.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1916 nr. 20.
- (8) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 15 nrs. 72-76; afbraak paviljoen cf. art. 1166 nr. 13.
- (9) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek, art. 4248.
- (10) Geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1965, nr. 19.

DILBEEK (DILBEEK): KASTEEL VAN ELEGEM

KLOOSTERSTRAAT 21, 1700 DILBEEK

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het rond 1910 gebouwde 'Kasteel van Elegem', soms ook Sint-Ambrosius-kasteel genoemd, met vijver en kunstmatige grot (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Landschappelijk park, aangelegd in een oude steengroeve tussen 1900 en 1913 naast een landhuis dat in 1967 werd vervangen door de huidige bungalow, oorspronkelijk bijna 3 hectare, met vijver en grot (beide verdwenen), na 1943 met bijna de helft verkleind.

Een groot gedeelte van het laat-middeleeuwse Brussel en onder meer ook van het stadhuis van Leuven (1) werd opgetrokken uit Lediaan kalkzandsteen ('Balegemse steen') afkomstig uit Dilbeekse 'steenpoelen' (2), op de waterscheidingskam tussen Zenne en Dender. Rond 1900 werd door baron Robert

de Viron (1860-1927), zoon van de bouwheer van het Sint-Alenakasteel, aan de rand van een oude steenput in het Kraaienbroek, ten noorden van het Sint-Alenapark* een huis gebouwd, later aangevuld met een serre en een koetshuis – dit alles bedoeld als aanhorigheden van een vrij imposant 'kasteel' dat pas in 1913 wordt geregistreerd (3). Het gebouw was een samenraapsel van vormen en stijlementen ontleend aan de Romeinse bouwkunst (de stoere, vierkante donjon, de tweelichtvensters met rondboogjes), gecombineerd met elementen uit de traditionele baksteenbouw van de 15de-16de eeuw (trapgevels, witstenen hoekblokken en kruis- en kloosterkozijnen, het ronde hoektorentje met dakpelletjes).

◀ De bungalow in de Kloosterstraat vervangt het in 1967 afgebroken Kasteel van Elegem (foto Jo Wijnant, 2000)

Door de samenvoeging van zeven percelen bouwland werd rond het kasteel een 'lusthof' van bijna drie hectare gevormd. De structuur van dit park wordt weergegeven op de stafkaart van 1924 [zie p. 30] en nog op een topografische kaart uit 1958 [zie p. 39]: een concave, open ruimte met een vijvertje omringd door een dichte bomengordel met het landhuis aan de noordoostelijke rand. De vijver scheen te ontspringen in een uit zandsteenknollen opgebouwde grot in de steile helling naar het kasteel. De toegang bevond zich aan de Kloosterstraat, ten zuidwesten van de villa en de oprijlaan beschreef een grote bocht langs de westrand van het domein.

Het kasteel werd afgebroken in 1967 en vervangen door de huidige bungalow (4); een langgestrekt, eenlaags gebouw onder overkragende schilddaken, omgeven door terrassen. Ook het vijvertje en de grot zijn verdwenen. Een groot deel van de periferie van het domein werd verkaveld sinds 1943, toen het goed werd aangekocht door de industrieel Louis Meers (5). Van de oorspronkelijke drie hectare bleef iets meer dan de helft bewaard, samen met een relatief groot aantal oude bomen. Sommige daarvan zijn mogelijk ouder dan 1900, met name een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een tamme kastanje (*Castanea sativa*) en een zomereik (*Quercus robur*) met stamomtrekken van meer dan 350 cm. De rest van het bomenbestand – hangende

zilverlinde (*Tilia petiolaris*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), moerascipres (*Taxodium distichum*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), goudbonte reuzenlevensboom (*Thuja plicata* 'Zebrina') – werd aangeplant tijdens het interbellum.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 13 september 2000)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 435
12. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 358
13. zomereik (*Quercus robur*) 355

NOTEN

- (1) VAN LIEDEKERKE M., *Steenrijk Dilbeek*, uitgave Gemeentestuur Dilbeek n.a.v. de Open Monumentendag 1998, 19 pp.
- (2) Aangeduid als 'vergraven terreinen' (OT), niet als 'groeven' (OE) door LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Anderlecht 87E*, Centrum voor Bodemkartering, 1957.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1903 nr. 13, 1910 nr. 8 en 1913 nr. 1; oude kadastrale legger 212A Dilbeek, art. 1204.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek I 1968 nr. 10.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek I 1943 nr. 8.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (DILBEEK): KASTEEL VAN WOLSEM

LANGE HAAGSTRAAT 1, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het in 1879
gebouwde Kasteel
van Wolsem vóór de
verbouwing in 1935
(collectie M. Van
Liedekerke, Sint-
Ulriks-Kapelle)

**Modernistische aanleg uit circa 1935 met
betontegelpad, zwembad en duiktoren,
geënt op een landschappelijk park van
2 hectare uit de jaren 1870.**

Op een akkerperceel naast de spoorweg Brussel-Denderleeuw, halverwege tussen het gehucht Wolsem (Sint-Martens-Bodegem) en de voormalige abdij van Groot-Bijgaarden (1), liet Christian Dansaert, een wisselagent uit Sin-Jans-Molenbeek, rond 1870 een bescheiden buitenhuis bouwen. Het huis was omringd met een lusthof van 57,5 are, die enkele jaren later ten gevolge van de bouw van het station van Dilbeek met anderhalve are werd verkleind. Omstreeks 1879 werd het huis door een volgende eigenaar, Polydor De Wilde, aanzienlijk

vergroot en werd de lusttuin tot aan de Lange Haagstraat uitgebreid, 94 are (2). Van de tuin in de vroegste periode getuigen enkele statige bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zilverlinden (*Tilia tomentosa*, *T. petiolaris*) en een aantal van de platanen (*Platanus x hispanica*) langs de oprit, die in een lus voor het huis eindigt.

Op de stafkaart van 1924 verschijnt het park rond de tot "château" gepromoveerde villa met een verdubbelde oppervlakte; het omvat nu ook het brongebied van een zijbeekje van de Molenbeek, waarin een vijvertje met lobvormige uiteinden, vermoedelijk een oude turfkuil (3). Een ansichtkaart uit die periode toont de vijver op de voorgrond, omgeven door prille beplanting en de vrij onaantrekkelijke, bepleisterde achtergevel van het 'kasteel', die inder-

▲ De achtergevel van het Kasteel van Wolsem omkaderd door het oorspronkelijke park dat zich voor het kasteel uitstrekte (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

daad ook als achterkant bedoeld was. Het gebouw wordt omkaderd door het oorspronkelijke park, dat zich voor (ten oosten van) het kasteel uitstrekte. Opvallend zijn de silhouetten van de Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'). Bij het goed hoorde sinds kort ook het langgestrekte boerenhuis met bijbehorende tuin aan de Wolsemstraat, waarschijnlijk bestemd voor de huisbewaarder-tuinier.

◀ Het 'Kasteel van Wolsem': de modernistische villa met zwembad en tennis in 1953 (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958)

Bij een verbouwing van rond 1935 liet de toenmalige eigenaar, advocaat Adolphe Foucart, de oude villa grotendeels afbreken (4). De modernistisch geïnspireerde architectuur die ervoor in de plaats kwam werd bij latere verbouwingen afgezwakt, maar de bandramen, de platte betonnen luifel boven de lage, brede voordeur en de dikke, witgeverfde pleisterlaag liegen er niet om. Het modernisme springt nog meer in het oog in de naar het bos toe aflopende ruimte aan de achterzijde van de villa. Een kaarsrecht pad, drie rijen betonplaveien breed en 60 m lang, verbindt het raam van de zitkamer

◀ Zwembad, tegelpad en villa tegen een achtergrond van honderdjarige beuken en zilvertinden (foto R. Deneef, 2000)

► De witte betonnen duiktoren, de kleedcabines en de pergola – typisch voor aanleg uit het interbellum (foto R. Deneef, 2000)

met een rechthoekig zwembad, eveneens met betontegels afgeboord, en leidt de blik naar een modernistische 'folly' aan de overzijde van het bad: de witte betonnen duiktoren – een bijna 7 m hoge, ronde kolom met een vrije wenteltrap die naar twee, ver uitstekende duikplatformen leidt. Een pergola met zuilen van gestapelde betontegels en de lage, symmetrisch opgestelde kleedcabines vormen de achtergrond en de toegang tot het beboste gedeelte met de vijver, gedegradeerd tot een beboste poel. Een ellipsvormige ringweg, die door zwembad en tegelpad in twee (bijna gelijke) helften wordt verdeeld, omvat de hierboven beschreven aanleg.

Zwembad (momenteel met een rijke waterflora) en kleedcabines werden door het kadaster pas in 1958 geregistreerd (5), maar dateren ongetwijfeld uit het einde van de jaren 1930. De grote belangstelling voor openluchtlevens en sport, typisch voor de aanleg uit het interbellum, is ook afleesbaar uit het ten-nisterrein, dat zijn plaats kreeg naast de moestuin, in de ruimte ten zuidoosten van de villa. Bij de beplanting van het bosje met de poel en de randen van de ruimte tussen de villa en het zwembad werd ruim gebruikgemaakt van witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), een veel voorkomende boomsoort in interbellumtuinen.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 18 juli 2000)

1. rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*) **300**
2. zilverlinde (*Tilia tomentosa*) **449**
9. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **390**
18. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **470**
30. reuzenlebensboom (*Thuja plicata*) 150, dikste van 20 stammen
32. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **410**

NOTEN

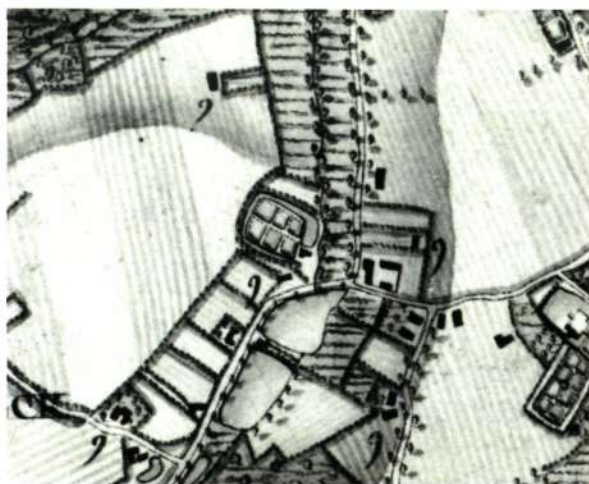
- (1) Vanaf 1898, na de aankoop door de Broeders van de Christelijke Scholen, Sint-Wivinaklooster* genoemd.
- (2) Oude kadastrale 212 legger Dilbeek, art. 19 nrs. 6, 7, 36 en 38 en art. 924 nrs. 3-11; kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1870 nr. 1, 1878 nr. 1, 1879 nr. 1, 1881 nr. 1, 1883 nr. 3.
- (3) Op de manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' van Guillaume De Wautier, gedateerd 1821 maar die waarschijnlijk de toestand rond 1810 weergeeft, staat op die plek 'tourbe' vermeld.
- (4) Aangezien ook het grondplan veranderde; zie de kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1936 nr. 3.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1958 nr. 2.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (DILBEEK): LES ORMES

KATTEBROEKSTRAAT 306, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

Centraal in beeld:
het landhuis bij het
gehucht Kattebroek
op de Ferrariskaart
(1771-1775) met
een omgrachte,
in vierkante perken
ingedeelde tuin

Landschappelijk 'lustbos' met onregelmatig gevormde vijver, vermoedelijk aangelegd rond 1800 naast een bestaand buitenhuis (sterk verbouwd), oorspronkelijk 51,5 are, nadien uitgebreid tot bijna één hectare.

Het landhuis in het gehucht Kattebroek, in het dal van de Molenbeek die de grens vormt met Sint-Agatha-Berchem, is minstens twee en een halve eeuw oud. De karakteristieke opkamer – tot circa 1800 een courante manier om ook in vochtige gebieden zoets als een kelder ('neerkamer') te bouwen – overleefde de diverse verbouwingen (1). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt een huis – waarschijnlijk een buitenhuis of 'huis van plaisantie' – afgebeeld aan de rand van een omgrachte, in vierkante perken ingedeelde tuin (moes- of sier-

tuin, of een combinatie van beide). In 1830, bij de opstelling van het Primitief kadaster, vormt het de kern van een goed van bijna twee hectare (2), eigendom van baron Martin Powis (3). De ringgracht en regelmatige tuinindeling hebben plaats gemaakt voor een 'lustvijver' (perceel nr. 26) met twee lobben, omringd door een 'lustbosch' (nr. 27), die samen een lusttuin vormen van een 51,5 are. Bij het eigendom hoorde nog een tweede gebouw (nr. 96), mogelijk een kleine hoeve, met een eigen tuinperceel (nr. 95).

De vorm van de vijver laat vermoeden dat het om een vroege landschappelijke tuin gaat, bescheiden maar onmiskenbaar. De term lustbos spreekt voor zichzelf. De twee vingervormige lobben (nu gedempt) aan de oostzijde van de vijver waren waarschijnlijk toe- en afvoerkanalen voor het water van de Molenbeek. De verspreide rotsblokken langs de noordelijke afvoerarm zijn mogelijk relictten van

▲ Het toekomstige landgoed 'Les Ormes' op de Primitieve kadastrale kaart, 1830, zonder ringgracht maar met een 'landschappelijke' vijver (archief Kadaster Brabant, Brussel)

een pittoreske cascade. Dit parkje lag aan de achterzijde (noordzijde) van het landhuis. Een moestuin (nr. 29) van 42 are besloeg de ruimte tussen de straat en het huis. De door het Primitief kadaster weergegeven situatie is tot op het detail herkenbaar op de 19de-eeuwse stafkaarten (1877, 1891) en is zelfs nu nog grotendeels aanwezig.

▼ Het landhuis 'Les Ormes' van over de vijver in het 'lustbos' (foto R. Deneef, 2004)

Het huis onderging diverse verbouwingen. De meest ingrijpende vond plaats onder de familie Vanderhaegen (4) vlak vóór en na de Tweede Wereldoorlog, waardoor de bebouwde oppervlakte en het volume nagenoeg verdubbelden tot het huidige complexe gebouw, dat vooral aan de straatzijde nog steeds zijn 17de- of 18de-eeuwse oorsprong verraaft. De gefiguurzaagde windborden langs de dakranden van één van de zijgevels en het fraaie poorthek in de zuidoosthoek werden vermoedelijk aangebracht rond 1880. Op de rechter hekpijler staat de naam 'Les Ormes' in een arduinen cartouche gebeiteld. De naam verwijst ongetwijfeld naar het overwicht dat deze bomen gehad moeten hebben vóór het uitbreken van de iepenziekte tijdens het interbellum. Dit verklaart misschien waarom er, op één of twee bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') na, geen 19de-eeuwse bomen meer aanwezig zijn. De huidige beplanting – groene en bruine beuk, zomereik (*Quercus robur*), Amerikaanse eik (*Q. rubra*), moeraseik (*Q. palustris*), plataan (*Platanus x hispanica*), zilveresdoorn (*Acer saccharinum*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*)... – dateert grotendeels van na de Eerste Wereldoorlog. Dankzij de veelvuldige opslag – vooral van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) – is de term lustbos meer dan ooit van toepassing. De moestuin tussen het huis en de straat is sinds lang verdwenen en heeft plaats geruimd voor een rechthoekig gazon en – tegen de straat aan – een gemengde hoogstammige beplanting.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1883 nr. 24, 1916 nr. 23, 1931 nr. 14, 1939 nr. 6 en 1946 nr. 8.
- (2) Oude kadastrale 212 legger Dilbeek, art. 254.
- (3) Vermoedelijk Martin-Ghislain Powis de Westmalle (1771-1835), cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse belge* (21e année), Bruxelles, A. Decq, 1867, p. 226.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek, art. 1771 en 2724.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (DILBEEK): KASTEEL BRIARD

MAALBEEKSTRAAT 5, 1700 DILBEEK

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rond 1898 door Legros gebouwde villa op een prentbriefkaart uit de jaren 1920 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Grotendeels bebost domein bij een in 1898 gebouwde, eclectische villa, met vijvertje en moestuin, oorspronkelijk 1 hectare 28 are, nadien uitgebreid tot meer dan 2 hectare.

Een zekere Emile Legros uit Schaarbeek, sinds 1896 eigenaar van het domein 'Les Ormes'*, liet rond 1898 een grote villa bouwen op een belendend akkerperceel (1) – een bakstenen, laat-eclectisch gebouw met rechthoekige plattegrond, drie brede traveeën breed en drie smalle traveeën diep, een mansardedak, dakvensters met boogfrontons (geen oeils-de-boeuf), met klokgevels bekroonde middenrisalieten in de voor- en achtergevels. De zware

breukstenen plint, de keramiekvloeren en de witte geglazuurde steentjes in de sierbanden en de ontlastingsbogen van de ramen en de deuren van de benedenverdieping dateren het gebouw. Bij verbouwingen rond de Tweede Wereldoorlog en aan het einde van de jaren 1950 (2) verloor het gebouw veel van zijn pittoreske details, onder meer de houten erkers van de verdieping. Toen werd ook het interieur gevoelig 'gemoderniseerd' en werd het mansardedak met minstens één meter verlaagd.

Het oorspronkelijke bouwprogramma voorzag in diverse bijgebouwtjes langs de noordwestelijke rand van het perceel: een tuinierswoning, een grote volière ('vogelvlucht') en een kleine serre. De rest van het perceel – 1 hectare 28 are 20 centiare – werd

► De door Legros gebouwde villa verloor aan het einde van de jaren 1950 veel van zijn pittoreske details; links in beeld, de verffabriek van Houben (foto R. Deneef, 2004)

aangelegd als 'tuin', later gecorrigeerd tot 'lusttuin'. Het domein was van 1911 tot 1929 eigendom van Adelin Briard (3), vandaar de naam 'Kasteel Briart' op een ansichtkaart uit de jaren 1920. De strook waarop zich de tuinierswoning, de volière en de serre bevonden werd in 1939 afgescheiden en als afzonderlijke eigendom verkocht aan ondernemer Frans Dooms (4). De villa en 1 hectare 29 are lusttuin werden verkocht aan de industrieel Ludovic Houben, die tegen de nieuwe noordwestelijke perceelsgrens aan het huidige tweelaagse gebouw – een verffabriekje – bouwde (5).

Houben palmde ook het talud tussen het oorspronkelijke lusttuinperceel bij de villa (nr. 30) en het oude domein 'Les Ormes' in. De door taxussen overschaduwde sleuf doorheen dit talud wordt geflankeerd door rotsfragmenten, mogelijk relictten van een boogbrug, bedoeld als pittoreske verbinding tussen het oude 'lustbos' bij het landhuis 'Les Ormes' en de nieuwe villa. Houben liet waarschijnlijk ook het vijvertje en de moestuin (met betonplaat afgeboorde bedden) aanleggen aan de voet van dit talud.

Hoogstammige bomen – vaak oude opslag van esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) – overschaduwden nagenoeg drie vierden van het domein. Open ruim-

te is er alleen in de onmiddellijke omgeving van de villa en een strook langs de voormalige verffabriek. Het huidige bomenbestand omvat enkele minder courante taxa zoals hemelboom (*Ailanthus altissima*) en eenbladige es (*Fraxinus excelsior* 'Diversifolia'). Hoogstens een paar exemplaren – een beuk (*Fagus sylvatica*) en een plataan (*Platanus x hispanica*) – dateren van vóór de Eerste Wereldoorlog. De opslag van ruwe iep (*Ulmus glabra*) langs de Maalbeekstraat is ongetwijfeld een overblijfsel van de oorspronkelijke randbeplanting, een voortzetting van deze van het belendende 'Les Ormes', afgestorven in de jaren 1920 en toen vervangen door de huidige beplanting die vooral uit (kwijnende) bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') bestaat.

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1899 nr. 2; oude kadastrale legger 212 Dilbeek nr. 1086.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1, 1940 nr. 11.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek nr. 1086 en 1771.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek nr. 3536; kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1, 1939 nr. 6.
- (5) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek nr. 3579 nr. 4.

Roger Deneef, Jo Wijnant
& Willy Paessens

DILBEEK (DILBEEK): MICHIELSHEEM – THABORBERG

KATTEBROEKSTRAAT 199, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De door Frantz de Viron rond 1903 gebouwde villa als vakantiehuis voor 'zwakke' jongetjes uit het Brusselse, op een in 1927 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Relicten (enkele oude bomen) van een landschappelijk park aangelegd rondom een circa 1903 gebouwde villa, na de Eerste Wereldoorlog omgebouwd tot sanatorium, gesloten in 1951 en gesloopt in 1996; momenteel natuureservaat.

Het eigendom van de familie de Viron (1) op de door ravijnen – oude kalkzandsteengroeven – doorkruiste heuvel bij het Kattebroek, op de grens met Sint-Agatha-Berchem, omvatte in 1830 een huis omringd door vier hectare bos, weide en akkerland (2). Rond 1903 liet Frantz de Viron (3) ongeveer op het hoogste punt (77 m) een riante villa – ‘kasteel’ volgens het kadaster – bouwen in de voor die tijd typische eclectische bouwtrant en materialen: baksteenbouw met speklagen van geglaazuurde

baksteentjes, overkragende, door sierschrijnwerk geschraagde dakpartijen, vierkante hoektoren met steil tentdak en, met het oog op een optimale benutting van het weidse panorama, twee op het noordwesten georiënteerde loggia's. Achter de villa werd een paviljoen opgetrokken – een gebouwtje met een achthoekige plattegrond en dito tentdak – een tuinpaviljoen zou men denken, maar “*kie-kenskot*” volgens het kadaster. Verschillende percelen werden bovendien verenigd tot een luthof van 2 hectare 34 are.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (4) organiseerde de pastoor van Sint-Jans-Molenbeek, Arthur Vetsuyens, ‘vakantiekolonies’ voor de arme, door ondervoeding en tbc geteisterde kinderen uit de Brusselse agglomeratie in de villa van de Viron, die door de Duitsers zwaar was beschadigd. Dit initiatief leidde na de oorlog tot de oprichting van *L'Oeuvre du*

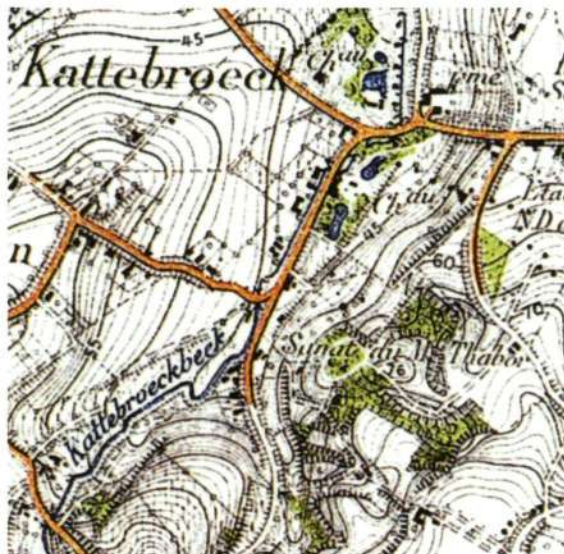
LE MONT THABOR à DILBEEK Paradis des Enfants Débiles (Section des garçonnets)
Dirigé par les SŒURS DOMINICAINES
La Suisse à une lieue de Bruxelles, Panorama du Mont Thabor

▲ Zwitserland op een steenworp van Brussel: Thabor, het 'paradijs' in een toen nog arcadisch landschap (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Mont Thabor, waaraan het domein (iets meer dan 3 hectare) in 1925 werd verkocht (5). De zorg werd van 1922 tot 1951 waargenomen door de zusters dominicanessen. Op de stafkaart van 1925 wordt het 'Sanat[orium] du Mont Thabor' afgebeeld omgeven door een embryonale parkaanleg. De oprijlaan vertrok vanaf de Kerslaarstraat ten oosten van het domein, volgde na 200 m één van de ravijnen en mondde uit in een lus rond de villa. Het nog bestaande, steile oprijlaantje met witte paardekastanjes (*Aesculus hippocastanum*) vanaf de Kattedroekstraat is waarschijnlijk van latere datum. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog (6) werd het sanatorium gevoelig uitgebreid; tegen de oude villa werd een nieuwe vleugel gebouwd, zodat

► Het Sanatorium du Mont Thabor op de stafkaart van 1924; helemaal bovenaan het domein 'Les Ormes' en het Kasteel Briard ["Chau"] in de Maalbeekstraat (ICM, 1933)

▲ Het klerikale verleden van de Thaborberg wordt in herinnering gebracht door het overblijfsel van een kapel (foto R. Deneef, 2004)

de bebouwde oppervlakte meer dan vervijfvoudigde. Amper twaalf jaar later, nog vóór de gebouwen volledig waren afgewerkt, sloot het sanatorium zijn deuren en werd het complex nog enkel als dag- en vakantieverblijf gebruikt door de Christelijke Mutualiteiten, die er even aan dachten om er een ziekenhuis in te richten als tegenhanger voor de Franstalige en vrijzinnige ziekenhuizen in de Brusselse agglomeratie. In 1996, na jaren van verwaarlozing en verval en met een zwaar ongeval als directe aanleiding, werd het complex afgebroken. Het huidige verpleegtehuis 'Michielsheem' voor mentaal gehandicapten nabij de Kattedroekstraat, aan de voet van de helling, werd gebouwd in 1983.

Eind 2002 besliste de Dilbeekse kern van de vereniging 'Natuurpunt' om in te gaan op het voorstel van de directie van Michielsheem om het landgoed Thaborberg als natuurgebied te beheren. Dit is ten volle verantwoord gezien de rijke fauna en flora – uiteraard met daslook (*Allium ursinum*), eenbloe-

mig parelgras (*Melica uniflora*), wilde hyacint (*Hyacinthoides non-scripta*), tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) en halsbandparkiet (*Psittacula krameri*), een Brusselse 'specialiteit'. Verspreid over het terrein komen nog enkele relictten van het vroegere park voor. Het beukenplantsoen (*Fagus sylvatica*) – bomen met stamomtrekken rond 3 m – aan de verkavelde westrand van het domein behoort tot de oorspronkelijke beplanting bij de villa van de Viron. Dit geldt ook voor een zilverlinde (*Tilia tomentosa*) op de helling ten westen van het verdwenen gebouwencomplex. Een groepje witte paardekastanjes en het reeds vermelde laantje vanaf de Kattebroekstraat dateren waarschijnlijk uit de sanatoriumtijd. Het klerikale verleden wordt in herinnering gebracht door het overblijfsel van een kapel, een nis van baksteen en cement, met een betonnen koepel.

NOTEN

- (1) Zie in dit inventarisdeel het artikel: *DILBEEK (Dilbeek): Sint-Alenapark*.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 384 nrs. 1-6.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 1134 nrs. 15; kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1904 nr. 9.
- (4) Voor meer details en bronvermeldingen zie: PAESSENS W., *De Thaborberg, een toekomstig natuurreservaat?* Dilbeek, Natuurpunt, 2003, 7 pp.
- (5) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek, art. 2120.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1940 nr. 13.

DILBEEK (DILBEEK): LE TILLEUL

MOORTEBEEK 120, 1700 DILBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het huis met de
twee gezichten in
Moortebeek: het
oudste classicistische
gedeelte, gebouwd
circa 1850
(foto R. Deneef,
2004)

**Relicten (monumentale zilverlinde en
bruine beuken) van een tuin met land-
schappelijke beplanting, oorspronkelijk
1 hectare, aangelegd rond een in 1850
gebouwde classicistische villa met eclecti-
sche aanbouw uit 1900.**

Het gehucht Moortebeek, op de grens met Anderlecht en Sint-Jans-Molenbeek, bestond aan het einde van de 18de eeuw uit enkele boerderijen en – op het grondgebied Molenbeek – het ‘Hof van Moortebeek’, een landhuis met neerhof, op de Ferrariskaart (1771-1775) afgebeeld aan de rand van een hoefijzervormige vijver (1). De naam Moortebeek zal aan het einde van de 19de eeuw

vereeuwigd worden in de benoeming van een nieuwe variëteit van tijgerorchidee – *Oncidium varicosum* var. *moortebeekiense* – gekweekt op het Kasteel van Moortebeek, op het grondgebied van Sint-Jans-Molenbeek, door de befaamde botanicus Jean Linden (1817-1898) (2). Het grotendeels vernielde park zal eerstdaags onder luxueuze appartementsblokken verdwijnen; van het eclectische kasteel blijft nog slechts de opgespalkte ruwbouw over.

Een van de hoeven ten noorden van het kasteel, aan de overzijde van de straat op het grondgebied Dilbeek, werd rond 1850 grotendeels afgebroken; de resterende vleugel werd omgebouwd tot een villa en omringd met een lusthof van 75 are. Rond 1880 werden ten noorden van het huis twee kleine gebouwen toegevoegd, die samen een ‘kie-

▲
'Château Le Tilleul',
het kasteel met de
twee gezichten in
Moortebeek op een
in 1911 afgestem-

pelde ansichtkaart
(collectie M. Van
Liedekerke, Sint-
Ulriks-Kapelle)

kenkot' vormden; één daarvan heeft de tand des tijds doorstaan: een achthoekig, tweelaags, bakstenen paviljoentje met tentdak en gefiguurzaagde kroonlijst (3). Joseph Eliat (4), eigenaar sinds 1894, liet in de noordwesthoek van de tuin een koetshuis en een stal bouwen en gaf de villa haar huidige, nogal merkwaardige vorm (5) – een gebouw met twee gezichten: een sober neoclassicistisch 'dubbel' huis met een schilddak langs de tuinzijde, ongetwijfeld het oudste gedeelte (typisch voor de landhuizen rond 1850), rug aan rug met een eclectische aanbouw met een rond hoektorentje en een mansardedak met oeil-de-boeuf en dakkapellen. De witte pleisterlaag met imitatievoegen maakt dat het gebouw nog min of meer als een geheel overkomt.

De 'kasteelzijde' met torentje was ongetwijfeld bedoeld als voorzijde; in 1905 werd het strookperceel ten oosten van de villa aan het eigendom toegevoegd, zodat de tuin tot 1 hectare kon worden uitgebreid. In 1927 werd hij met 12 are verkleind voor de bouw van de villa 'Vogelzang' in de noordoosthoek van het domein en in de daaropvolgende jaren werden niet alleen nog andere stukken van de tuin verkocht maar werd ook de villa opgesplitst – de classicistische versus de eclectische kant, elk met zijn eigen tuin van respectievelijk 22 are en 18 are (6). Het domein van Eliat ligt momenteel verspreid over vier aparte eigendommen. Van de beplanting rond het classicistische landhuis van 1850 zijn vier imposante bomen overgebleven: drie bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en een gekandelde hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*). De buitengewone stamomtrek van één van de beuken

◀ Vermoedelijk rond 1850 aangeplant: een hangende zilverlinde als etageboom (foto R. Deneef, 2004)

(bijna 6 m) is te verklaren door het buikflesprofiel, de uitwas boven de entplaats. De zilverlinde, die zich op een afgesplitst gedeelte van het domein (bij de villa 'Vogelzang') bevindt, is een 'etageboom' vermits de gesteltakken zich in één vlak uitstrekken, en heeft waarschijnlijk ook de naam van het eigendom bepaald ('Le Tilleul' op een oude prentbriefkaart).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 5 juli 2004)

2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **590**(160)
8. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **496**
9. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) **358**, etageboom op het gedeelte Vogelzang

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 28.
- (2) Cf. tygerorchids.itgo.com/plants/lindfren.html.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1849 nr. 10; de luthof wordt geregistreerd in schets Dilbeek 1870 nr. 3, het 'kickenkot' in schets Dilbeek 1883 nr. 43.
- (4) Mogelijk verwant aan notaris Henri Eliat, bouwer van het Kasteel van Eliat* te Lennik (Sint-Martens-Lennik).
- (5) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1901 nr. 11; oude kadastrale legger 212 Dilbeek art. 469 nrs. 13-19.
- (6) Oude kadastrale legger 212A Dilbeek art. 1188 nr. 1 en art. 1782 nr. 6; kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1927 nr. 19, 1928 nr. 7, 1931 nr. 60 en – voor de huidige verdeling – 1937 nr. 43.

DILBEEK (DILBEEK, ITTERBEEK): VILLA DE SMET

ZAKSTRAAT 81, 1700 DILBEEK

(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De zeer grillige
grens tussen
Itterbeek en Dilbeek
(bruine lijn) en de
tuin met kruis-
vormig ingedeelde
parterre, aangelegd
bij een rond 1912
gebouwde villa met

uitzicht over de
vallei van de Pede,
toestand 1953
(Ministerie van
Openbare Werken
en Wederopbouw,
Dienst voor Topo-
grafie en Fotogram-
metrie, 1958)

Een uit twee, haaks op elkaar staande strookpercelen samengestelde tuin, oorspronkelijk 1 hectare 19 are, met kruisvormig ingedeelde parterre (nu verdwenen) en een mooi panorama over de Pedevallei als achtergrond, aangelegd rond een in 1912 gebouwde, in de jaren 1920 verbouwde villa; de 130 m lange oprijlaan is omgeven met landschappelijk plantsoen; typisch voorbeeld van een geleend landschap ('borrowscape').

Vanaf het einde van de 19de eeuw komt in reliëfrijke streken rond vrij bescheiden villa's een type van tuin in zwang dat beantwoordt aan een concept uit de klassieke Chinese en Japanse tuinkunst: het

geleende landschap (1). Met zo weinig mogelijk grond probeert men een zo groot mogelijk belevingseffect te verkrijgen. Het uitzicht – het 'geleende' landschap ('borrowscape') – is belangrijker dan de inhoud; de structuur van de tuin of het park en de ligging, oriëntatie en vormgeving van de gebouwen (grote balkons en terrassen) staan in functie van het omgevende landschap; de tocht naar het landhuis wordt beloond met een fraai panorama. De tuin bij de villa die in 1912 door de industrieel Joris Oor op de (grillige) grens tussen Itterbeek en Dilbeek werd gebouwd (2), beantwoordt ten volle aan dit 'extraverte' aanlegconcept.

De villa vormt het scharnierpunt tussen twee circa 40 m brede strookpercelen, die nagenoeg haaks op elkaar staan. Het eerste perceel, op het voormalige grondgebied Itterbeek, vertrekt van de Zakstraat, klimt van hoogtelijn 76 m tot bijna 83 m over een

◀ De brede 'landschappelijke' oprijlaan naar de Villa Desmet (foto R. Deneef, 2000)

afstand van 130 m en herbergt de lichtjes slingerende oprijlaan – een besloten maar boeiende ruimte die door gevarieerd hoogstammig groen wordt omzoomd: bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'), vederesdoorns (*Acer negundo*), gewone robinia's (*Robinia pseudoacacia*). De boszoom is voorzien van een rijke onderbeplanting met bloeiende soorten als *Ribes aureum* en werd aan de veldzijden afgezoomd met ligusterhaag, waarvan fragmenten bewaard zijn. Halverwege wordt het gesloten plantsoen in zuidwestelijke richting onderbroken door een opening, omkaderd door zes lindebomen (*Tilia x europaea*); de bezoeker of wandelaar krijgt hier een voorproefje van het vergezicht dat hem 60 m verderop te beurt zal vallen. Het gazon naast het rijspoor is gestoffeerd met enkele fruitbomen, Ierse taxussen (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), hulstbomen (*Ilex aquifolium*) en – helemaal op het einde – een rododendronmassief (*Rhododendron ponticum*).

De vrij bescheiden bakstenen villa met een langs drie zijden aflopend pannendak – vermoedelijk het resultaat van een (min of meer modernistische) verbouwing uit de jaren 1920, nadat ze door Georges De Smet was aangekocht (3) – bevindt zich aan het eindpunt van de oprijlaan (op het voormalige grondgebied Dilbeek) en fungeert als belvédère voor een vergezicht in zuidwestelijke richting, min

of meer samenvallend met het tweede strookperceel. De nog vlakke voorgrond van dit naar Brabantse normen schitterende panorama werd tot in een recent verleden (zoals blijkt uit een topografische kaart van 1953) gevormd door een geometrische siertuin met padenkruis. Het afdalend gedeelte van het perceel was met fruitbomen beplant. In 2000 was deze parterre geëvolueerd tot een grazige braak.

NOTEN

- (1) Respectievelijk *jie jing* en *shakkei*, te vertalen als geleend uitzicht of leenlandschap; cf. JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*. Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 304 en 511.
- (2) Kadastrale opmetingsschetsen Dilbeek 1913 nr. 34 en, voor de serre, 1915 nr. 15; oude kadastrale 212 leggers Dilbeek art. 1482 en Itterbeek art. 1050.
- (3) In 1925 volgens de oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 1482.

DILBEEK (DILBEEK, ITTERBEEK): RESIDENTIE KONING ALBERT

KEPERENBERGSTRAT 36, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De kerk van Itterbeek met het domein Chantemerle in de linkerbovenhoek en, 400 m zuidwaarts, het kasteel van Noirhomme (door ons rood aangestipt) en

het landhuis van André Winssinger (in het blauw) (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958, toestand 1953)

Landschappelijk park met oudere elementen (moestuin..., bos met 19de-eeuwse bomen) aangelegd rond een eclectisch kasteel uit 1922, in 1950 ingericht als rusthuis, aanzienlijk uitgebreid in 1970.

De 'Residentie Koning Albert' is één van de drie rusthuizen van het *Nationaal Instituut voor Oorlogsinvaliden, Oud-Strijders* (N.I.O.O.O.). Het met Ierse taxussen (*Taxus baccata* 'Fastigiata') ingelijste borstbeeld van 'koning-ridder' Albert I bij de parking aan de ingang van het domein brengt deze

bijzondere bestemming in herinnering. Het kasteel waarin het rusthuis is ondergebracht werd in 1922 gebouwd door de Brusselse industrieel Jean Noirhomme (1) – eclectisch neoclassicisme in simi-steen en bleke baksteen, typisch voor de wederopbouwperiode, ook voor de heropbouw van diverse kastelen die tijdens de Eerste Wereldoorlog werden platgebrand (2). Noirhomme omringde zijn kasteel met een park van anderhalve hectare en incorporeerde in zijn landgoed ook fragmenten van een aanpalend, omstreeks 1860 door André Winssinger aangelegd landgoed (3). De 'zetel' van het domein Winssinger was het nog bestaande gebouwencom-

▲ Het kasteel van Noirhomme uit 1923, eclectisch neoclassicisme typisch voor de wederopbouwperiode (foto R. Deneef, 2000)

plex (1856 volgens de jaarankers, maar met een oudere kern) in Vlazendaal, de laagte ten zuidoosten van het domein Noirhomme. Noirhomme annexeerde een ravijnbosje (56,5 are) met een vijvertje en een moestuinperceel (1 hectare). Op dit perceel had Winsinger rond 1905 een tuiniershuisje, serres en een pittoresk kippenhok met duiventorentje (van baksteen met speklagen van glazuursteeentjes) laten bouwen (4).

De huidige hoofdtoegang bevindt zich in de noordwesthoek van het domein, op de hoek van de Keperenbergstraat en de Doornstraat, maar het smeedijzeren hek tussen pijlers (baksteen met speklagen) aan de Vlazendaalstraat in de noordoosthoek geeft de oorspronkelijke oprit aan, nog bestaande maar in onbruik geraakt. De oude oprijlaan loopt doorheen het ravijnbosje, mondt uit in de vlakte ten zuiden van het kasteel, op de grens met het moestuingedeelte, en buigt terug af naar het kasteel toe. De door bomen omkaderde vista vanuit het kasteel tussen het kippenhok en de serres door, met Vlazendaal en de Pedevallei op de achtergrond, vormt de voornaamste architecturale component. In de noordoosthoek van het domein ligt een met zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) beplant heuveltje, expliciet weergegeven op de stafkaart van 1924 (ICM, 1933), vermoedelijk ooit bedoeld als uitkijkpunt over Vlazendaal.

Het kasteel werd in 1948 overgedragen aan het 'Oeuvre nationale des Anciens Combattants...', voorloper van het N.I.O.O.O., en ingericht als rusthuis. In 1970 werd er een moderne vleugel tegenaan gebouwd. Een groot gedeelte van de beplanting is vrij jong – onder meer twee trompet-

▲ Uitzicht op het zuiden vanuit de Residentie Koning Albert (foto M. Van Damme, 2003)

bomen met geel blad (*Catalpa bignonioides* 'Aurea'), Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'), pluim-es (*Fraxinus ornus*), blauwe atlasceder en himalayaceder (*Cedrus atlantica* 'Glauc', *C. deodara*). Maar rond het kasteel staan zilverlinden (*Tilia tomentosa*), beuken (*Fagus sylvatica*) en Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*) die tot de oorspronkelijke beplanting behoren. De oudste, 19de-eeuwse bomen – tamme kastanjes (*Castanea sativa*) en beuken (*Fagus sylvatica*) – en sporen van een prieel of loofgang van haagbeuk (*Carpinus betulus*) bevinden zich in het ravijnbosje, voormalig eigendom Winsinger.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 16 juni 2000)

- 10. Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) **247**
- 23. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **382**
- 26. parrotia (*Parrotia persica*) **148(100)**

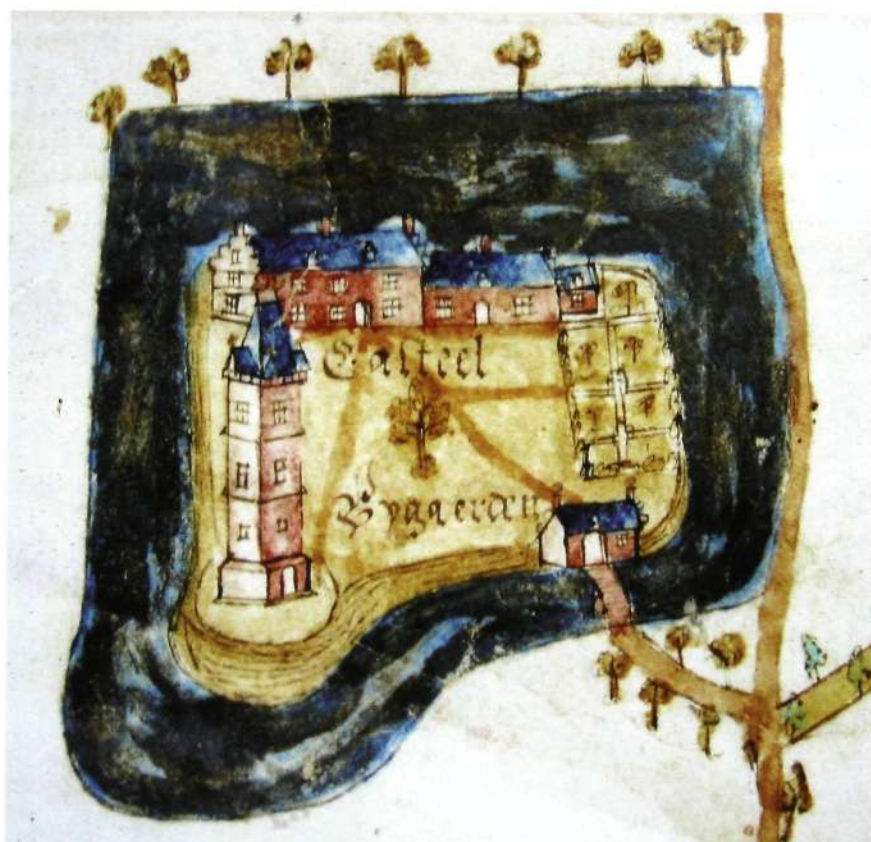
NOTEN

- (1) Oude kadastrale legger 212 Dilbeek, art. 1633; kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1923-1924, nr. 72/2.
- (2) Opvallende gelijkenis met het kasteel de Maurissens te Lubbeek (Pellenberg), heropbouw naar ontwerp van Chrétien Veraart; cf. HALFLANTS J. e.a. (red.), *Kasteel de Maurissens Pellenberg* (Cataloog Open Monumentendagen 12 & 13 sept. 1998), Lubbeek, Heemkring Libbeke, 1998.
- (3) Oude kadastrale 212 legger Dilbeek, art. 620.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Dilbeek 1906, nr. 24.

DILBEEK (GROOT-BIJGAARDEN): KASTEEL VAN GROOT- BIJGAARDEN

ISIDOOR VAN BEVERENSTRAAT 5, 1702 GROOT-BIJGAARDEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het Kasteel van Groot-Bijgaarden met donjon en siertuin op een figuratieve kaart uit 1624 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en Plannen nr. 3067)

Domein rond 17de-eeuws, omgracht kasteel met middeleeuwse donjon en, tot circa 1800, een kleine parterretuin; diepgaand gerestaureerd in 1903-1930 en omringd met een lusthof van 3 hectare 72 are, gedeeltelijk landschappelijk maar met twee regelmatige tuinen: een 'parterre à l'anglaise' voor het kasteel en een terrassentuin aan de rand van het domein.

De eerste belangrijke heer en vermoedelijke bouwer van de burch van Bijgaarden aan het einde van de 12de eeuw is Arnulfus II *de Bigardis*, telg uit een geslacht dat zijn grondbezit had opgebouwd uit de resten van het oude domein van de abdij van Sint-Baafs te Gent. Hij dankte zijn aanzien aan zijn vrijgevigheid ten overstaan van de kersverse priorij (later abdij) van Groot-Bijgaarden* en de groeiende populariteit van haar stichteres, Wivina (1). Het oudste gedeelte van het huidige gebouwencomplex, een 14de-eeuwse vierkante donjon van drie bouwlagen, grotendeels uit baksteen (2), werd tweemaal

▲ Het Kasteel van Groot-Bijgaarden met donjon zonder kantelen en spietorentjes op een figuratieve kaart uit 1734 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en Plannen nr. 2024,1)

▲ Het kasteel van Groot-Bijgaarden, gerestaureerd door Raymond Pelgrims de Bigard na 1903 (foto J. Wijnant, 2004)

verlaagd in respectievelijk 1840 en 1890 en grondig gerestaureerd in 1910-1930, onder het eigenaarschap van Raymond Pelgrims (vanaf 1934 *de Bigard*), een welvarend industrieel, kunstverzamelaar en 'père fondateur' van de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België. De kleine verhevenheid waarop de toren staat is vermoedelijk een relict van de oorspronkelijke motte. De huidige toren met een gekanteeld platform en uitkragende,

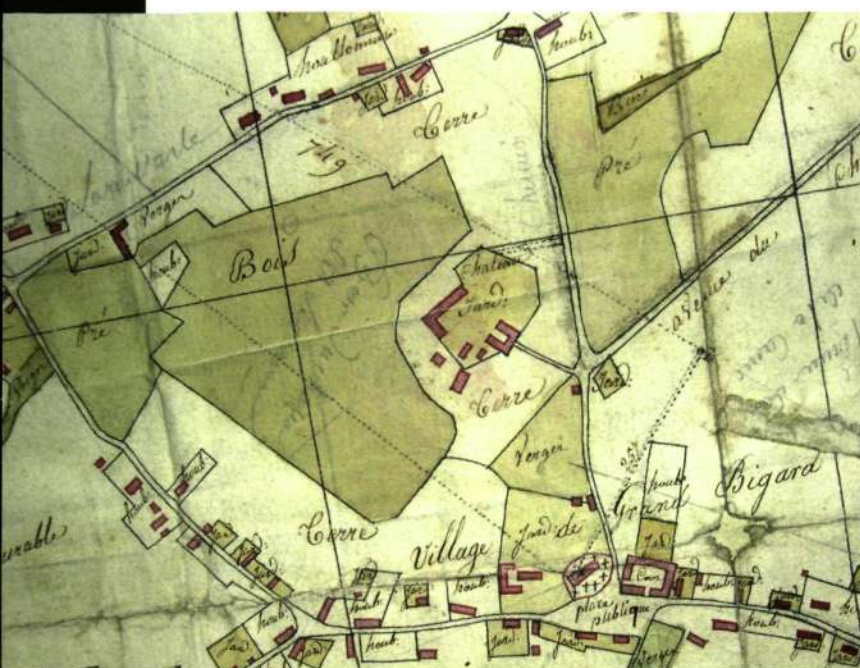
ronde spietorentjes verschilt opmerkelijk van de toren die getoond wordt op figuratieve kaarten uit 1624, 1734 en 1801 (3) en een ansichtkaart van circa 1900.

Pelgrims nam ook het kasteel grondig onder handen. Een oude ansichtkaart toont het gebouw vóór de restauratie: witgepleisterd, tien traveeën breed, twee bouwlagen hoog, onder een steil en gebogen schilddak – representatief voor een groot aantal 'huizen van plaisantie' van omstreeks 1650. Op aanraden van onder meer Paul Saintenoy werd het bak- en zandsteenmetselwerk onder de pleisterlaag te voorschijn gehaald, gerestaureerd en aangevuld. De kruiskozijnen, de trap- en volutengeveltjes, het donjonachtige linkergedeelte en het rijk gestoffeerde interieur ontsproten aan het brein van de restaurateurs. De travee waarin de kapel is ondergebracht,

▼ Het Kasteel van Groot-Bijgaarden vóór de restauratie van 1903 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

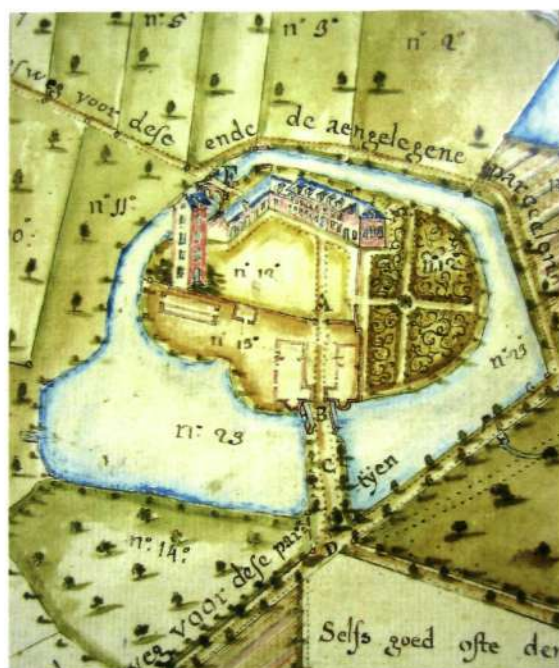

▲ Het omgrachte Kasteel van Groot-Bijgaarden op de Ferrariskaart, 1771-1775

▲ Het Kasteel van Groot-Bijgaarden met verlande ringgracht op een prekadastraal 'plan géométrique' uit 1805 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

bijna driemaal zo breed als de andere traveeën en op de kaart van 1734 afgebeeld met een puntgevel, werd van een trapgevel en spitsboogramen voorzien (4). Tegen het renaissancestische, door ronde hoektorens geflankeerde poortgebouw werd een nieuwe vleugel (portiersloge met stallen) gebouwd (5). De oude hoevegebouwen die tegen het poortgebouw aanleunden werden afgebroken (6); 100 m naar het noorden werd een nieuw pachthof (thans

▲ Het omgrachte Kasteel van Groot-Bijgaarden met 'parterres de broderie' op een kaart door De

Becker uit 1801 (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en Plannen nr. 4610)

manège) gebouwd: een gesloten hoeve in traditionele bak- en zandsteenstijl inclusief poorttoren, speklagen, trapgevels, ramen met kruiskozijnen, en hoektorentjes.

► Het poortgebouw en de monumentale brug uit 1905 (foto J. Wijnant, 2004)

▼ Het Kasteel van Groot-Bijgaarden met 'Franse' tuinen in 1953

(Ministerie Openbare Werken & Wederopbouw, 1957)

◀ De 'Franse' tuin bij het Kasteel van Groot-Bijgaarden (foto S. Van Turtelboom, 2000)

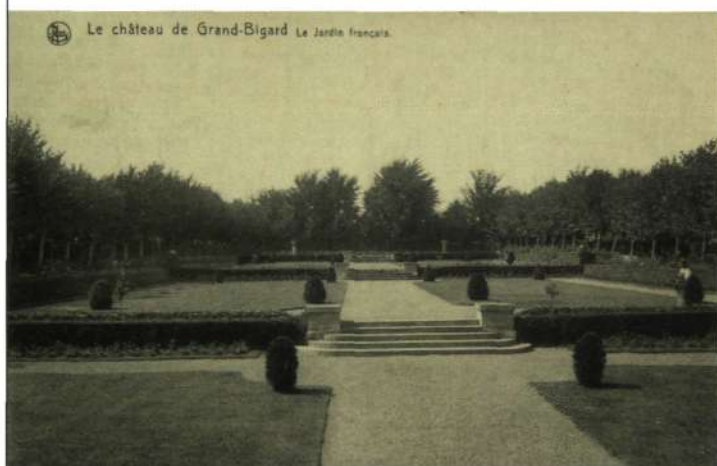

◀ De donjon, het kasteel en de 'Franse' tuin van Groot-Bijgaarden (foto R. Deneef, 2001)

Op de Ferrariskaart (1771-1775) en op een figuratieve kaart uit 1801 door landmeter De Becker wordt het kasteel nog omgeven door water, maar op een prekadastraal 'plan géométrique' uit 1805 is de slotgracht verdwenen – verland of gedempt. Pelgrims liet de slotgracht opnieuw uitgraven volgens

het tracé afgebeeld op de kaart van 1801; de strekdam en de ophaalbrug werden echter vervangen door een monumentale brug van vijf bogen over de hele breedte van de gracht. De door de 'renaissance flamande' gekleurde ambities van Pelgrims reikten verder dan het kasteelgoed: in 1933 liet hij het

► Het terras en het trappenbordes aan de westzijde van het kasteel; landschappelijke aanplantingen op de achtergrond in 1981 (archief Monumenten & Landschappen, Leuven)

▲ De 'Franse' terras-sentuin op een ansichtkaart uit het interbellum (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

17de-eeuwse huis de Pampoel steen voor steen uit Ganshoren overbrengen en tegenover de kerk als gemeentehuis heropbouwen (7). De hele restauratiecampagne lang, ongeveer dertig jaar, werd rijkelijk gebruikgemaakt van recuperatiemateriaal, vaak van elders afkomstig, bijvoorbeeld van de Sint-Servaaskerk te Schaarbeek (voor de brug).

De figuratieve kaart van 1624 geeft een axiaal-geometrische tuin weer op het noordoostelijke gedeelte van het kasteleiland; hij omvat zeven compartimenten (het achtste wordt in beslag genomen door een aanbouw van het kasteel), waarvan vijf met een boompje in het midden. Het plein tussen poortge-

▲ De nieuwe hoeve, thans manège, met poorttoren, speklagen, trapgevels, ramen met kruiskozijnen, hoektorentjes... (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

bouw, donjon en kasteel (nog met getrapte zijgevels en ramen met kruiskozijnen) vertoont afgezien van een grote boom (linde of eik) geen sporen van doelbewuste aanleg. Bomenrijen begeleiden de weg naar de ophaalbrug en de noordelijke buitenoever van de slotgracht. De kaart van 1734 geeft geen tuinbouwkundige details weer, maar de Ferrariskaart – veertig jaar later – brengt de parterretertuin ten noordoosten van het kasteel in beeld zonder in details te treden; bovendien wordt het domeingedeelte aan de westzijde van het kasteleiland als bos afgebeeld, ontsloten door een onregelmatig net van rechtlijnige wegen. De figuratieve kaart van De Becker werd in 1801 opgesteld naar aanleiding van de verkoop van het kasteeldomein zonder de hoeve door gravin Marie-Françoise de Zierotin aan advocaat Joseph Adrien Van Mulders. Neerhof en kasteelplein zijn (zoals op de Ferrariskaart) door een muur gescheiden; van het boswegennet geen spoor meer, maar de tuin naast het kasteel wordt tot in het (anachronistisch) detail uitgetekend, met een padenkruis en 'parterres de broderie'. Dit patroon vinden we schematisch terug op blad 2/2 van de manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' van Guillaume De Wautier, die de toestand rond 1810 weergeeft op een schaal van ongeveer 1/5000.

Op het 'plan géométrique' uit 1805 wordt het kasteleiland omschreven als tuin, de voormalige slotgracht als landbouwgrond. In het Primitief kadaster (1831) wordt het grootste gedeelte van het eiland (perceel 203, bijna 73 are groot) omschreven als 'bloemenhof', gescheiden van het neerhof en

het kasteelplein (nrs. 202 en 203). Het in strookpercelen verdeelde bosgebied ten westen van het kasteleiland behoorde niet tot Van Mulders eigendom (8). De voormalige slotgracht werd als weide gebruikt en de toegangsweg liep tussen twee beboste stroken naar het poortgebouw toe. In de loop van de 19de eeuw verdwijnt het bosgebied geleidelijk (9), maar voor de rest komt er weinig verandering in dit beeld. Toen Pelgrims in 1902 eigenaar werd, waren de bloemen al een halve eeuw verdwenen en de gebouwen verkeerden in een gevorderde staat van verval. Hij liet de percelen van het eiland, de voormalige slotgracht en het zuidelijk gedeelte van het voormalige bosgebied samensmelten tot één groot perceel lusthof (nr. 222a), 3 hectare 72 are groot (10).

De bewering dat Louis Fuchs – directeur van de Brusselse plantsoendienst, ex-collega van Pelgrims' schoonvader en één van de coryfeeën van de Belgische 'landschappelijke' tuinarchitectuur (hoewel Duitser van geboorte) in de 19de eeuw – de omgeving van het kasteel omgetoverd zou hebben tot een aantrekkelijk "*parc sillonné de promenades*", vindt haar oorsprong in een toeristische publicatie uit 1910 (11) en werd nadien ettelijke keren gekopieerd. In 1903 was Fuchs al 85 jaar oud en hij overleed het jaar daarop, maar het is niet onmogelijk dat hij, met één been in het graf, nog enkele aanwijzingen heeft opgehoest. De enige aanleg die min of meer voor 'fuchsiaans' zou kunnen doorgaan beslaat nauwelijks 2,5 hectare – ongeveer een kwart van het domein (vooral de zuidrand), inbegrepen het zui-

▲
De met lindelaantjes
omgeven terrassen-
tuin
(foto J. Wijnant,
2004)

delijk gedeelte van het kasteleiland. Het gaat om een informele beplanting met groene en – uitzonderlijk – bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *Fs.* 'Atropunicea'), platanen (*Platanus x hispanica*), linden (*Tilia platyphyllos*, *T. x europaea*) en Amerikaanse eik (*Quercus rubra*).

De parterretuin bij het kasteel en de terrastuin aan de zuidwestrand van het domein getuigen daarentegen van de heropleving van de 'regelmatige' of 'Franse' tuin aan het einde van de 19de eeuw onder impuls van publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins', 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de 'style Duchêne' (12). Deze tuinen werden vermoedelijk aangelegd in het midden van de jaren 1920, want op de stafkaart van 1924 wordt slechts één van de laterale dreefjes van de terrastuin afgebeeld, wat zou kunnen duiden op werken in uitvoering.

Het is duidelijk dat de (vooralsnog onbekende) ontwerper van de waaivormige parterre bij het kasteel zijn inspiratie gezocht heeft in klassieke Franse handboeken en dat een "parterre à l'Angloise" van Dézallier d'Argenville (13) model heeft gestaan. De met buxushaagjes en -bollen afgebakende grascompartimenten vormen een soort apsis met centraal een arcade afkomstig van het voormalige hotel van Hoorn te Brussel. Het volume van het kasteelgebouw wordt als het ware weerspiegeld in een 'tapis vert' met gelobde uiteinden – de 'steel' van de waaier. Een spiegelboogvormige keermuur (kunststeen) met twee trappen vangt het niveauverschil op tussen beide gedeelten.

Een tweede 'regelmatig' tuincompartiment bevindt zich aan de zuidwestrand van het domein – 130 bij 45 m, langs de beide lange zijden afgelijnd door dreefjes van Hollandse linde (*Tilia x europaea*), opgebouwd uit zes langwerpige-rechthoekige compartimenten verdeeld over drie, naar het zuidoosten afdalende terrassen. De terrassen worden via trappen door één axiaal gangpad met elkaar verbonden; de hoeken van de parterres – ooit met 'plate-bandes' afgezoomd – worden gemarkeerd door in bol geschoren berberis. De keermuurtjes, trappen en enkele tuinvazen zijn van beton, maar er werd ook ouder materiaal verwerkt, zoals de arduinen (neo)gotische zuiltjes aan weerszijden van de toegang.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 4 juli 2001)

- 12. gewone taxus (*Taxus baccata*) **287(10)**
- 25. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **386**
- 45. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **398**
- 49. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **472(50)**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (VI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1967, p. 72-81; Arnulf III volgens: WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, III (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 86.
- (2) Beschreven in: DOPÉRE & UBREGTS W., *De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur*, Leuven, Universitaire Pers, 1991, p. 174.
- (3) Gereproduceerd in: VERBESSELT J., *op. cit.*, p. 63, 65 en 79.
- (4) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 210-212.
- (5) Volgens COSYN A., *op. cit.*, p. 22, ontworpen door 'Jamar', waarschijnlijk Edmond-Joseph Jamar en niet zijn schoonvader Pierre-Victor Jamaer, stadsarchitect van Brussel, die al in 1902 gestorven was.
- (6) Geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1927 nr. 17, maar al vermeld door COSYN A., *Grand-Bigard – Notice descriptive*, Bruxelles, Touring-Club de Belgique, 1910, p. 20.
- (7) ANON., *Het Kasteel van Groot-Bijgaarden*, s.d., s.l.; DEMAEGD C., *op. cit.*, p. 212.
- (8) Oude kadastrale legger 212 Groot-Bijgaarden, art. 135.
- (9) Vergelijk de stafkaarten van 1877 (ICM, 1882), 1891 (ICM, 1894) en 1924 (ICM, 1933).
- (10) Oude kadastrale legger 212 Groot-Bijgaarden, art. 663; kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1903 nr. 6.
- (11) COSYN A., *op. cit.*, p. 21.
- (12) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879; DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELLICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (13) DEZALLIER D'ARGENVILLE A.-J., *La théorie et la pratique du jardinage ou l'on traite à fond des beaux jardins appelés communément les jardins de propreté...*, Paris, Jean Mariette, 1709, pl. 12.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (GROOT-BIJGAARDEN): VILLA GOSSET

BRUSSELSTRAAT 228, 1702 GROOT-BIJGAARDEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De rond 1907
gebouwde villa aan
de Brusselstraat,
naast de kerk van
Groot-Bijgaarden,
op een oude
ansichtkaart
(collectie M. Van
Liedekerke, Sint-
Ulriks-Kapelle)

Informele tuin van 70 are rond een in 1907 gebouwde, eclectische villa.

De grote eclectische villa aan het begin van de Brusselstraat, naast de kerk en de pastorie van Groot-Bijgaarden, werd gebouwd in 1907 na de afbraak van een 18de-eeuws herenhuis dat ooit gebouwd was door Laurent-Benoît Dewez (1), waarvan de stallen en het koetshuis werden behouden, weliswaar in verbouwde vorm. De bekendste bewoner was Alphonse Gosset, inwijkeling uit Soumoy nabij Philippeville, die in 1920 het eigendom aankocht (2) en als schepen van Openbare Werken een belangrijke rol speelde in het dorpsleven tijdens het interbellum. De tuin bij de villa, aan de straatzijde afgeschermd door een metalen hek, beslaat 70 are. De informele beplanting bestaat uit witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), Italiaanse populier (*Populus*

nigra 'Italica'), gewone esdoorn met purperrode bladonderzijde (*Acer pseudoplatanus* 'Purpureum'), tamme kastanje (*Castanea sativa*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), *Magnolia* x *soulangeana*, taxus (*Taxus baccata*) en bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') – vrij courante soorten die waarschijnlijk rond de Eerste Wereldoorlog werden aangeplant. De oorspronkelijke paden bleven gedeeltelijk bewaard. Het heuveltje in de noordwestelijke hoek was waarschijnlijk bedoeld als uitkijkpunt op het park van het kasteel van Groot-Bijgaarden.

NOTEN

- (1) Volgens Emilie en Magda Gosset, de huidige eigenaars; afbraak en nieuwbouw werden geregistreerd in de kadastrale opmetingschets Groot-Bijgaarden 1908, nr. 10.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Groot-Bijgaarden, art. 583.

Roger Deneef, Jo Wijnant,
Greta Paesmans & Jan Machiels

DILBEEK (GROOT-BIJGAARDEN): SINT-WIVINAKLOOSTER

HENDRIK PLACETSTRAAT 45, 1702 GROOT-BIJGAARDEN
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Figuratieve kaart
van de bezittingen
van de abdij van
Groot-Bijgaarden,
opgemaakt door
Philippe de Dijn
in 1624
(Brussel, Algemeen
Rijksarchief, Kaarten
& Plannen nr. 3067)

Voormalige abdij van de benedictinessen, grotendeels afgebroken rond 1800; tijdens de 19de eeuw in gebruik als privé-landgoed met het voormalige priesterhuis als residentie en de hoeve als cichoreibranderij, omringd door een landschappelijk park van bijna 7 hectare; aankoop door de Broeders van de Christelijke Scholen in 1898, bouw van neogotisch klooster, vestiging van een school in de voormalige hoeve en heraanleg van het park als religieuze thematuin (heiligenbeelden, Lourdesgrot); evocatie van de verdwenen abdijskerk aan de hand van zilveresdoorns en puinfragmenten ('vegetale gotiek').

Van klooster tot abdij

De benedictinessenpriorij van Groot-Bijgaarden werd vermoedelijk gesticht in de jaren 1120, onder impuls van de toenmalige abt van Affligem, die als priorin een zekere Wivina installeerde, een tienermeisje uit de streek van Gent, dat om religieuze en ethische redenen samen met een vriendinnetje thuis was weggelopen (1). Wivina stierf in 1170 en werd zeven jaar later gecanoniseerd. In 1242 werd de priorij losgemaakt van de abdij van Affligem, niet lang na enkele andere benedictijnse priorijen in de regio (onder meer die van Vorst), maar pas in 1548 kreeg ze het statuut van volwaardige abdij. Een belangrijk gedeelte van het huidige gebouwenpatrimonium werd gebouwd tijdens de 17de (kloostermuur, infirmerie) en vooral de 18de eeuw (poortgebouw, priesterhuis, hoeve). Ten westen van de abdij, buiten de muren, werd in 1660 de Sint-Wivinakapel gebouwd en door een 400 m lange dreef verbonden met het poortgebouw – typisch voor de Contrareformatie.

De abdij van Groot-Bijgaarden op een ets uit de 'Chorographia sacra Brabantiae' (I) van Sanderus, uitgave 1726 (foto M. Verhasselt)

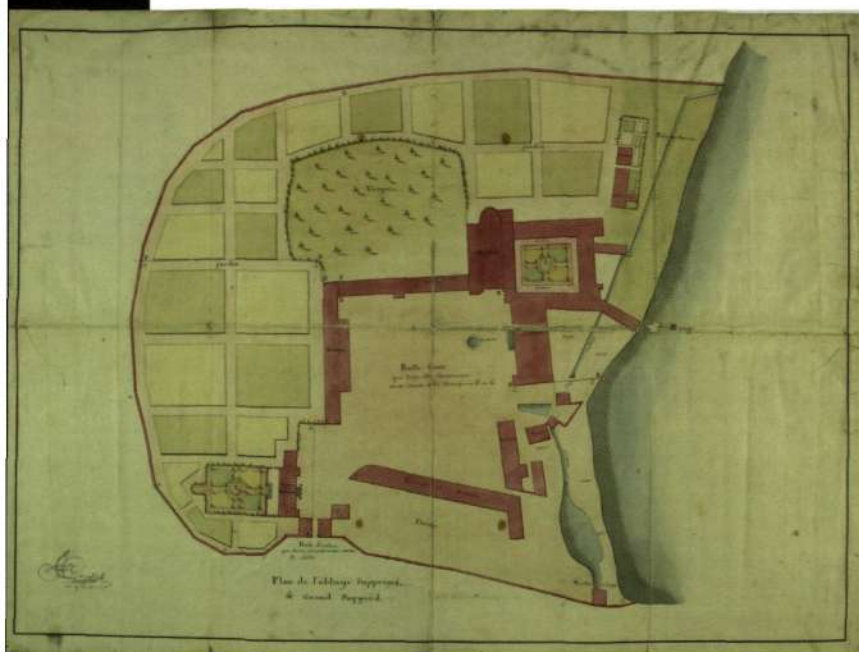
De eerste afbeelding waarop de samenstelling van het abdijsdomein duidelijk wordt weergegeven is een figuratieve kaart van de abdijsbezittingen, opge maakt door Philippe de Dijn in 1624. Op de voorgrond de Molenbeek en de "voor vijver", die als reservoir fungeerde voor de watermolen van de abdij. Ongeveer één vierde van het domein, de noordoosthoek, bestond uit boomgaard – of ging het om een eikenplantage ("eichhof")? De kerk vormde zoals gebruikelijk een van de vier vleugels van het eigenlijke klooster. Het voor de kloosterhof

gebruikelijke padenkruis wordt niet afgebeeld, wel een waterput. Ten westen van het klooster lag het neerhof, omgeven door brouwerij, schuren en stallen en met een duiventoren in het midden. Opmerkelijk is de grote, losstaande woning in de noordwesthoek van het domein, mogelijk het verblijf van de dienstdoende priester. De talrijke trap- en puntgeveltjes suggereren traditionele bak- en zandsteenbouw, naast leembouw voor sommige bijgebouwen. Ten noorden van het klooster wordt een langwerpige, regelmatige tuin afgebeeld – twee rechthoeken met elk een padenkruis en van elkaar gescheiden door een waterbekken. Deze omheinde tuin was toegankelijk vanaf het neerhof via een hek of een poortje. Waarschijnlijk ging het om de traditionele combinatie van sier- en moestuin.

De met jaarstenen (1636, 1641, 1676) gedateerde omheiningmuur van de abdij van Groot-Bijgaarden (foto R. Deneef, 2003)

Op een ets uit het eerste deel van de 'Chorographia sacra Brabantiae' van Sanderus, heruitgave 1726 (2), wordt het abdijsdomein afgebeeld in vogelperspectief vanuit het noorden. De ommuurde, in grote vierkanten verdeelde moestuin zou ongeveer op zijn huidige plaats ten oosten van het klooster gelegen hebben. De toegang bestond uit een hek onder een zadeldakje. Het zuidelijk gedeelte van het moestuinblok werd door hagen of hekken afge-

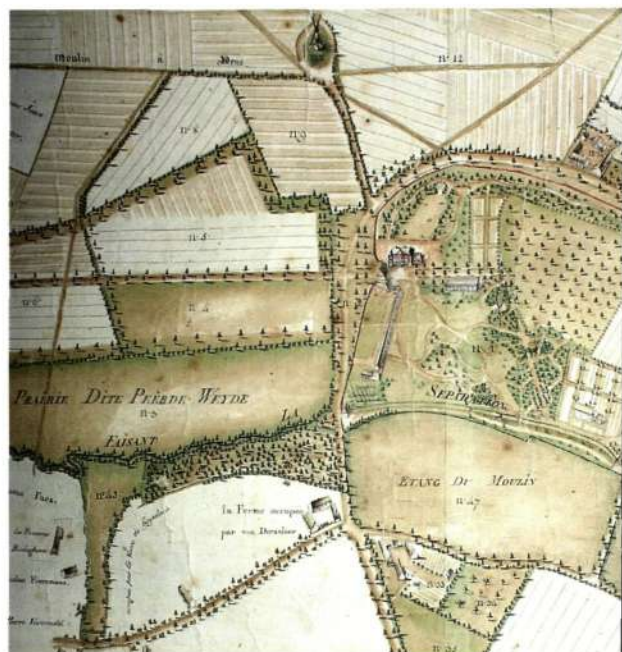

▲ De figuratieve kaart (Brussel, Algemeen Rijksarchief: kaarten bij aanplakbiljetten voor de verkoop van nationale goederen, nr. 22) 1797

scherm en was onderverdeeld in vier compartimenten met elk een eigen poortje en verder onderverdeeld in kleine rechthoeken en een kleine rotonde met een boom. Gezien de nabijheid van het infirmeriegebouw (gebouwd in 1631-1632) bevatte dit compartiment vermoedelijk ook (of vooral) medicinale planten. De kegelvormige snoeiboompjes aan de hoeken van de perken wijzen op de gebruikelijke vermenging van nuts- en sierplanten.

Van de tuin in het gotische kloosterpand worden geen details getoond. Het barokke abdissenhuis met middenrisaliet, driehoekig fronton en colonnade, omsloot samen met de stal- en koetshuisvleu-

► Het in 1756 gebouwde priesterhuis overleefde, samen met de hoeve, het poortgebouw en de infirmerie, de sloop van de abdij in 1798-1810 (foto KIK, cliché nr. C464)

▲ De 'jardin à l'anglaise' in het voormalige abdij-domein van Groot-Bijgaarden, aangelegd door Emmanuel Desferrières in 1803, op een figuratieve kaart opgemaakt in 1803-1804 (bewaard in het Sint-Wivinaklooster; foto door Michel Lejeune, Fotoclub Westrand Dilbeek)

gels een erekoer (met rond waterbekken en spuitfonteinje), die langs de noordzijde van het ommuurde voorhof werd gescheiden door hekwerk tussen pijlers met vazen. Van de duiventoren geen spoor meer. Het barokke, door stallen of remises geflankeerde poortgebouw aan de Kloosterstraat werd door een laantje met bomen verbonden met de toegang in het afsluithek. Ten westen van het kloostercomplex lag een halfopen neerhof, dat aan de noordzijde werd afgesloten door een losstaande woning met een eigen ommuurde tuintje met rotonde en snoeiboompjes, vermoedelijk het priester- of aalmoezeniershuis. Tussen de moestuin en de muur van het voorhof lag een grote boomgaard; twee kleine boomgaarden bevonden zich tussen de abdijgebouwen en de met bomen omzoomde vijvers, die de achtergrond van de afbeelding vormen. In vergelijking met bijvoorbeeld de nabijgelegen benedictinessenpriorij (later 'kasteel') van Klein-Bijgaarden* te Sint-Pieters-Leeuw is het siergehalte van de tuinen veeleer beperkt, in tegenstelling tot dat van de gebouwen.

De datering en het waarheidsgehalte van dergelijke prenten zijn problematisch (niet voor niets heette één van de edities van de 'Flandria illustrata' van Sanderus "Verheerlykt Vlaandre"). Het in de

▲ Het kasteel van Groot-Bijgaarden rechts in beeld, en de voormalige Sint-Wivina-abdij ("château du Couvent")

anno 1891, vlak vóór de overname door de Broeders van de Christelijke Scholen (ICM, 1894; herdruk 1904)

▲ Het park bij het Sint-Wivinaklooster van over de vijver op een in 1903 afgestempelde Ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

'Chorographia sacra Brabantiae' geëst beeld doet rijkelijker en veel gesofisticeerder aan dan wat een in 1734 door landmeter J.D. Dekens opgestelde figuratieve kaart uit het kaartboek van de abdij (3) laat vermoeden. Het abdijsdomein verschijnt op de kaart van Dekens zonder afgebakend voorhof, erekoer etc., maar het gaat hier ongetwijfeld om een rudimentaire weergave, eerder bedoeld als referentiepunt in een groot gebied. Een soortgelijke opmerking geldt de Ferrariskaart (1771-1775). De figuratieve kaart van A. Cornelis, opgesteld naar aanleiding van de verkoop van het abdijsdomein, geeft een laatste beeld van de abdij *au grand complet*, een beeld dat structureel min of meer aansluit bij de voornoemde kaarten. De kloosterhof met het padenkruis en de rotonde wordt nu wel gedetailleerd. Het priesterhuis (met een eigen, omhaagd kruispadtuinje) wordt aangeduid als 'maison du receveur'.

De Engelse tuin

Op 4 maart 1795 werd de abdij door de Franse overheid verzegeld en twee jaar later openbaar verkocht. Een van de nieuwe eigenaars, de Parijzenaar Jean-Claude Bourdon, liet een groot deel van de abdijsgebouwen, onder meer de abdijskerk (gebouwd tussen 1353 en 1522) slopen. De slopershamer spaarde alleen het poortgebouw, het priesterhuis, de hoeve en de infirmerie. Op een 'plan géométrique de la commune de Grand-Bigard' (4), een préliminaire kadastraal plan zonder nummers opgemaakt door landmeter Ghiesbreght op 12 Germinal van het jaar 13 (1805), zijn de slopingswerken nagevoeg voltooid. Ongeveer één derde van het abdijscomplex heeft de afbraak overleefd. Het bak- en

zandstenen poortgebouw – vijf traveeën breed, twee bouwlagen hoog onder een steil schilddak met een klokkenruiter, een kwartholle rondboogpoort en een driehoekig fronton met een oculus – werd opgetrokken in 1729.

Het priesterhuis is een fraai, monumentaal gebouw uit 1756 (volgens de ankers in de achtergevel), negen traveeën breed, met twee bouwlagen en een souterrain, onder een leien schilddak; de kalkzandstenen voorgevel wordt geritmeerd door hoekrisalieten en een middenrisaliet afgelijnd door pilasters en bekroond met een accoladefronton.

▼ Het 18de-eeuwse priesterhuis en het neogotische koor van de kloosterkapel, ontworpen door broeder Marès-Joseph (foto Miel Verhasselt, 1997)

► De hof tussen het noviciaat en het voormalige priesterhuis, met kruispad, lerse taxussen en Japanse kerselaars, vroeger met linden; de toren is typisch voor de kerkenbouw rond 1950; de arduinen zuiltjes zijn afkomstig van een verdwenen tuinpaviljoen (foto R. Deneef, 2003)

▼ 'Vegetale gotiek': de verdwenen abdijkerk geëvoceerd aan de hand van een kapel, puinfragmenten en zilveresdoorns, op een oude ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

De infirmerie, gebouwd in 1631-1632 maar diverse malen verbouwd (5), momenteel het oudste gebouw van het domein, is een 'breed' huis in traditionele bak- en zandsteenstijl met zandstenen plint, hoekkettingen, puilijst, kruisko zijnen, venster- en deurlijsten.

De hoeve uit 1775, maar met een oudere kern en ook diverse keren verbouwd, heeft een L-vormig grondplan, een merkwaardig gebogen voorgevel en een terugwijkend mansardedak.

In 1816 werd het abdijdomein doorverkocht aan Jean Baptiste Dansaert-Krain, een Brussels advocaat, 'maire' van Sint-Pieters-Leeuw in 1808, in 1811-1814 keizerlijk procureur bij de rechtbank van eerste aanleg in Den Haag (6) en grootste grondeigenaar (ongeveer 80 hectare) in de gemeente Groot-Bijgaarden. De hoeve werd een cichoreibranderij, het priesterhuis een 'huis van plaisantie'. Naast de resterende abdijgebouwen (poortgebouw, priesterhuis, hoeve, infirmerie) was er een "*bloemen hoof*" – lees siertuin of park – van 6 hectare 77 are 10 centiare, dit is het volledige abdijdomein *intra muros* (7). Door de aanleg van een spoorlijn rond 1855 (8) werd de voormalige abdij afgesneden van het bovenstroomse gedeelte van de Molenbeek. Hoe die 'bloemenhof' (vanaf 1896 als 'lusthof' omschreven) van de familie Dansaert er moet hebben uitgezien, kan worden afgeleid uit de manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' door Guillaume De Wautier, die de toestand rond 1810 weergeeft, en vooral uit

▲ De tuin van de infirmerie met padenkruis op een prentbriefkaart uit 1926 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▲ Deze met druivelaars beplante, glazen galerij verbond de bejaardenafdeling van het klooster met de kapel en werd in 1947 vervangen door de huidige zijkapel (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

de 'Carte figurative de la Maison de Plaisance, Jardins, Etangs, Promenades, Fermes, Terres, Prairies, Bois, Moulins à Eau et à Vent, Situés en les Communes de Grand-Bégard, Capellen St Ulricx, et Dilbeek' (9), opgemeten in 1803-1804 (tussen 15 floréal van het jaar XI en 30 vendimaire XIII). In de cartouche werd de naam van de opdrachtgever – Emmanuel Desferrières, afkomstig uit Charleville, eigenaar van 1803 tot 1816 – overplakt met die van zijn opvolger, Dansaert-Krain. Ongeveer een kwart van het voormalige abdijdomein *intra muros* wordt afgebeeld als 'jardin à l'anglaise': een kluwen van kronkelende paden en verspreide bosjes, dat in hoge mate beantwoordt aan het vroege, continentale type van 'jardin anglais', een type dat overigens bij echte Engelsen (of Schotten) op weinig enthousiasme kon rekenen (10).

In dit kluwen komen echter nog enkele merkwaardige rechte lijnen voor, relictten van de oude toestand:

1° De omtrekken van de verdwenen abdijkerk zijn in het padenpatroon herkenbaar gebleven: een rechthoek (het schip) met een spiegelboog (de apsis) aan de oostrand van de Engelse tuin.

2° Het schip van de verdwenen abdijkerk werd doorsneden door een rechte, naar de molenvijver toe lopende laan, die in feite de buitenmuur van een verdwenen vleugel met dienstgebouwen volgde en binnen het kerkship onder een boogbrugje doorliep. Het is mogelijk dat met puinfragmenten van de afgebroken kerk heuveltjes werden opgeworpen om een reliëfsituatie te verkrijgen waarin

deze boogbrug paste. Iets gelijkaardigs gebeurde bijvoorbeeld in de voormalige cisterciënzerinnenabdij van Vrouwenpark te Rotselaar, waar op hetzelfde ogenblik ook een Engelse tuin werd aangelegd. Deze rechte laan eindigde ter hoogte van de infirmerie, niet ver van de vijver, in een 'quincunx' (aanplanting in regelmatig verband) van zestien bomen.

De grote molenvijver ten zuiden van het abdijdomein speelde geen rol in de Engelse tuin van Desferrières, maar de nutsperecelen (boomgaard, akkerperceel, kruidentuin, moestuin) in de oostelijke helft van het domein werden omsloten door een bomengordel, waarachter de omheiningsmuur schuilging en waar een pad doorheen kronkelde. Dit pad mondde uit bij het tuintje achter het Priesterhuis, geen kruispaduintje meer (zoals op de kaart van Cornelis van 1797), maar een besloten,

▲ De Lourdesgrot, onmisbaar element in elke katholiek geïnspireerde tuin (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▲ De met haagbeuk afgezoomde laan in het verlengde van deze tussen het poortgebouw en de Sint-Wivinakapel vormt vanaf 1897 de hoofdas van het kloosterdomein (foto Miel Verhasselt, 1997)

informeel tuintje: een grasvlakte met enkele verspreide struiken en omringd door bomen. De ronde uitstulping gevormd door een exedra van boompjes aan het noordelijke uiteinde van dit gazon vinden we ook terug in de oude aanleg, als uiteinde van de noord-zuidgerichte as van het padenkruis.

Op de kaart van 1877 (ICM, 1882) wordt de noordelijke helft van het voormalige abdijdomein als moestuin weergegeven. In de zuidelijke helft komen drie groene vlekken voor, te interpreteren als gazons die door groenmassieven van elkaar worden gescheiden. De stafkaart van 1891 verduidelijkt het padenpatroon, dat enigszins aan een poliep doet denken: de reeds vermelde centrale rotonde met vier of vijf uitwaaiende armen. De noordelijke sectoren zijn roze gekleurd (tuin, moestuin). De twee zuidelijke sectoren worden met verticale streepjes weergegeven: gazons die van elkaar gescheiden worden door in boom- of struikmassieven verpakte wegen. Dit landschappelijk park wordt aan de zuidzijde begrensd door de Molenbeek en de 'voorstijver'.

De herkerstening

In 1897 gaf Clothilde Dansaert, weduwe Jules Mention, het voormalige, enigszins verwaarloosde abdijdomein in erfpacht aan de Broeders van de Christelijke Scholen. Het jaar daarop kon de orde het domein kopen voor 80 000 frank, achteraf omgezet in een lijfrente van 2000 frank jaarlijks (11). In 1897 namen de eerste Broeders hun intrek (juvenaat, noviciaat). Een opmetingsplan door landmeter Georges De Deken dat de toestand van het domein weergeeft ten tijde van de verkoop wijkt enigszins af van het stafkaartbeeld van 1891; zo wordt de moestuin beperkt tot een perceel van 17,5 are voor de voormalige infirmerie, toen tuinierswoning, waar de weduwe Mention tot aan haar dood in 1925 zou wonen.

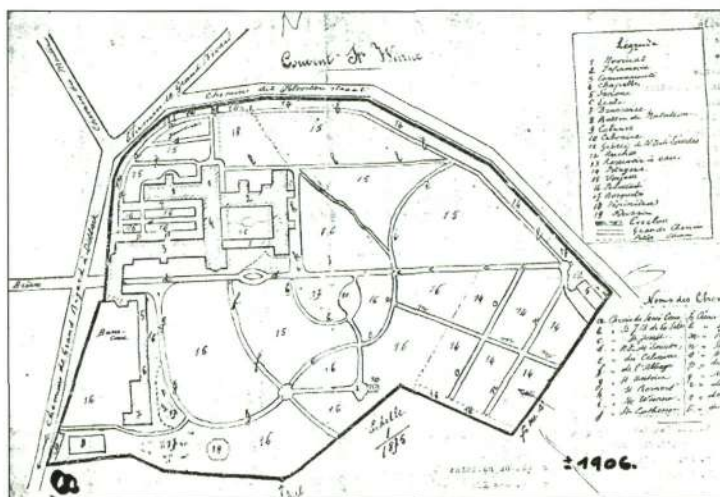
In 1898-1900 werd, aansluitend op het priesterhuis, een nieuw complex gebouwd met kapel, noviciaat, ziekenhuis en school, naar ontwerp van broeder Marès-Joseph, medeoprichter en eerste directeur van de Sint-Lucasscholen te Gent en Schaarbeek (12). Het neogotische karakter van het complex (dat opnieuw Sint-Wivinaklooster werd genoemd), nog het duidelijkst zichtbaar aan de buitenzijde van het koor van de kapel, werd door latere ingrepen afgezwakt. De glazen, met druivelaars beplante galerij, die oorspronkelijk de verbinding vormde tussen de bejaardenafdeling van het klooster en de kapel, ruimde in 1947 plaats voor een zijkapel met art-deco-inslag. De stoere bakstenen toren met spitsbooggalmgaten en leien tentdak, gebouwd na een brand in 1941, is typisch voor de kerkenbouw rond 1950. In 1901 werd de voormalige cichoreifabriek – de "suikerij Leeuwenhart" (13) – opgedeeld in een boerderij, een school met kapel en een brouwerij. Tegen de Molenbeek en de Placetstraat aan werd een zwembad met kleedhokjes gebouwd. In de jaren 1923 werd ongeveer op de grondvesten van het abdissenhuis een retraitehuis opgetrokken (14), in 1994 verbouwd tot het huidige 'Lasallecentrum'.

De funderingsresten van de 16de-eeuwse abdijkerk en het kloosterpand werden tussen 1899 en 1929 blootgelegd. De verdwenen abdijkerk werd geëvoceerd aan de hand van puinfragmenten van de kerk (geprofileerd maaswerk etc.) en zilveresdoorns (*Acer saccharinum*), nu met stamomtrekken van circa 3 m, die ooit werden afgetopt op 10 m hoogte en die de zuilen voorstellen; de naar binnen gebogen gestelakken vormen als het ware de ribben van een gotisch gewelf. Tegen de zuidwand van het vroegere kerkship werden grafstenen van vroegere abdissen

opgesteld. Daar waar zich vroeger de apsis bevond werd een neogotische open-niskapel met een calvariegroep gebouwd. Dit is geen uniek voorbeeld van 'vegetale gotiek': in de dreef naar een calvariebergbeeldengroep in de tuin van de ursulinen te Haacht (Tildonk) werd eveneens een gotisch ribgewelf geëvoceerd maar dan met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) en zelfs hedendaagse tuin- en landschapsarchitecten werden door dit thema geïnspireerd, bijvoorbeeld René Pechère bij de evocatie van een verdwenen kloosterpand op het Kaatsspelplein te Ronse (15).

De aanleg die de broeders op het landschappelijk park van Dansaert entten, zou omschreven kunnen worden als een religieuze thematuin, een type dat vaak voorkomt bij katholieke bedevaartsoorden en, in minder uitbundige vorm, bij kloosters. Stichtelijk en op strategische punten opgesteld beeldmateriaal speelt daarin een dominante rol. Het domein is bevolkt met talrijke beelden: de stichter van de orde (de heilige Jean-Baptiste de la Salle), Sint-Wivina, Onze-Lieve-Vrouw van Banneux, Christus Koning, het Heilig Hart... Op de grens van de moestuinen en het park werd de obligate 'Lourdes-grot' gebouwd, hier uitgevoerd in zandsteenknollen, aanleunend tegen een heuveltje, waarin zich ook nog een kelder bevindt, mogelijk een 19de-eeuwse bewaarkelder voor groenten of fruit. De rechte, 400 m lange dreef tussen de Sint-Wivinakapel *extra muros* en het poortgebouw werd in dezelfde lijn over een afstand van 300 m binnen de muren doorgetrokken tot aan de oostrand van het domein; een beeld van Sint-Jozef vormt het eindpunt. Over de laatste 150 m wordt deze dreef afgezoomd met haagbeuken (*Carpinus betulus*) die, met amper 50 cm plantafstand, een echte looftunnel vormen. De nieuwe kloostervleugels werden opgesteld evenwijdig met of loodrecht op deze hoofdas. Een rol in een eventueel meditatie- of brevierritueel speelden waarschijnlijk ook de met reuzenlevensbomen (*Thuja plicata*) afgezoomde paden in de noordwestelijke hoek van het domein.

Slechts enkele bomen uit het vroege Dansaert-tijdvak zijn bewaard gebleven, onder andere de bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met meer dan 5 m stamomtrek, ongeveer op de plek waar zich in de 17de eeuw de fontein bevond. Het overgrote deel van het huidige bomenbestand werd aangeplant na de overname – min of meer courante soorten zoals gewone beuk (*Fagus sylvatica*), zilversdoorn (*Acer saccharinum*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), rode bastaardpaardekas-

▲ Plattegrond van het domein van het 'herkerstende' Sint-Wivinaklooster omstreeks 1906; de 'dreef' eindigt 400 m westwaarts bij de Sint-Wivinakapel (archief Sint-Wivinaklooster)

tanje (*Aesculus x carnea*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii'), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'), tamme kastanje (*Castanea sativa*), Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*), weymouthden (*Pinus strobus*) etc. Grote problemen van onderhoud en bestemming houden verband met de drastische vermindering van de kloosterbevolking tijdens de laatste decennia en veranderingen in de leefwijze. Het verdwijnen van de moestuin en het verval van de daarmee verbonden infrastructuur (bijvoorbeeld serres) zijn daar een aspect van.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 1 augustus 2000)

11. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 517
14. zilversdoorn (*Acer saccharinum*) 360, deel 'gotische' evocatie abdijkerk
24. rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*) 278
36. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) 389
40. zilversdoorn (*Acer saccharinum*) 401
45. zilversdoorn (*Acer saccharinum*) 387
48. gewone es (*Fraxinus excelsior*) 370(120)
52. gele bindwilg (*Salix x rubens*) 568
65. reuzenlevensboom (*Thuja plicata*) 213
84. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) 336

NOTEN

- (1) DESPY-MEYER A., Abbaye de Grand-Bigard, p. 219-242 in: *Monasticon belge* (V,1), Liège, Centre national de Recherches d'Histoire religieuse, 1964; WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IIIa (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 116-137; VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (VI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, z.d., p. 81-102.
- (2) SANDERUS A., *Chorographia sacra Brabantiae, sive Celebrium aliquot in ea provincia abbatiarum, coenobiorum, monasteriorum, ecclesiarum, piarumque foundationum descriptio* (I), 's Gravenhage, Chr. Van Lom, 1726. Door SCHEIR O. & BRAAT J., *Groot-Bijgaarden – Hendrik Placetstraat 45 – Het Sint-Wivinaklooster – Studie van de buitenruimtes*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, postgraduaat opleiding monumenten-landschapszorg, Antwerpen, 1ste proef MLZ, 2001-2002, wordt deze afbeelding 1656 gedateerd en verkeerd geïnterpreteerd in de bijbehorende 'plannen en kaartenbundel'.
- (3) 'Metinghen van de goederen ende thienden competerende dabyde van grooten bygaerden [...]' (Brussel, Algemeen Rijksarchief, kaarten & plannen nr. 2024), gereproduceerd in COSYN A., *Grand-Bigard. Note descriptive*, Bruxelles, Touring-Club de Belgique, 1910, p. 27-40.
- (4) Archief van het Kadaster Brabant, Brussel.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1868 nr. 4 en 1895 nr. 4.
- (6) Volgens de website <http://members.home.nl/m.v.boven/denhaag.htm>.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Groot-Bijgaarden, art. 20 nr. 19.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1856, nr. 1.
- (9) De kaart van G. De Wautier wordt bewaard in de afdeling kaarten en plannen van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, de 'carte figurative' in het Sint-Wivinaklooster.
- (10) Zie bijv. BLAIKIE Th., *Sur les terres d'un jardinier. Journal de voyages, 1775-1792* (trad. J. Barrier), Besançon, Éditions de l'Imprimeur, 1997.
- (11) CHRISTIAENS M.R., *Kort verhaal van de heilige Wivina en van de voormalige benedictinessenabdij van Groot-Bijgaarden*, 1977, p. 28. Het merendeel van de gegevens is afkomstig uit: VAN LIEDEKERKE M. e.a., 1897-1997. *Honderd jaar Broeders van de Christelijke Scholen in Groot-Bijgaarden*, Groot-Bijgaarden, Broeders van de Christelijke Scholen, 1997.
- (12) DE MAEYER J. (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek, 1862-1914* (Kadoc-studies 5), Leuven, Universitaire Pers, 1988, p. 364; voor de bouw, zie: kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1899, nr. 4.
- (13) Een verpakkingswikkel van de Suikerij 'Leeuwenhart', waarop (verwarring stichtend) het 'Château du Grand-Bigard', de boerderij met hoge, rokende schoorstenen en het station van Dilbeek worden afgebeeld, wordt weergegeven in VAN LIEDEKERKE M. e.a., *op. cit.*, p. 20. Op de verpakking wordt als "fabrikant-beheerder van het domein" een zekere Vanden Bossche vermeld.
- (14) Kadastrale opmetingsschets Groot-Bijgaarden 1928 nr. 22.
- (15) VAN AERSCHOT-VAN HAEVERBEECK S., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen* (deel 15n3: kanton Ronse), Turnhout, Brepols, 1998, p. 237-238.

*Roger Deneef, Nele Rombauts
& Jo Wijnant*

DILBEEK (ITTERBEEK): KASTEEL VAN WINSSINGER (OF FLETTÉ)

NINOOFSESTEENWEG 500, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De noordgevel van het kasteel van Winssinger, resultaat van een eclectiserende verbouwing circa 1880, op een in 1913 afgestempelde ansichtkaart (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

'Jardin à l'anglaise' van 70 are, aangelegd circa 1800 rond een 18de-eeuws 'huis van plaisantie', vóór 1830 uitgebreid tot 8,5 hectare, heraangelegd in 1880-1900, opgesplitst in verschillende eigendommen in 1910; talrijke oude bomen, sommige nog uit de 18de eeuw (tamme kastanjes).

Het huidige kasteel in het Molenveld, niet veel meer dan een buitenverblijf of 'hof van plaisantie', en de aanhorigheden zijn als individuele gebouwen herkenbaar op de Ferrariskaart (1771-1775). In vergelijking met andere buitengoederen in de regio

zag het domein er toen erg sober uit. Het kasteel bevond zich midden in een vijfhoekig, omhaagd perceel, dat niet rechtstreeks met de oude weg Brussel-Ninove verbonden was. Het werd benaderd vanuit het zuiden, langsheen de bedden van de moestuin en de kasteelhoeve (drie losstaande gebouwen). De diverse tuinbedden zijn waarschijnlijk geen figuratieve weergave van de werkelijkheid, maar een generische. Vermoedelijk ging het om moestuinen, maar de combinatie met sierelementen ('nut en sier') was toen zeer gebruikelijk. Ten oosten daarvan worden op de Ferrariskaart twee boomgaarden afgebeeld – een grote en een kleine – en een hak- of geriefhoutbosje, alles met hagen omgeven. Het domein was in de late 18de eeuw eigendom van baron Philippe Fletté de Flettenfeld

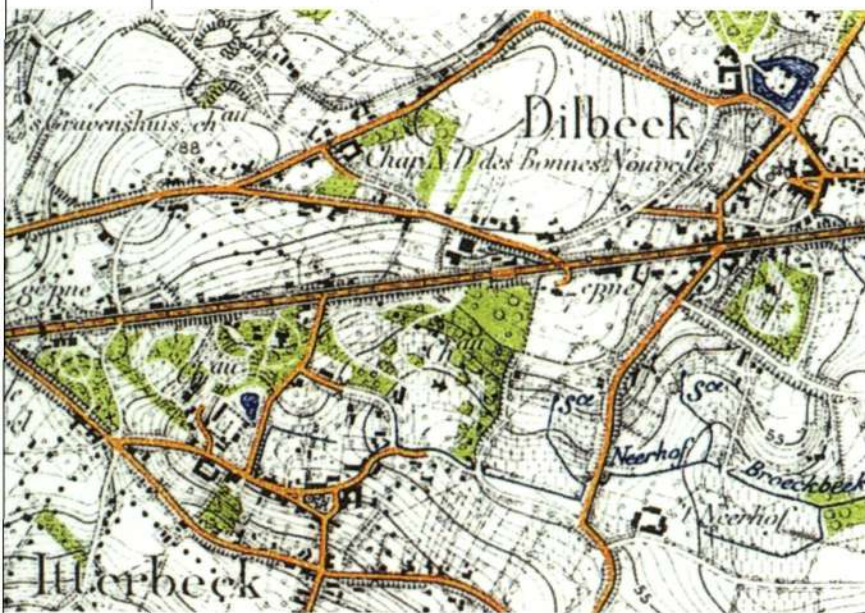

▲ Ongeveer centraal in beeld: het domein van baron Fletté de Flettenfeld volgens de Ferraris-kaart, 1771-1775; het meest noordelijke gebouw (door ons rood aangestipt) is het kasteel

▼ Itterbeek en Dilbeek op de stafkaart van 1924 (ICM, 1933) met Villa De Smet (boven de tit van Itterbeek), Chantemerle (boven de tweede e van

Itterbeek), het Sint-Alenapark (rechts bovenaan), 's Gravenhuis (bij Chap ND des Bonnes Nouvelles) en, van links naar rechts langs de

Ninoofsesteenweg: het Gulden Kasteel, Steenpoel (met vijver) en het kasteel van Winssinger

(oorspronkelijk von), telg van een uit Duitsland afkomstige familie (1).

Op de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' – een gegraveerde kaart op ongeveer 1/34.000, gepubliceerd in 1810 door voormalig artilleriekapitein Guillaume De Wauthier, wordt het landgoed van Fletté schematisch weergegeven, maar

▲ De 'jardin anglais' in het landgoed van Fletté rond 1810 op kaartblad 2² van de manuscriptversie van de 'Carte de Bruxelles et de ses environs' door G. De Wautier, 1821 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afd. kaarten & plannen)

de manuscriptversie op schaal circa 1/5000, die vermoedelijk gelijktijdig met de gegraveerde kaart werd opgemaakt of misschien als uitgangspunt ervoor heeft gediend, maar voor sommige gedeelten (onder meer de rond 1820 aangelegde steenweg Brussel-Ninove) tot 1821 werd bijgewerkt, toont meer details. Het landhuis bevindt zich aan de oostrand van een kleine, informele tuin met kronkelpaden en bosjes. Deze onmiskenbare 'jardin anglais', amper 70 are groot, één van de vroegste in de regio, vormt samen met de boomgaard en de moestuin één van de vier bijna rechthoekige compartimenten (naast boomgaard en moestuin) van het landgoed. In 1830 behoort deze situatie tot het verleden.

De 'lusthof' zoals opgetekend in het Primitief kadaster (circa 1830) besloeg meer dan 8,5 hectare, waarvan één zesde op het grondgebied Dilbeek (2). Het kasteel – naar verluidt heropgebouwd na een brand in 1789 (3) – bevond zich ongeveer in het geografische middelpunt van de lusthof. Ongeveer 80 m ten westen van het kasteel stonden de dienstgebouwen, enigszins anders afgebeeld dan op de Ferraris-kaart, en 150 m verderop een kleine hoeve of tuinderswoning te midden van een moestuin van 25 are. Vermoedelijk was de ijskelder in het noord-oostelijke, beboste gedeelte van het domein (tegen de Ninoofsesteenweg aan) toen al aanwezig. Aan het kasteel werd sindsdien weinig veranderd. De enige substantiële wijziging werd door het

▲ De dorpskern met het kasteel [A], (Ministerie van
Itterbeek, het hoeve-koetshuis met
Steenpoelkasteel Openbare Werken
(linksboven) en het duiventorentje [B],
domein van de moestuin [C] en
Winssinger in 1953 een voormalige
dienstwoning [D]

▲ Nieuwe tuinaanleg met spiegelvijver kasteel van
ten zuiden van het Winssinger
(foto R. Deneef, 2000)

kadaster opgetekend in 1883, toen het kasteel zijn huidige, eclectisch getinte aspect (4) kreeg en op de Ninoofsesteenweg in het noorden werd georiënteerd: een bepleisterd huis van twee bouwlagen, vijf travéeën, met een schilddak en een souterrain. In 1883 werden aan de noordzijde twee smalle, achthoekige torens toegevoegd, aan weerszijden van een nieuwe ingangspartij met balkon (5). De oorspronkelijke ingangstravée in de zuidgevel werd verbouwd tot een gesloten, boogvormig uitstekend middenrisaliet. Het pleisterwerk van de benedenverdieping werd voorzien van schijnbanden en, boven de vensters, 'hanenkammen'. Het schild met 'W' boven het balkon verwijst naar de toenmalige bouwheer en eigenaar: Léopold Winssinger.

Tijdens dezelfde bouwcampagne werd het domein in alle opzichten vervolledigd. Rond 1870 was al een gedeelte van de hoeve ingericht als koetshuis (met twee korfboogpoorten) (6); in 1883 werd ernaast ook een duiventorentje ("vogelvlucht") gebouwd en aan de overkant van de Dreefstraat een ommuurde moestuin met serres aangelegd. De aard en de functie van het huis aan de westrand van het domein, tegen de huidige Dreefstraat aan, konden niet achterhaald worden (boswachters- of tuinierswoning?); in de jaren 1920 werd het overigens grondig herbouwd. De dood van Léopold Winssinger in 1906 betekende het einde van het domein als geheel. Het werd in min of meer gelijke delen verdeeld onder de vier kinderen (7); daardoor werden kasteel en aanhorigheden van elkaar gescheiden. In de jaren 1970 verkeerde het domein in een verregaande staat van verwaarlozing.

In de loop van de jaren 1980 werd het kasteel grondig gerenoveerd. Tegen de oostgevel werd een glazen wintertuin gebouwd, ter vervangen van de oude, vervallen aanbouwserra, en het parkgedeelte rond het kasteel werd heraangelegd naar ontwerp van de huidige eigenaars. De opvallendste toevoeging is de spiegelvijver ten zuiden van het kasteel; vroeger lag daar een kleine boomgaard. Op de helling tussen de vijver en het kasteel werd een door klassieke voorbeelden geïnspireerde parterre aangelegd en op de diverse plaatsen werden haagjes en in vorm gesnoeide boompjes (meestal buxus) geplant.

◀ Het kasteel van Winssinger in 1977 vanuit het zuiden gezien; links op de foto de monumentale tulpenboom die in 1996 werd geveld (foto C. De Maegd, 1977)

► Eén van de oudste tulpenbomen van België, geveld in 1996 (met dank aan mevrouw Goossens, Itterbeek)

De voornaamste zichtas is momenteel noord-zuid geïoriënteerd, maar oorspronkelijk was dat anders.

De parkstructuur is niet zichtbaar op de 19de-eeuwse kaarten, maar de rode vlekjes op de stafkaart van 1891 wijzen op de aanwezigheid van sierbeplanting, opvallend bloeiende boom- of struiksoorten als rododendron. Pas op de stafkaart van 1924 wordt het net van parkpaden weergegeven, dat vergeleken met de andere parken in de omgeving (bijvoorbeeld het aanpalende domein Steenpoel*), aan de spaarzame kant is. Uit de kaart van 1924 en de verspreiding van de oude bomen in het domein blijkt dat de voornaamste zichtas west-oost georiënteerd was en een visuele eenheid omvatte die na de verdeling van het domein bij de dood van Léopold Winssinger door houtopslag en beplantingen op de nieuwe kavelgrenzen verloren ging. Ten westen van het kasteel keek men uit over een naar het noordwesten oplopende, zacht glooiende vlakte, omkaderd door groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, Fs. 'Atropunicea'), zomereiken (*Quercus robur*), zilverlinden (*Tilia tomentosa*), tulpenbomen (*Liriodendron tulipifera*), mammoetbomen (*Sequoiadendron giganteum*)... Eindpunt van dit bonte decor werd gevormd door het nog bestaande groepje bruine beuken, niet ver van de Dreeflaan en het Steenpoeldomein. Een pad takte af van de oprit naar het kasteel en beschreef een weidse boog door-

heen dit westelijke gedeelte. De noordoostelijke punt van het domein (deelgemeente Dilbeek), op de Ferrariskaart nog ongerepte akkers, werd rond 1800 (8) met beuken beplant. De overgang van dit hoge, beboste gedeelte naar de ruimte rond het kasteel wordt gevormd door abrupte hellingen en 'getuigeheuveltjes'; mogelijk werd hier ooit zand of zandsteen gewonnen.

Uitzonderlijk is het grote aantal dikke en oude bomen verspreid over de diverse 'kavels' van het Winssinger-park. Een vijftal tamme kastanjes met stamomtrekken tot meer dan 5 m werd ongetwijfeld aangeplant in de late 18de eeuw. Uit de Fletté-periode (het vroege landschapspark) dateert een hele reeks groene en bruin beuken, platanen (*Platanus x hispanica*), een tulpenboom (geveld in 1996) en misschien ook één van de mammoetbomen. Bijzonder rijk is ook de spontane plantengroei met, in het beboste gedeelte, de voor de Brusselse regio onvermijdelijke wilde hyacint (*Hyacinthoides non-scripta*) en in het westelijk gedeelte verschillende plekken met waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*), een soort die bijna uitsluitend in de Kempen voorkomt (9).

Geënte bruine beuken uit de vroege 19de eeuw (foto R. Deneef, 2000)

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 19 juli 2000)

- 4. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **438**
- 20. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **311**
- 23. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **226**
- 28. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **368**
- 36. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **487**
- 37. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **412**
- 42. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **435**
- 51. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **403**
- 54. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **502(50)**
- 57. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **423**
- 69. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **435**
- 73. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **402**
- 74. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **252**
- 77. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **519**
- 78. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **601**
- 80. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **338**
- 85. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **693**
- 87. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **418**
- 89. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **418**, afgestorven en geveld in 1996

NOTEN

- (1) Cf. brief van J. Stouthuysen namens drie leden van de familie Winssinger van 22 maart 1979 in het archief Monumenten & Landschappen, Leuven, dossier 'Niet uitgevoerd dorpsgezicht dorpskern Itterbeek'.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 106 en Dilbeek, art. 149.
- (3) Cf. brief van J. Stouthuysen.
- (4) DE MAEGD C., *Verantwoordingsnota bij het beschermingsvoorstel dorpsgezicht Itterbeek*, 1979, archief Monumenten en Landschappen, Leuven.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1883 nr. 16.
- (6) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 624 nr. 6 en 7.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 1014, 1118, 1119, 1120 en 1121.
- (8) Diverse beuken met stamomtrekken van meer dan 4 m.
- (9) VAN ROMPAEY E. & DELVOSALLE L., *Atlas van de Belgische en Luxemburgse flora – pteridophyten en spermatophyten* (2de uitgave), Meise, Nationale Plantentuin, 1979, kaart 652.

Roger Deneef, Nele Rombauts
& Jo Wijnant

DILBEEK (ITTERBEEK): STEENPOELGOLF

JAN MARTIN VAN LIERDELAAN 24, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► De vijver, een
middeleeuwse
'steenpoel', met
grotje en landschap-
pelijke beplanting;
op de achtergrond
het Steenpoelkasteel
vóór de bouw van
de hoektorens
in 1906
(collectie M. Van
Liedekerke, Sint-
Ulriks-Kapelle)

**Landschappelijk park van 6,5 hectare
aangelegd omstreeks 1870 rondom een
sobere, neoclassicistische villa en een
oude steengroeve die als vijver werd
gebruikt; rond 1900: verbouwing van de
villa tot een eclectisch kasteel, bouw van
een pittoreske watertorenkrocht en een
grotje, aanleg van een 'Franse' tuin naast
het kasteel; het kasteel wordt vernietigd
door brand in 1967; aanleg van een golf-
terrein in 1986.**

Ontstaan

Omstreeks 1868 liet Charles Dansaert een groot landhuis bouwen (1) op het Molenveld ten noorden van de dorpskern. Door de samenvoeging van diverse percelen landbouwgrond kon een domein van bijna 4 hectare worden samengesteld dat volgende onderdelen omvatte: een "kasteel" [A op de kaart van 1953] aan de noordrand op 40 m van de Ninoofsesteenweg, een gebouw met stallingen en koetshuis [B] op de hoek van de Dreeflaan met de genoemde steenweg, twee percelen "lusthof", samen nagenoeg 4 hectare, en – in de zuidwesthoek van het domein – een gebouwencomplex bestaande uit een orangerie – waarschijnlijk op de nog bestaande groentekelder – en een tuinierswoning [C]. In de

▲
Het pas voltooide
park rond het
Kasteel Steenpoel
in 1891
(ICM, 1893)

daaropvolgende jaren kocht Dansaert nog ettelijke percelen op, zodat in 1888 de luthof tot 6,5 hectare kon worden uitgebreid (2) en het domein de hele driehoek besloeg tussen de Ninoofsesteenweg, de Dreeflaan en de Van Lierdelaan.

▼
De kapel aan de
Ninoofsesteenweg
was oorspronkelijk
een tuinpaviljoen
(foto R. Deneef,
2004)

▲
Een rond 1874
opgetrokken
gebouwtje dat
oorspronkelijk een
'gazometer'
huisvestte
(foto J. Wijnant,
2004)

De naam 'Kasteel Steenpoel' – soms ook 'Pierrefonds' of 'Fondspierre' genoemd (3) – verwijst naar de oude steengroeve in het zuidelijk gedeelte van het domein (op perceel nr. 82), waaruit in de 13de eeuw de stenen van de dorpskerk werden gewonnen en die als vijver in het landschappelijk park werd geïntegreerd. Op de stafkaart van 1877 worden alleen de gebouwen weergegeven, omdat de aanlegwerken waarschijnlijk nog volop aan de gang waren; het park verschijnt pas in de editie van 1891. Het gebouwenpatrimonium in de omgeving van het kasteel was ondertussen uitgebreid met: 1° een "gazometer" (nr. 60c); 2° een serrecomplex (nr. 60e); 3° een "zomerhuis" (60f), en in de omgeving van de orangerie: 4° een duiventorentje ("vogelvluht", nr. 60k); 5° een badhuis (nr. 60L). De pittoreske architectuur van deze bakstenen gebouwtjes, behalve de 'gazometer', is typisch voor kasteelaanhorigheden aan het einde van de 19de eeuw: gefiguurzaagde windveren, banden en lijsten van gesinterde baksteen, puntgeveltjes met oculi. De 'gazometer' (productie of uitsluitend reservoir?) geregistreerd in 1874, is eerder geïnspireerd op de eclectische architectuur (witstenen banden, nok met siersmeedwerk, oeil-de-boeuf) en werd later als stal of remise gebruikt. Het in 1882 geregistreerde 'zomerhuis', waarschijnlijk een zeshoekig tuinpaviljoen, werd rond 1900 omgebouwd tot de huidige, rechthoekige kapel met spitsboogramen, koepeldak en lantaarn (4).

De krocht, de grot en de 'Franse' tuin

Niet door het kadaster opgetekend is de merkwaardige 'folly' [D] in het westelijke, hoogste gedeelte van het park: een naar het park toe geopend tonge-

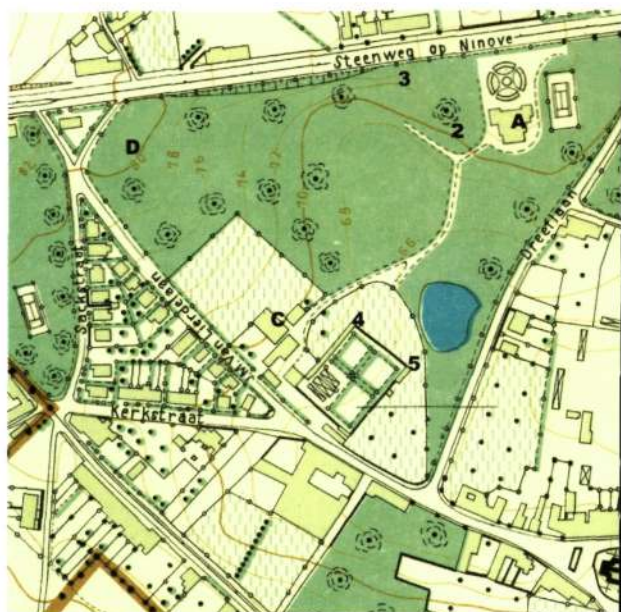
► Het rond 1893 gebouwde badhuisje (foto R. Deneef, 2004)

► De pittoreske krocht met het waterreservoir op het hoogste punt van het domein (foto J. Wijnant, 2005)

▼ De vijver vanuit een rond 1900 gebouwd grotje (foto R. Deneef, 2004)

- ▲ Het domein Steenpoel in 1953, de dorpskerk van Itterbeek rechts onderaan:
 A. kasteel (verdwonen); B. stallingen en koetshuis (verdwonen); C. orangerie en tuinierswoning; D. krocht met waterreservoir; 1. 'gazometer'; 2. serres (verdwonen); 3. zomerhuis, vanaf 1900 kapel; 4. duiventorentje; 5. badhuis (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958 - bijgewerkte kaart)

welf van baksteen maar gemaskeerd door cementen imitaties van rotswand, cyclopisch muurwerk, gewelfribben, rustica's... Hoge ouderdom en verval worden gesuggereerd aan de hand van artificiële barsten en indruipgaten waarrond zich door de eeuwen heen zelfs (gewapende) stalactietjes hebben gevormd. De sokkel in het achterkamertje laat vermoeden dat er ooit een pomp heeft gestaan die het water naar het grote, betonnen reservoir op het dak oppompte. Dit reservoir is bereikbaar via een brede bakstenen trap aan de achterzijde van de krocht, die eveneens de zoldering van de achterkamer vormt. In de latei van de toegangsdeur naar deze kamer wordt in reliëf het bebaarde hoofd afgebeeld van een of andere watergod of watergeest. De kleine nis en de ijzeren ring in de muren en de geul in de bakstenen vloer zijn op het eerste gezicht onbegrijpelijk. Vermoedelijk gaat het om een 'chambre fraîche', waarin men zich tijdens de hondsdagen kon terugtrekken. Artificiële grotten waarin natuurlijke vormen en rotsformaties vermengd worden met architectuur, zijn schering en inslag in de tuinen van renaissance en barok, bijvoorbeeld de 'Bains d'Apollon' te Versailles. De inspiratie van de kunstenaar – hier duidelijk een 'minor talent' zoniet de metselaar des huizes – moet dan ook in die richting gezocht worden.

In 1888 werd het Steenpoeldomein aangekocht door de industrieel Frédéric Du Toict, die in de daaropvolgende jaren een hele reeks veranderingen liet aanbrengen. Het serrecomplex ten westen van het kasteel (perceel nr. 60e) werd afgebroken (5) en één van de muren werd benut als keermuur voor de aanleg van een terras. Dit was een uitkijkpunt over de parterres van een nieuwe 'Franse' tuin, balustrades en trappen van kunststeen. De (onbekende) ontwerper liet zich ongetwijfeld inspireren door de revival van de regelmatig-geometrische, 'Franse' tuinstijl aan het einde van de 19de eeuw, onder

impuls van publicaties zoals de 'Traité général de la composition des parcs et jardins', 1879, van Edouard André en het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, de 'style Duchêne' (6). De grote rotonde op het ereplein tussen het kasteel en de steenweg, nog duidelijk afgebeeld op een kaart uit 1953, behoorde ongetwijfeld tot deze aanleg. Van deze tuinaanleg bleef alleen het terras met balustrades bewaard. Het brongebied (7) aan de noordoever van de vijver (voormalige steenpoel) werd met behulp van zandsteenknollen herschapen tot een romantische rotspartij, inclusief grot en uitkijkterrasje met een balustrade van cementen takwerk.

Cheverny

De bouw van de hierboven beschreven watertorenkrocht dient ook in deze context gesitueerd te worden. Mogelijk werd daarbij een gedeelte van een ijskelder gerecycleerd, heraangekleed; 1900 betekkende immers de doorbraak van nieuwe koeltechnologieën en het einde van de ijskelders. Rond 1906 onderging het kasteel een laatste verbouwing. Het werd vergroot met twee hoektorens (8) met steile tentdaken, waarin oeils-de-boeuf verwerkt zijn, driehoekige frontons en geblokte pilasters. De vergelijking met het kasteel van Cheverny die soms gemaakt wordt, is niet geheel onterecht – althans vanaf de straat gezien. Vanuit de tuin bleven de oorspronkelijke sobere villa met schilddak – een vormgeving die typisch is voor landhuizen uit het midden van de 19de eeuw – en de in 1891 toegevoegde veranda nog duidelijk zichtbaar.

Op de stafkaart van 1891 worden twee hoofdtoegangen tot het domein afgebeeld: een noordelijke toegang tussen het kasteel en de stallen-remise aan de Ninoofsesteenweg en een toegang in het zuidoosten, naast de vijver, vanaf de Dreeflaan. Dit was ongetwijfeld de meest boeiende benadering van het kasteel, bergopwaarts, langs groepjes bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), reuzenlevensbomen (*Thuja plicata*), mammoetbomen (*Sequoiadendron giganteum*), zomerlinden (*Tilia platyphyllos*), Kaukasische sparren (*Picea orientalis*) etc. Het park werd ontsloten door een net van slingerende paden. Op de latere kaarten (1924, 1953, tot en met 1979) wordt het padennet enigszins verschillend voorgesteld. De meeste sporen zijn echter verdwenen, waarschijnlijk ten gevolge van de aanleg van een golfterrein (cf. infra). Het gros van de hoogstammige beplanting bevond zich vooral in de periferie van het park. De overvloedige opslag langs de Ninoofsesteenweg doet vermoeden dat iepen

◀ Het ereplein met Jeanne d'Arc voor het kasteel van Steenpoel

– 'Château Fondspierre' – na een verbouwing rond 1905, afgebrand in 1967

(collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

◀ De Ninoofsesteenweg en de verdwenen portiersloge en stallen van het Steenpoelkasteel

(collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

◀ Terras met balustrades, overblijfsel van een rond 1900 aangelegde 'Franse' tuin (foto J. Wijnant, 2004)

▲ Het landschappelijk park zonder kasteel als golfterrein; in de verte mammoetbomen en Kaukasische sparren (foto R. Deneef, 2004)

(*Ulmus* sp.) ooit een belangrijk element waren in het parkbeeld.

In 1922 kwam het domein in handen van burgermeester en brouwer Frans Timmermans en zijn echtgenote Celina Walraevens. Zij baatten de nabijgelegen brouwerij en café "De Mol" (La Taupe) uit. Frans Timmermans werd opgevolgd door zijn schoonzoon Paul Van Cutsem. Deze wijzigde de naam van de brouwerij in de huidige benaming "Timmermans". Na de dood van Frans Timmermans in 1961 besloten de kinderen Paul en Germaine Van Cutsem-Timmermans het kasteel te verhuren. Een jaar later kreeg het kasteel een nieuwe bestemming als rusthuis voor bejaarden, onder de naam "*Val Vert*". Vijf jaar later vernielde een brand op 12 februari 1967 het kasteel. Hierbij stierven er achttien mensen. In 1986 werd het domein als golfterrein in gebruik genomen.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 2 juni 2000)

7. Kaukasische spar (*Picea orientalis*) **223**
12. bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **406**
20. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) **383**
23. reuzenlevensboom (*Thuja plicata*) **275**
30. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **540**
35. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*) **460**
39. mammoetbomen (*Sequoiadendron giganteum*) **290**
42. bastaard van Amerikaanse linde en hangende zilverlinde (*Tilia x moltkei*) **267**
54. gele paardekastanje (*Aesculus flava*) **169**, ent op 180 hoog

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1869, nr. 8; HERREGODTS A., Itterbeek en het Breugelpad, *De Vlaamse Toeristische Bibliotheek* 149, 1975, p. 14.
- (2) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 606 nrs. 10-15 en 31-32.
- (3) Geen enkele gelijkenis met het bekende, door Viollet-le-Duc voor Napoleon III heropgebouwde kasteel van Pierrefonds in Noord-Frankrijk.
- (4) Kadastrale opmetingsschetsen Itterbeek 1900.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1907, nr. 8.
- (6) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879; DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Editions du Labyrinthe; zie ook JELICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 204-205.
- (7) Een van de brongebieden van de Molenbeek, die oostwaarts via Anderlecht naar de Zenne toe loopt, cf. LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Lubbeek 87E*. Centrum voor Bodemkartering, 1957.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1906, nr. 10.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (ITTERBEEK): GULDEN KASTEEL

NINOOFSESTEENWEG 530, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Het woongedeelte van het Gulden Kasteel aan de Ninoofsesteenweg en rechts, half verscho- len achter de bomen, het belvédère- retorentje (foto C. De Maegd, 1977)

Landschappelijk park van 1 hectare 74 are, rond 1854 aangelegd op een helling naast een nieuw gebouwde neoclassicistische villa; monumentale tulpenboom.

In 1854 werd in op het hoogste gedeelte van het Molenveld, tegen de Ninoofsesteenweg aan, door een zekere Prosper Vandersmissen uit Brussel een landhuis gebouwd en een naar het zuiden toe afdalende lusthof van 1 hectare 35 are aangelegd (1). Het huis, vlak tegen en evenwijdig met de steenweg, bestond uit een 54 m lange aaneenschakeling van gebouwen met verschillende functies. Rond 1882 werd het complex nog met 20 m verlengd in westelijke richting op een pas aangekocht perceel – volgens de kadastrale opmetingsschets twee smalle, parallelle gebouwen, waarschijnlijk serres, die in de jaren 1950 werden afgebroken (2), maar waarvan aan de straatkant nog één muur overeind geble-

ven is. Door verschillende aankopen kon de lusthof rond 1870 tot nagenoeg de volledige driehoek tussen de Ninoofsesteenweg, de Itterbeeksebaan en de Zakstraat worden uitgebreid – in totaal 1 hectare 74 are. In 1887 werd in de zuidelijke punt van het domein een achthoekig paviljoen gebouwd, dat in de jaren 1950 de plaats ruimde voor een tennisveld (3).

Het oostelijk gedeelte van het complex bestaat uit het woonhuis, een zogenaamd dubbel huis, tweelaags en vijf traveeën breed, met een mezzanine onder een overkragend leien schilddak – typisch voor een groot aantal landhuizen uit de periode 1840-1865. De verblindend witte bepleistering werd aangebracht tijdens een recente renovatie; de oorspronkelijke bepleistering moet aan de gelige kant geweest zijn – vandaar wellicht de naam ‘Gulden Kasteel’ op de oude stafkaarten. De gietijzeren pruikenkopjes (4), die de steigergaten tussen de

► Het Gulden Kasteel met tennisveld in 1953 (Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, 1958)

raampjes van de mezzanine afdekken, zijn zowat de enige versiering. Laagbouw en een als belvédère bedoeld torentje (op een oude foto nog met open bovenverdieping) verbinden het woonhuis met het koetshuis – eveneens tweelaags, aan de tuinzijde met drie steekboogpoorten, geflankeerd door twee uitbouwen. Een in rechthoekige ‘spiegels’ verdeelde bakstenen muur met toegangshek sluit het domein af van de steenweg.

Er is een toegang (met hek) aan de drukke Ninoofsesteenweg, maar de huidige hoofdtoegang bevindt zich aan het Zakstraatje, in het zuidoosten van het

▼ Het Gulden Kasteel vanuit de tuin gezien (foto R. Deneef, 2001)

domein. Het pad dat bergopwaarts naar het huis slingert volgt vermoedelijk voor een gedeelte een oude parkweg. Aan de westzijde, langs de Itterbeeksebaan, is ook nog een spoor van een oud, lichtjes ingegraven slingerpad merkbaar. Op de stafkaarten van 1891 (ICM, 1897) en 1924 (ICM, 1933) wordt de hoofdtoegang van het domein gesitueerd aan de Itterbeeksebaan, in het zuidwesten. De oprijlaan boog rond een nog bestaand heuveltje, beplant met negen bruine beuken (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’), liep vervolgens bergopwaarts en verhoogde halverwege de helling een grote rotonde, waarvan het oostelijk gedeelte, zoals gezegd, vermoedelijk hergebruikt werd in de huidige oprijt.

De tamme kastanje (*Castanea sativa*) met bijna 5 m stamomtrek bij het huidige toegangshek is ongetwijfeld een stuk ouder dan het door Vandersmissen aangelegde landschappelijk park. De monumentale tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) en het massief fluweelboom (*Rhus typhina*) in de nabijheid van het huis, een zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) en een ginkgo (*Ginkgo biloba*) nabij de Itterbeeksebaan werden waarschijnlijk door Vandersmissen aangeplant. De andere bomen en struikmassieven zijn van latere datum, ook de bruine beuken, een bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* ‘Leopoldii’), de taxussen (*Taxus baccata*, soms ‘Fastigiata’) en een mooie Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) tegenover het huis.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 29 mei 2001)

1. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 498
2. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) 401
18. ginkgo (*Ginkgo biloba*) 282
19. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) 353

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1855 nr. 2; oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 514.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1883 nr. 13; de afbraak wordt geregistreerd op de kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1956 nr. 6.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1888 nr. 15; “zomerhuis” volgens de kadastrale legger.
- (4) J.S. Bach als adolescent?

Roger Deneef, Nele Rombauts
& Jo Wijnant

DILBEEK (ITTERBEEK): CHANTEMERLE

KERKSTRAAT 23, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

►
'Château Chante-
merle' op een oude
ansichtkaart
(collectie M. Van
Liedekerke, Sint-
Ulriks-Kapelle)

Verwilderd landschappelijk park met kunstmatige grot, vervallen serres en watertoren-badhuis, 1 hectare 20 are, aangelegd in 1880-1900 achter een herenhuis in het dorpscentrum; het huis verdween begin van de jaren 1980.

Een voorstel om de dorpskern van Itterbeek te beschermen als 'dorpsgezicht' stuitte in 1982 op algemeen verzet van de plaatselijke bevolking. Op de dorpskermis van 4 juli stond er zelfs "een kraam waar men naar hartelust met taarten kan gooien naar de dienst Monumenten en Landschappen" (1). Het voorstel verloor veel van zijn betekenis toen één van

de "aksenten in de bebouwing" (aldus omschreven in de tekst van het voorstel) werd afgebroken. Het ging om een rond 1880 tot herenhuis omgebouwde dorpswoning aan de Kerkstraat (2), die rond 1900 haar uiteindelijke vorm kreeg: een tweelaags huis van zeven traveeën met een drielaagse hoekrisaliet met dakruiter, leien schilddaken met dakvensters – een sober, witgepleisterd geheel, blinde zijgevels, bijna op de rooilijn gebouwd, met als enige versiering twee horizontale banden, imitatievoegen (alleen op het risaliet) en een balkon geschraagd door ionische zuiltjes (3). De bouwheer, een zekere Edouard Fauconnier uit Sint-Joost-ten-Noode, of de industrieel Charles de Hèle die de laatste verbouwing liet uitvoeren, had het ietwat pompeus bedacht met de naam 'Château Chantemerle'.

▲ Chantemerle côté (collectie M. Van
jardin, vóór de Liedekerke, Sint-
Eerste Wereldoorlog Ulriks-Kapelle)

Enkele percelen op de helling tussen de Kerkstraat en de Itterbeeksebaan werden samengevoegd tot een 'lusthof' van 92,5 are, waar later nog circa 25 are aan werd toegevoegd (4) en die door een eenvoudig lanspuntenhek op een laag muurtje van de Kerkstraat werd gescheiden. De ceremoniële toegang werd gevormd door een nog bestaand toegangshek tussen twee pijlers en een oprit die met een wijde boog naar de achterzijde van het gebouw leidde, maar onder het balkon moet er ooit een voordeur geweest zijn. Tussen het puin en het struikgewas aan de achterzijde van het huis is nog een deel van de boord van de bloemperk-rotonde bewaard, waar de oprit op uitmondde: een arduinen band met een fraai smeedijzeren hekje van boogjes waarin een ananasmotief werd verwerkt.

Het oorspronkelijke koetshuis bevond zich vlak naast het kasteel; aan de oostrand van het lusthofperceel bevonden zich twee serres. De Hèle liet in 1900 het koetshuis afbreken en gebruikte een gebouwtje aan de oostrand van het domein als aanzet voor een nieuw dienstgebouwencomplex (traditionele baksteen met speklagen). Aan de zuidrand van de lusthof liet hij ook een "elektriciteitsfabriek" (in feite de watertoren gecombineerd met een badinrichting) bouwen en, naast een nieuwe moestuin van 30 are, nieuwe serres en een tuinierswoning. Het bouwprogramma van de Hèle omvatte ook een grot van zandsteenknollen, verwerkt in een heuveltje en beplant met bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Onder het puin en tussen de overvloedige opslag van braam (*Rubus* sp.), buddleia (*Buddleia davidii*) en Japanse duizendknoop (*Poly-*

▲ Boordstenen van het terras met fraai smeedwerk tussen
puin en struikgewas (foto J. Wijnant, 2000)

gonum cuspidata) is nog een gedeelte van het oude kronkelpadentracé (drie lussen) zichtbaar. Het vlakke, door een 50 cm hoog muurtje omgeven terrein halverwege de helling, was mogelijk ooit een tennisveld.

In het park van Chantemerle staan bomen – twee bruine beuken en een plataan (*Platanus x hispanica*) – die, gezien hun stamomtrek (450 cm en meer), dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw, toen er van park of lusthof nog geen sprake was. De twee mammoetbomen (*Sequoiadendron giganteum*) en de weymouthden (*Pinus strobus*) werden waarschijnlijk door Fauconnier aangeplant. De Kaukasische spar (*Picea orientalis*), diverse reuzenlevensbomen (*Thuja plicata*), een tweestammige douglas-spar (*Pseudotsuga menziesii*), een bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') en de bruine beuken op het grotheuveltje zijn het werk van de Hèle.

▲
Het verwilderde
park van Chante-
merle
(foto J. Wijnant,
2000)

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 16 juni 2000)

- 3. Kaukasische spar (*Picea orientalis*) **224**
- 5. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*)
519
- 14. witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*)
- 15. weymouthden (*Pinus strobus*) **314**
- 17. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **465**
- 22. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
458
- 26. mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*)
501

NOTEN

- (1) *Her Nieuwsblad*, 29 juni 1982.
- (2) Kadastrale opmetingsschetsen Itterbeek 1882 nr. 6.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 300-301.
- (4) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 654.

DILBEEK (ITTERBEEK): SINT-ANNAKASTEEL

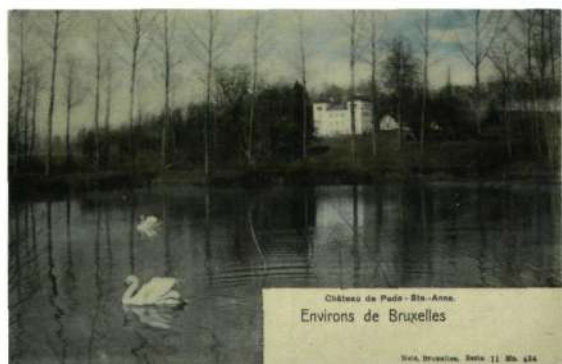
NINOOFSESTEENWEG 570, 1701 ITTERBEEK
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

► Sint-Anna-Pede en de zes vijvers bij het 'huis van plaisantie' van De Fraye op een 'plan géométrique' door Ghiesbreght uit 1804 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Neoclassicistisch kasteel uit 1860, verbouwd rond 1947, aan de rand van een schilderachtig valleitje met vijvers, omringd door 3 hectare landschappelijke aanleg (oorspronkelijk 1 hectare 85 are); architecturale aanleg met muurtjes, terrassen en groene kamers door Russell Page in 1947, herwerkt door Jacques Wirtz in 1998.

Het Sint-Annakasteel, gebouwd rond 1860 (1), kijkt uit over twee (in 1804 nog zes) vijvers in één van de diep ingesneden zijdalen van de Pedebeek. Deze vijvers behoorden oorspronkelijk bij een landhuis dat aan de benedenste (verdwenen) vijver stond opgesteld, aan de rand van het dorp, en in de 16de eeuw werd vermeld als 'Brughmans hoeve'. In 1726 werd deze hoeve – toen 'Roede Poorte' genoemd – aangekocht door Jean-François de Fraye, voorzitter van de raadkamer van Ukkel, en tot 'huis van plaisantie' omgebouwd. In de tuin die het landhuis omringde bevond zich een bekken, dat vier opspuitende fonteinen voedde en dat wellicht gesi-

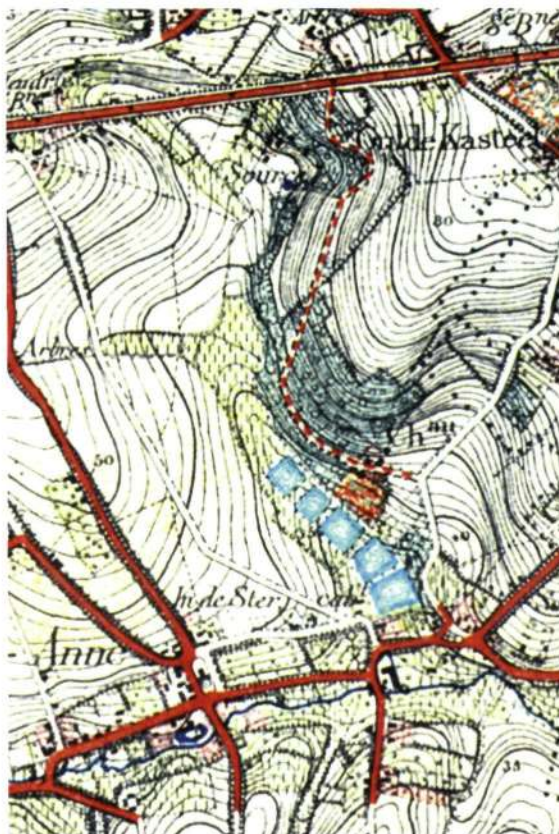

▲ Het tweede Sint-Annakasteel: de 'Toscaanse' villa van Jean Deneck
vóór 1906 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

tueerd moet worden op het nog bestaande, zeshoekige perceeltje 457. Naast het beekje dat de vijvers voedde werd door de Fraye een beukendreef aangeplant (2). Op de Ferrariskaart (1771-1775) worden de oevers van de vijvers afgebeeld met bomenrijen.

Het oudste kadastraal document, een 'plan géométrique' uit 1804, toont dit landhuis te midden van een tuinperceel van een halve hectare – een langgerekt volume, dat bijna de hele perceelsbreedte in beslag neemt. De centrale uitstulping beantwoordde vermoedelijk aan het residentiële gedeelte. Volgens het Primitief kadaster (1831) hoorde het toe aan een zekere Henri Stielemans, ook eigenaar van de vijvers en het grootste gedeelte van de valleiflanken. Noch in 1804 noch in 1831 was er sprake van lusttuin of lustgrond (3). Enkele jaren na de dood van Stielemans in 1845 werd het huis afgebroken door een volgende eigenaar, Jean Deneck uit Molenbeek (4).

Deneck liet rond 1860 op de steile oostflank van het dal, 300 m noordwaarts, een nieuw landhuis bouwen (5), geïnspireerd op de landhuizen uit de Italiaanse renaissance, een bescheiden maar elegante Toscaanse villa – witgepleisterd, twee bouwlagen, een in het reliëf ingewerkte souterrain, geflankeerd door verhoogde, torenachtige zijtraveeën met aparte lage schilddaken en boograampjes, misschien oorspronkelijk bedoeld als loggia's of belvédères. Aan de kant van de vijver werd de benedenverdieping verlengd in een door slanke zuiltjes geschraagd balkonterras. Het kasteel was nog bereikbaar vanuit het gehucht Sint-Anna-Pede, maar de hoofdingang kwam aan de Ninoofsesteenweg te liggen. De portiersloge aan de Ninoofsesteenweg – een romantisch, pittoresk gebouwtje met een rond torentje

◀ Sint-Anna-Pede, de vijf vijvers en het door Deneck gebouwde kasteel met (in rode stippellijn) de nieuwe oprijlaan, op de stafkaart van 1891 (ICM, 1894)

onder kegeldak en bekroond door een lantaarn – is stilistisch verwant aan die bij het kasteel van Ter Rijst* te Pepingen-Heikruis (Neuschwanstein in miniatuur). Het potentieel aan verrassende uitzichten op de open valleibodem en visuele effecten werd ten volle benut in de 900 m lange afdaling langs de grotendeels beboste steilrand van het dal naar het kasteel, momenteel met verschillende rijen beuken (*Fagus sylvatica*) afgelijnd.

▼ De portiersloge van het Sint-Annakasteel aan de Ninoofsesteenweg (foto R. Deneef, 2004)

▲ De landschappelijke 'lustgrond' tussen de vijver en het Sint-Annakasteel ten tijde van Victor De Bock (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

▼ Door Max Velge na de Tweede Wereldoorlog classicistisch heraangetrokken: de gerichte gevel van het Sint-Annakasteel (foto K. Vandevorst, 2004)

Op de stafkaart van 1891 wordt tussen en het kasteel en de middelste vijver een rood gevlekt gebied weergegeven, dat de toenmalige 'lustgrond' voorstelt, die volgens het kadaster samen met het huis (perceel 454a) een oppervlakte besloeg van 1 hectare 85 are (6). De term lustgrond verwijst naar een informele, onregelmatige, 'landschappelijke' beplanting van bomengroepjes en struikmassieven, waar we ons dankzij enkele oude ansichtkaarten een idee van kunnen vormen. De moestuin (44 are) lag bij de benedenste vijver, ongeveer daar waar het landhuis van de Fraye had gestaan en waar in 1864 een tuinierswoning werd gebouwd (7). De industrieel Victor De Bock, die het domein in 1910 van de erfgenamen Deneck had gekocht, liet twee akkerpercelen ten westen van het kasteel en een bosperceel ten zuiden ervan als 'lusttuin' aanleggen. De als lusttuin of lustgrond aangelegde oppervlakte bedroeg toen bijna 3 hectare. De rij oude haagbeu-

▲ Het Sint-Annakasteel met drie vijvers in 1953 (Ministerie van Openbare Werken & Wederopbouw, 1958)

ken (*Carpinus betulus*) ten westen van het kasteel behoorde tot de kaderbeplanting van de nieuwe siertuin. Een akkerperceel (90 are) ten oosten van het kasteel werd in boomgaard omgezet (8).

In 1946 werd het Sint-Annadomein verkocht aan de industrieel Max Velge (9), die aan de rand van de boomgaard ten oosten van het kasteel nieuwe dienstgebouwen (garage en bergplaats) liet optrekken en het kasteel in een neoclassicistisch kleedje stak: de bovenbouw van de hoektraveeën met de boograampjes werden verwijderd, de drie middelste traveeën kregen geblokte lisenen en een driehoekig fronton met een oeil-de-boeuf, de raampjes van de mezzanine-achtige eerste verdieping werden vergroot tot 'fenêtres à terre' met Franse balkons. Het balkonterras tegen het middenrisaliet van de zuidgevel werd vervangen door een symmetrisch bordes met twee gebogen trappen (10).

▲ Het Sint-Annakasteel moestuin, boomgaarde, tennisveld... naar ontwerp van Russell Page, die waarschijnlijk ook de maquette heeft gemaakt (met dank aan mevr. H. Van Thillo)

Het geclassificeerde gebouw kreeg ook een nieuwe omkadering, die bij het classicistische idioom aanleunt en waaraan de naam van een internationaal befaamde tuinarchitect verbonden zou zijn. De terrassenstructuur en de muren van witte zandsteen aan weerszijden van het kasteel (in het verlengde van de lengteas) en de door taxushagen omlijnde groene kamers werden naar verluidt (11) ontworpen door Russell Page (1906-1985), die toen in Frankrijk woonde en ook in België verschillende projecten realiseerde (12). De maquette op de zolder van het kasteel zou ook door hem of in zijn opdracht vervaardigd zijn. Opmerkelijk is de nieuwe, functionele inhoud die aan het devies 'nut en sier' werd gegeven: de groene kamers herbergen

▼ De met taxushagen omlijnde terrassen voor het Sint-Annakasteel (foto K. Vandevorst, 2004)

◀ De groene kamers rond het Sint-Annakasteel, in 1998 hertekend door Jacques Wirtz (foto, R. Deneef, 2004)

niet alleen een sierparterre, maar ook een moestuin met serre, een boomgaardje, bloementuin en een tennisterrein. In 1998 werd deze zone bijgewerkt door Jacques Wirtz (bijkomende taxushagen, parterres met lavendel of rozen, verhoogde bedden, een bekoorlijke moestuin met door grasstroken gescheiden bedden). Van de door Velge aangeplante fruitbomen (vooral appel) ten oosten van het kasteel is slechts de helft bewaard; de noordelijke helft van de boomgaard werd recentelijk opnieuw beplant. In 1953 bleven slechts de drie benedenste vijvers over; de dijk tussen de twee bovenste werd na 1980 verwijderd, zodat er een grote en een kleine vijver ontstonden. De oudste bomen staan opgesteld nabij de grote vijver, namelijk drie bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') met stamomtrekken van meer dan 4 m, vermoedelijk ouder dan het huidige kasteel.

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 30 juni 2000)

1. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
403
2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
438
3. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
460
9. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) 227

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1862 nr. 1.
- (2) Volgens WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 40.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 210, nrs. 16-43.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1853, nr. 2; oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 430.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1862, nr. 21.
- (6) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 357 nr. 43.
- (7) Oude kadastrale legger 212 Itterbeek, art. 357 nrs. 21, 46 en 47.
- (8) Oude kadastrale legger 212A Itterbeek, art. 999 nrs. 29, 30 en 46.
- (9) Vandaar de alternatieve naam 'domein Velge', bijvoorbeeld in HERREGODTS A., *Itterbeek en het Breugelpad* (Vlaamse Toeristische Bibliotheek 149), 1975, p. 16.
- (10) Dit gebouw wordt beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 302. De verbouwingen werden geregistreerd in de oude kadastrale legger 212A Itterbeek, art. 999 nrs. 82 en 83, en de kadastrale opmetingsschets Itterbeek 1949 nr 16.
- (11) Volgens de huidige eigenaars.
- (12) JELLICOE G. e.a., *The Oxford companion to gardens*, Oxford, New-York, Oxford University Press, 1986, p. 416-417.

Roger Deneef & Jo Wijnant

DILBEEK (SCHEPDAAL): VILLA EYLENBOSCH

NINOOFSESTEENWEG 782, 1703 SCHEPDAAL
(PRIVÉ-BEZIT, NIET TOEGANKELIJK VOOR HET PUBLIEK)

De Villa Eylenbosch
te Schepdaal
(foto K. Vandevorst,
2004)

Tuin (circa 50 are) met resten van de oorspronkelijke beplanting bij een in 1919 gebouwde, eclectische villa.

De geuzebrouwer Ambroise Emile Eylenbosch (1861-1949) liet in 1919 een villa bouwen op de hoek van de Ninoofsesteenweg en de Ijsbergstraat, tegenover zijn bedrijf (1). De stijl is karakteristiek voor de laat-eclectische villa's van dorpsnotabelen in de regio rond de Eerste Wereldoorlog (2): speklagen van witte, geglazuurde stenen, de zware breukstenen plint, de modillons en ander sierschrijnwerk onder de dakranden, het torentje met tentdak, de erkers en loggia als ingangspartij, bedaking met wolfeinden, trapgevels met en zonder pseudopinakeltjes. Evenwijdig met de as van de villa werd een kleine, eenlaagse remise opgetrokken, die dankzij de gebruikte materialen (baksteen met speklagen) min of meer een eenheid vormt met het hoofdgebouw.

Door de aanleg van de Ijsbergstraat, oorspronkelijk een veldwegel, en de verbreding van de Ninoofse-

steenweg in de jaren 1960 ging de oorspronkelijke randbeplanting voor een groot deel verloren. De oprit werd verlegd naar de Ijsbergstraat en op de hoek met de Ninoofsesteenweg, doorheen de kas-seistenen keermuur, is er ook een toegang met trappen. Wat rest van de oorspronkelijke beplanting bevindt zich op de steile helling tussen de villa en de steenweg: bomen met stamomtrekken tussen 2 en 3,30 m, vooral esdoorns – Noorse esdoorn met bruinrood blad (*Acer platanoides* 'Schwedleri'), gewone esdoorn, meestal met purperrode bladonderzijde (*Acer pseudoplatanus* 'Purpureum') -, witte en rode paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*) en bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea').

NOTEN

- (1) Oude kadastrale legger 212 Schepdaal, art. 1511 nrs. 20-21; in de bundel met kadastrale opmetingsschetsen Schepdaal 1920 komt geen mutatieschets voor de percelen 238a en 244 voor.
- (2) Zie bijvoorbeeld verder in dit inventarisdeel: LENNIK (*Sint-Kwintens-Lennik*): *Lentekind*.

DILBEEK (SINT-MARTENS-BODEGEM): CASTELHOF

MOLENSTRAAT 102, 1700 SINT-MARTENS-BODEGEM

► De binnenplaats van het Castelhof vóór de Eerste Wereldoorlog – een romantisch-pittoreske ‘herenboerderij’, resultaat van een heropbouw rond 1890 (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

Middeleeuwse motte; de romantisch-pittoreske ‘herenboerderij’ die rond 1890 het 16de-eeuwse ‘huis van plaisantie’ verving, werd in 1950 verbouwd tot klooster; sinds 1999 gemeentelijk eigendom; enkele bomen uit de 19de eeuw.

Het Castelhof, voormalige zetel van het leen van de heren van Dongelberg, wordt beschreven in een ‘dénombrement’ van 1495 in zijn middeleeuwse vorm, met donjon (“blochuijs”) en ridderzaal (“salle”), neerhof, twee tuinpercelen, banmolen en molenvijver. Volgens een beschrijving naar aanleiding van een openbare verkoop had het kasteel in 1590 zijn

defensief karakter verloren; het ‘blochuijs’ had plaats geruimd voor een ‘huis van plaisantie’, een “groot schoon huys rontsommen int watere”, bereikbaar via een ophaalbrug met gemetselde hoofden, een “sale”, twee neerkamers, een kapel, een keuken en opkamers (1). Dit 16de-eeuwse kasteel is duidelijk herkenbaar op een figuratieve kaart van de goederen van het Brusselse Sint-Janshospitaal uit 1712 (2): een bakstenen gebouw met een U-vormig grondplan, onder leien daken met dakvensters. De rechtervleugel eindigde in een trapgevel, de linker-vleugel in een torenachtig volume met tentdak en peerspits. De typische dubbelstructuur van de feodale motte was nog aanwezig: twee eilandjes – een rechthoek met het neerhof en een cirkel met het kasteel – binnen eenzelfde omgrachting. Het kas-

▲ Het Castelhof met de typische dubbelstructuur van de feodale motte op de Ferrariskaart (1771-1775)

reeleiland was slechts toegankelijk vanuit het neerhof via een ophaalbrug en een poortgebouw-duiventoren. Het neerhof bestond uit twee langwerpige, evenwijdige volumes met strooien zadeldaken. De watermolen en de molenvijver lagen ten noorden van het kasteelcomplex, aan de overkant van de Molenbeek. Het ging om een vrij bescheiden goed; het kasteel telde slechts één hoge bouwlaag (met neer- en opkamers) en van formele omgevingsaanleg was er nauwelijks sprake. Volgens de Ferrariskaart (1771-1775) was de toestand zestig jaar later nauwelijks veranderd. Links (ten noorden) van de toegangsweg vanaf de Molenstraat lag een boomgaard, rechts lag de hof, vermoedelijk een moestuin of 'nut en sier' met de nadruk op nut. De buitenoever van de ringgracht was met bomen beplant.

Toen in 1830 de Primitieve kadasterkaart werd opgemaakt was het water uit de ringgracht verdwenen. Het Castelhof, toen eigendom van een zekere Prosper Bilaut (3) uit Brussel, was tot een staat van vergevorderde rusticiteit vervallen. De boomgaard ten noorden van de toegangsweg (perceel 45, 1 hectare 70 centiare) bestond nog, maar de voormalige tuinpercelen waren ordinair bouwland geworden, op 16 are na. In 1855 werd het grootste gedeelte van deze percelen (samen 2 hectare) door de aanleg van de spoorlijn Brussel-Gent van het Castelhof gescheiden (4). Rond 1890 verdween de laatste van de twee historische neerhofvleugels. Het Castelhof werd grotendeels afgebroken en heropgebouwd als een 'herenboerderij': een staalkaart van aan de traditie ontleende bouwelementen, geherinterpreteerd

◀ Een rustiek brugje over de ringgracht rond het Castelhof (collectie M. Van Liedekerke, Sint-Ulriks-Kapelle)

en verenigd in een schilderachtige gesloten hoeve met torentjes, ramen met kleine ruiten en tussendorpels, ingangstraveeën met trapgeveltjes, overvloedig ornamenteel houtwerk (windborden, luifels en balkons), grote pannendaken met vorstkammen, spitse leien tentdakjes boven de ramen van de bovenverdieping, leifruit tegen de muren... Een ansichtkaart met een sinds lang verdwenen brugje van gevlochten imitatietakken van gewapend cement tegen een achtergrond van boomgaarden getuigt van pogingen om de rustieke ambiance te versterken.

Het Castelhof werd in 1904 door de nazaten van Bilaut verkocht. Het bood achtereenvolgens onderdak aan een niet nader gedefinieerd 'Institut Jeunes Gens', een varkens- en kippenkwekerij en een fabriek van schoensmeer (5). In 1949 werd het Castelhof aangekocht door de missiecongregatie 'Witte Zusters van Afrika' (6), die het inrichtten als noviciaat en retraitehuis. De 'hoeve' van 1890 werd grotendeels behouden maar van zijn balkons en windborden ontdaan en een nieuwe vleugel, ontworpen door Daniel Lipszyc en stilistisch min of meer aansluitend bij het versoberde Castelhof, bood plaats aan een kapel. In 1999 werd het domein eigendom van de gemeente, die er haar jeugddienst in onderbracht.

Diverse lege sokkels, verspreid over het domein, en een serrecomplex (serre met zadeldak en lage kas-sen) zijn relictten van de kloosterperiode. De wandelpaden, die in de zuidwesthoek van het domein een net van cirkels vormen, werden allemaal gebetonneerd of geasfalteerd. Het huidige bomenbestand is op een paar uitzonderingen na – een plataan (*Platanus x hispanica*) en een monumentale zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) – niet ouder dan vijftig jaar. Het oostelijke, halfronde gedeelte van de oude ringwal werd beplant met witte paardekas-

►
Het Castelhof,
versoberd in 1950,
nonnenklooster van
1949 tot 1999
(foto R. Deneef,
2000)

tanje (*Aesculus hippocastanum*) tegen een achtergrond van Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') – een plantencombinatie die in interbellumtuinen niet zelden voorkomt. Het vroegere boomgaardperceel ten noorden van de toegangsdreef bestaat uit een dichte beplanting van jonge beuken (*Fagus sylvatica*), gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), hazelaar (*Corylus avellana*) en zoete kers (*Prunus avium*). Na de overname in 1999 legde de gemeente voor de ingang van de kapel een parkeerrotonde aan en plantte ze een aantal fruitbomen aan. De 'millenniumboom' in het midden van de rotonde is een Amerikaanse eik (*Quercus rubra*).

MERKWAARDIGE BOMEN

(opname 9 augustus 2000)

6. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 360
7. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) 503

NOTEN

- (1) VAN DROOGENBROECK F., *Geschiedkundige themastudies op de Landboeken van Sint-Martens-Bodegem*, Affligem, Van Droogenbroeck, 1997, p. 135-137. Zie ook: ROMEYNS G., *Sint-Martens-Bodegem en zijn rijk verleden – Gemeentegids*, Sint-Martens-Bodegem, uitg. Renaat Van den Houde, 1975, p. 33-35. De Bodegemse feodale burcht wordt verkeerdelijk vereenzelvigd met het Domein Marlier* door WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, II (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1971, p. 50-64, en VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (VI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1967, p. 127-130.
- (2) In spiegelbeeld gereproduceerd in: VAN ROSSEM P., *Brochure bij de tentoonstelling 'Bodegem op oude kaarten'*, Sint-Martens-Bodegem, Bodegemse Kulturele Werkgemeenschap, 1993.
- (3) Oude kadastrale legger 212 Sint-Martens-Bodegem, art. 11 nrs. 8-14.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Sint-Martens-Bodegem, 1855 nr. 3.
- (5) Volgens ROMEYNS G., *op. cit.*, p. 35.
- (6) Oude kadastrale legger 212A Sint-Martens-Bodegem, art. 1428.